

ISSN 2522-980X

**ВІСНИК
ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ КОМІСІЇ**
при МКС

**ВЕСТНИК
ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОЙ КОМИССИИ**
при МКС

**BULLETIN
OF THE TERMINOLOGY COMMISSION**
under ICSS

IV

2020

Вісник Термінологічної комісії
при Міжнародному комітеті славистів
Visnik Terminologiĉnoĭ komisiĭ
pri Miĝnarodnomu komiteti slavistiv
Вестник Терминологической комиссии
при Международном комитете славистов
Vestnik Terminologiĉeskoj komisiĭ
pri Meĝdunarodnom komitete slavistov
Bulletin of the Terminology Commission
under the International Committee of Slavonic Scholars

ISSN 2522-980X

DOI.10.51587/2522-980X-2020-004

Головний редактор. Главный редактор. Chief editor

Вікторія Іващенко (Україна)

Рецензенти. Рецензенты. Reviewers

Акад. Витомир Митевски (Македонска академија на науките и уметностите)

Dr. Andreja Źele (Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU)

Редколегія. Редколлегия. Editorial board

Stanislaw Gajda (Polska)

Вячаслаў Шчэрбін (Беларусь)

Milica Mihaljević (Republika Hrvatska)

Lana Hudeček (Republika Hrvatska)

Ewa Wolnicz-Pawłowska (Polska)

Володимир Дубічинський (Україна, Polska)

Mariusz Górnicz (Polska)

Кацярына Любецкая (Беларусь)

Сергей Шелов (Россия)

Владан Јовановић (Србија)

Mojsa Žagar Karer (Slovenija)

Сергей Гринеv (Россия)

Ружица Левушкина (Србија)

Катерина Велјановска (Северна Македонија)

Ivana Vozděchová (Česká republika)

Людмила Науменко (Україна)

Затверджено на засіданні Термінологічної комісії при МКС

(Протокол № 7 від 29.06.2020)

Утверждено на заседании Терминологической комиссии при МКС

(Протокол № 7 от 29.06.2020)

Accepted at the session of the Terminological Committee under the TC ICSS

(Protocol № 7, 29.06.2020)

Київ

© ТК МКС. TC ICSS. 2020

ВІД РЕДАКТОРА
ОТ РЕДАКТОРА
A WORD FROM THE EDITOR

<i>Іващенко, В.</i> (Україна).....	5
<i>Ivashchenko, V.</i> (Ukraine).....	5

I.
СЛОВ'ЯНСЬКЕ ТЕРМІНОЗНАВСТВО. ТЕОРІЯ ТЕРМІНОЗНАВСТВА
СЛАВЯНСКОЕ ТЕРМИНОВЕДЕНИЕ. ТЕОРИЯ ТЕРМИНОВЕДЕНИЯ
SLAVONIC TERMINOLOGY. THE THEORY OF TERMINOLOGY

<i>Любецкая, К.</i> Беларуская навуковая мова ў славянскім кантэксце	6
<i>Liubetskaya, K.</i> Belarusian scientific language in the Slavic context	6
<i>Прадід, Ю.</i> Термінологічна мікросистема "теніс" в українській мові	20
<i>Pradid, Yu.</i> Terminological microsystem "tennis" in the Ukrainian language	20
<i>Шчэрбін, В.</i> Тэрмін <i>ланцужок</i> як вербальная выява агульнанавуковага паняцця і ключавога канцэпта сацыяльнай семіётыкі	32
<i>Shcherbin, V.</i> The term <i>chain</i> as a verbal expression of a general scientific notion and a key concept of social semiotics	32

II.
ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ПРОЄКТИ
ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОЕКТЫ
TERMINOLOGICAL PROJECTS

<i>Jemec Tomazin, M., Fajfar, T. & Žagar Karer, M.</i> Slovenski terminološki portal v okviru projekta <i>Razvoj slovenščine v digitalnem okolju</i>	49
<i>Jemec Tomazin, M., Fajfar, T. & Žagar Karer, M.</i> Slovene terminology portal in the context of the project <i>Development of slovene in a digital environment</i>	49
<i>Мицкоски, Н.</i> Макропроектот <i>Македонска научна и стручна терминологија</i> – тековна состојба и идни активности	55
<i>Mickoski, N.</i> Macedonian scientific and professional terminology macro project – current situation and future activities	55

III.
НАУКОВА ХРОНІКА. РЕЦЕНЗІЇ
НАУЧНАЯ ХРОНИКА. РЕЦЕНЗИИ
SCIENTIFIC CHRONICLES. REVIEWS

<i>Mihaljević, M. Okrugli stol Terminološki izazovi u 21. stoljeću</i> (29. listopada 2020. u Zagrebu)	62
<i>Mihaljević, M. Round table Terminological challenges in the 21st century</i> (29th October 2020, Zagreb)	62
<i>Górnicz, M. Wewnątrzjęzykowe uwarunkowania zapożyczeń technolektalnych</i> <i>w języku polskim (Warszawa, 2020, 327 s.)</i>	65
<i>Górnicz, M. Intralinguistic determinants of technolectal borrowing in Polish</i> (Warsaw 2020, 327 p.)	65
<i>Wolnicz-Pawłowska, E. Recenzja książki Mariusza Górnicza Wewnątrzjęzykowe</i> <i>uwarunkowania zapożyczeń technolektalnych w języku polskim (Warszawa, 2020, 327 s.)</i>	77
<i>Wolnicz-Pawłowska, E. Review of the book by Mariusz Górnicz Intralinguistic</i> <i>Determinants of Technolectal Borrowing in Polish (Warsaw 2020, 327 p.)</i>	77
<i>Јовановић, В. Приказ књиге Исидора Бјелаковић Терминологија код Срба</i> <i>у 18. и 19. веку (математичка географија и картографија) (Нови Сад, 2017, 546 с.)</i> ..	84
<i>Jovanović, B. Review of the book by Isidora Bjelakovic Serbian Terminology</i> <i>in 18th and 19th Century (Mathematical Geography and Cartography)</i> (Novi Sad, 2017, 546 p.)	84
<i>Левушкина, Р. Приказ монографије Ана Мацановић Српска језикословна</i> <i>терминологија у 19. веку (Београд, 2018, 394 стр.)</i>	90
<i>Levuškina, R. Review of the monograph by Ana Macanović Serbian linguistic</i> <i>terminology in 19th century (Belgrade, 2018, 394 p.)</i>	90

Четвертий випуск *Вісника Термінологічної комісії при МКС* структуровано за трьома розділами: (I) *Слов'янське термінознавство. Теорія термінознавства*; (II) *Термінологічні проєкти*; (III) *Наукова хроніка. Рецензії*.

Перший розділ містить статті, присвячені проблемам: вивчення наукової мови в слов'янському контексті (Катерина Любецька), функціонування термінологічної мікросистеми "теніс" в українській мові – термінів, якими позначаються ключові поняття гри, основний інвентар та способи його використання (Юрій Прадід); одного з ключових понять і концептів соціальної семіотики, що його позначає термін *ланцюг* (В'ячеслав Щербін).

У другому розділі представлено два термінологічні проєкти, над якими працюють науковці: відділу термінології Інституту словенської мови імені Франа Рамовша, зокрема Матея Ємец Томазін, Мойца Жагар Карер, Таня Файфар, які описують *Словенський термінологічний портал*, що його створено в межах проєкту *Розвиток словенської мови в цифровому середовищі*, та лексикографічного центру "Георгій Старделов" Македонської академії наук і мистецтв, зокрема Нікольце Міцкоскі, який працює над макропроєктом *Македонська наукова та професійна термінологія*.

Третій розділ знайомить: із проблематикою та учасниками круглого столу *Термінологічні виклики в 21 столітті*, що відбувся 29 жовтня 2020 р. у Загребі (Міліца Міхалевіч); дає короткий огляд монографії Маріуша Гурніча *Внутрішньомовні детермінанти технологічних запозичень у польській мові* (2019). У цьому ж розділі представлена також рецензія Еви Вольніч-Павловської на монографію, а також рецензії на праці Ісидори Белакович *Термінологія в Сербії у XVIII–XIX століттях (математична географія та картографія)* (2017) (підготував Владан Йованович) та Анни Мацанович *Сербська лінгвістична термінологія в XIX столітті* (2018) (підготувала Ружица Левушкіна).

Вікторія ІВАЩЕНКО
Victoria IVASHCHENKO

БЕЛАРУСКАЯ НАВУКОВАЯ МОВА Ў СЛАВЯНСКІМ КАНТЭКСЦЕ

Кацярына ЛЮБЕЦКАЯ

ORCID 0000-0002-7318-9583

DOI 10.51587/2522-980X-2020-004-6-19

У даследаванні ажыццяўляецца спроба асэнсавання падыходаў да фармавання беларускай навуковай мовы ў пачатковы перыяд (1900-1920 гг.). Звяртаецца ўвага на гістарычны кантэкст, называюцца прычыны, якія спрыялі стварэнню тэкстаў навуковага выкладу. Асвятляюцца агульныя прыметы тэкстаў тагачаснай беларускай навукі і іх стылістычнага нападзення. Вызначаецца роля т.зв. іншамойнага фактара ў станаўленні мовы беларускай навукі, апісваюцца прыметы запазычванняў з іншых славянскіх моў.

Ключавыя словы: навуковая мова, спецыяльная лексіка, тэрміналогія, тэрмін, тэрміналагічная лексіка, падыходы і спосабы фармавання

BELARUSIAN SCIENTIFIC LANGUAGE IN THE SLAVIC CONTEXT

Katsiaryna LIUBETSKAYA

The study attempts to comprehend the approaches to the Belarusian scientific language formation in the initial period (1900–1920). Attention is drawn to the historical context and the reasons that contributed to the creation of scientific texts. General features of the Belarusian science texts of the period and their stylistic content are highlighted. The role of the so-called foreign language factor in the formation of the Belarusian science language, features of borrowings from other Slavic languages are described.

Key words: scientific language, special vocabulary, terminology, term, terminological vocabulary, approaches and methods of formation

Беларуская навуковая мова да сённяшняга дня яшчэ не стала прадметам спецыяльнага разгляду ў беларускай лінгвістыцы, што робіць вывучэнне гэтага пытання актуальным. Разам з тым фармаванне гэтага асобнага кода мовы пачалося ў пачатку ХХ ст. (1900–1920 гг.), калі падчас распрацоўкі новай беларускай літаратурнай мовы закладваюцца і асновы навуковага выкладу (праз напісанне навуковых тэкстаў, публікацыю артыкулаў у перыядычным друку для перадачы навуковага зместу, у літаратуры вучэбнага прызначэння). Падрыхтаваныя для перадачы навуковага зместу тэксты можна разглядаць як кампендыум звестак пра пачатковы этап фармавання навуковага стылю ў беларускай мове. Сёння гэтыя тэксты – цікавы для вывучэння матэрыял, на аснове якога назапашвалася база для далейшага фармавання і ўдасканалення беларускай навуковай мовы і навуковага стылю. І хоць адметным для беларускай навуковай мовы ў гэты час выступае яе стыхійнасць і паскоранасць выпрацоўкі, але менавіта ў гэты перыяд рыхтуецца глеба для таго, каб беларуская мова перайшла ў разрад навуковых моў у далейшым.

Варта адзначыць, што пытанням фармавання беларускай тэрміналогіі ў ХХ–ХХІ стст. прысвечаны шэраг даследаванняў (гл. больш падрабязна: Любецкая 2015, Любецкая 2017, Любецкая ¹2018, Любецкая ²2018), дзякуючы чаму створана значная навукова-практычная база, у якой адлюстраваны адметнасці развіцця беларускай спецыяльнай лексікі. Разам з тым застаецца важнай падрыхтоўка працы, прысвечанай аналізу зыходнага этапу беларускай навуковай мовы, асэнсаванню заканамернасцей яе фармавання як асобнага кода нацыянальнай мовы, вызначэнню адметных ад іншых разнавіднасцей

мовы прымет і ў цэлым ацэнка першых набыткаў мовы беларускай навукі. Па-за ўвагай навукоўцаў знаходзіцца характарыстыка адметных прымет беларускай мовы навукі, спецыфічных умоў і асаблівасцей яе станаўлення. Для ўсведамлення спецыфікі развіцця беларускай навуковай мовы важна не толькі ўсвядоміць адметнасці фармавання беларускай навуковай мовы ў пачатку ХХ стагоддзя, але і адзначыць адметнасці яе складвання ў славянскім кантэксце, што ў цэлым істотна як для гістарычнага ўпарадкавання беларускай навуковай мовы, так і перспектывы яе далейшага развіцця. Прадугледжваецца, што скрупулёзны разгляд зыходнага стану беларускай навуковай мовы ў цэлым дазволіць ацаніць дынаміку яе далейшых змен і ахарактарызаваць вектары развіцця на працягу ХХ–ХХІ стст.

"У кантэксце гэтай праблемы уяўляецца важным пераход ад пераважна спантаннага шляху ўпарадкавання беларускай навуковай мовы і тэрміналогіі да колькасных крытэрыяў ацэнкі іх рэальнага ўжывання" (Любецкая 2017, 299).

Прымаючы пад увагу той факт, што ў пачатку ХХ ст. беларуская навуковая мова праходзіла шлях свайго станаўлення, і яе фармаванне адбывалася ў цесным кантакце з іншымі славянскімі мовамі, мэта артыкула палягае перадусім у вызначэнні падыходаў да распрацоўкі беларускай навуковай мовы ў 1900–1920-х гг. і акрэсленні ўплыву на яе развіццё кантактуючых славянскіх моў.

У перыяд 1900–1920 гг. пераважная ўвага скіроўваецца перадусім на вырашэнне пытанняў адраджэння нацыянальнай культуры, развіццё беларускай мовы і яе ролі ў грамадскім жыцці. У гэты час пачынаецца выданне першых беларускіх газет, адчыняюцца беларускія выдавецтвы, выходзяць беларускія кнігі рознага зместу.

"Усе гэтыя падзеі былі звязаны з тагачаснымі грамадска-палітычнымі зменамі ў жыцці беларускага народа: увядзеннем выкладання на беларускай мове ў сістэму школьнай адукацыі, пашырэннем функцый беларускай мовы ўвогуле і звязаным з ім узрослым грамадскім запытам на яе, станаўленнем беларускай дзяржаўнасці" (Запрудскі 2013, 3).

Станаўленне навуковай мовы ў пачатку ХХ ст. залежыць як ад стану развіцця навукі і навуковага ведання, так і ўзроўню распрацоўкі літаратурнай мовы, моўнай практыкі навукоўцаў. Натуральна, у гэты час яшчэ толькі пачынаюць стварацца працы па-беларуску з розных галін навукі, закладваюцца прыметы навуковага выкладу, адбываюцца першыя спробы назапашвання навуковай, абстрактнай лексікі і фразеалогіі. Пры гэтым

"варта адзначыць, што працэс фармавання беларускай навуковай мовы мае шэраг адрозненняў ад гэтага працэсу ў рускай, украінскай мовах" (Любецкая¹2018, 123).

Сярод адметных рыс станаўлення беларускай навуковай мовы можна адзначыць тое, што працэс фармавання беларускай навуковай мовы пачаўся пазней, чым у іншых краінах, пры адсутнасці пераемнасці з папярэднім этапам, беларуская мова адыходзіць ад традыцый старабеларускай мовы. Абсалютна натуральна, што позні перыяд фармавання беларускай навуковай мовы адбываецца без захавання эвалюцыйнага шляху на аснове натуральных моўных заканамернасцей і працэсаў. Відавочна, што пачатак станаўлення беларускай мовы навукі праходзіць ў неспрыяльных умовах функцыянавання беларускай мовы.

Паколькі ў пачатку ХХ ст. беларуская мова ўводзіцца ў сферу адукацыі і навукі, то, натуральна, актуалізуецца задача складання спецыяльных тэкстаў па-беларуску, якія ўтрымліваюць навуковы змест і арыентуюць на перадачу навуковай інфармацыі.

"Хоць спецыфіка навуковага стылю паступова ўжо акрэслівалася на фоне адносна развітага стылю мастацкай літаратуры, аднак параўнальна з апошнім агульны "воблік" мовы спецыяльных, навуковых і навукова-папулярных тэкстаў характарызаваўся большай канвергенцыяй, чым дывергенцыяй" (Красней²2011, 138).

Распрацоўка навуковай мовы ў два першыя дзесяцігоддзі ХХ ст. адбываецца ў тэкстах навуковай тэматыкі, разнастайных як па прызначэнні, кампазіцыйным афармленні, жанравай прыналежнасці, так і моўным нападзенні: у перыядычным друку, календарых, публікацыях вучэбна-педагагічнага характару, артыкулах, рэцэнзіях, допісах і паведамленнях. Самі крыніцы фактычнага матэрыялу – тэксты навуковай тэматыкі – робяцца лабараторыяй выпрацоўкі мовы беларускай навукі. Адметнай рысай гэтых тэкстаў ёсць сумяшчэнне ў іх дзвюх асноўных задач: перадача навуковага зместу і яго папулярызацыя для шырокай аўдыторыі неспецыялістаў. Такія тэксты, натуральна, вызначаюцца масавай адрасаванасцю. Умовы перыядычнага выдання дыктуюць аўтарам паведамленняў з розных галін навукі складанне такіх тэкстаў, змест якіх можа зацікавіць шырокую аўдыторыю, зрабіць тэкст даступным і займальным. Папулярная форма для перадачы навуковага зместу пры гэтым ёсць адзіна магчымая і ва ўмовах адсутнасці сфармаванага навуковага стылю мае вымушаны характар.

"Навукова-папулярныя публікацыі насілі ў пэўным сэнсе нарматыўны характар, садзейнічалі ўкараненню навуковай тэрміналогіі ў моўную практыку і змяшчалі, такім чынам, некаторыя элементы работы па ўпарадкаванню беларускай тэрміналогіі" (Антанюк 1987, 24).

Для дасягнення адукацыйных мэт рыхтуюцца ў гэты перыяд арыентаваныя на перадачу элементарных звестак па мове дапаможнікі для навучання грамаце, чытанкі (Цётка 1906; Колас 1910). Практычныя задачы выкладання розных вучэбных дысцыплін і перадусім беларускай мовы ў школах абумовілі неабходнасць распрацоўкі спецыяльнай літаратуры на беларускай мове. Акрамя гэтага паўстала задача замацаваць граматычныя нормы беларускай мовы. Натуральна, граматыкі беларускай мовы (Abicht & Stankevič 1918; Kahanec 1910; Luckeвиč 1916; Łuckewič & Stankiewič 1918; Рацобка, Taraškevič 1918) у гэтым шэрагу займаюць першае месца. У тэкстах навукова-вучэбнай скіраванасці актуалізуецца задача не толькі перадаць навуковыя звесткі, але і паведаміць штосьці новае адрасату, далучыць яго да навукі, да навуковага ведання. Варта адзначыць, што ў розных тэкстах навукова-вучэбнага падстылю ўлічваюцца ўзроставыя асаблівасці плануемай аўдыторыі. На думку В.П. Краснея, беларускамоўныя тэксты навуковай тэматыкі

"ў адборы моўных сродкаў яшчэ не вызначаліся адноснай аднароднасцю, прыкметным "адхіленнем" ад агульнаўжывальнага лексічнага фонду, ствараліся як бы на аснове мастацкай літаратуры" (Красней 1998, 227-228).

Сярод асноўных рыс навуковых тэкстаў у гэты перыяд можна назваць наступныя: сумяшчэнне рыс навуковага і іншых стыляў, увядзенне агульнаразумелай тэрміналогіі, што адразу пераводзіць гэтыя тэксты ў рэгістр спецыяльнага чытання, пры якім рэалізуецца функцыя перадачы навуковых ведаў, у адрозненне, напрыклад, ад выканання эстэтычнай функцыі (мастацкі тэкст) ці фармаванне грамадскай пазіцыі (публіцыстычны тэкст). Выключна практычныя мэты абумовілі лексічны склад т.зв. навуковых тэкстаў: найбольш ужывальныя ў пэўнай галіне ведаў спецыяльныя паняцці і выразы, якія выкарыстоўваюцца як у навуковых, так і ненавуковых сферах. Паколькі тэксты арыентуюцца на шырокае кола чытачоў і павінны быць зразумелымі, пануючай тэндэнцыяй моўнага фармавання выступаюць моўнапурыстычныя ўстаноўкі: адбор лексічных сродкаў адбываецца з жывой гутарковай мовы з арыентацыяй на іх

агульнаразумеласць і агульнадаступнасць, таму моўную аснову тэкстаў складаюць народна-размоўныя элементы. Стваральнікі *Сямімоўнага слоўніка* (1918), дзе беларуская мова ўпершыню пастаўлена ў адзін рад з нямецкай, рускай, польскай, літоўскай, латышскай і ідыш, стараюцца

"ўхапіць дух моў і прыслухоўваюцца да палахлівых спроб народа, які з натуральных намаганняў стараўся ствараць словы для новых незвычайных паняццяў (...)" (*Sieben-Sprachen-Wörterbuch* 1918, 5).

Аўтарамі адзначаецца, што

"аднойчы знойдзенае і вылучанае са спіса сінонімаў слова набывае пэўнае значэнне, і з гэтага моманту варыянт лічыцца поўным адпаведнікам нямецкаму слову" (*Sieben-Sprachen-Wörterbuch* 1918, с. 5), напр.: беларус. *alindar*, *arendatar*; *udawalnik*; *addac na schoïku*; *ulasnašć*, *pitamannašć*; *chata dla sudu*, *biespraïnaŭe prysabiečënnie*; *sprokudž* і інш.

Практычная дзейнасць па выданні матэрыялаў навуковай тэматыкі ў пачатку ХХ ст. ставіць аўтараў тэкстаў перад неабходнасцю выбару тых або іншых моўных сродкаў для пабудовы навуковага маўлення. Відаць, у гэты перыяд яшчэ рана казаць пра сістэмны і мэтанакіраваны падыход да выпрацоўкі асноў навуковага выкладу ў беларускай мове. Пры выбары моўных сродкаў для складання тэксту навуковай тэматыкі аўтары кіруюцца пераважна ўласным бачаннем і меркаваннем адносна шляхоў фармавання беларускай мовы ў гэты перыяд. У гэтай сувязі можна пагадзіцца з меркаваннем, што

"(...) і хоць сур'ёзных прац па пытаннях нармалізацыі сродкаў беларускай літаратурнай мовы ў пачатку ХХ ст. яшчэ не паяўлялася, аднак паступова назапашваўся і абмяркоўваўся неабходны для гэтага матэрыял" (Шакун 1995, 82).

Нягледзячы на дамінаванне пурыстычнай плыні ў разбудове беларускай навуковай мовы, запазычванне выкарыстоўвалася як паўнавартасны спосаб яе фармавання.

"Уласныя рэсурсы беларускай мовы, працяглы перыяд адлучанай ад сваёй літаратурнай-пісьмовай традыцыі і існуючай амаль выключна ў вуснай форме, былі не ў стане забяспечыць такую вострую неабходнасць, таму зварот да сродкаў іншых моў становіцца натуральным і нават у некаторым сэнсе непазбежным кампанентам беларускага моўнага будаўніцтва пачатку ХХ ст." (Гапоненко 2018, 193).

Адной з крыніц фармавання беларускай навуковай мовы ў пачатку ХХ ст. сталі суседнія мовы, паколькі поўнаасцю пазбегнуць іх уплыву на гэтым этапе было немагчыма. Карл Гутшміт у сваім дакладзе ў Беластоку (1995 г.), гаворачы пра знойдзеную ім у бібліятэцы Гамбургскага ўніверсітэта копію рукапіснай *Беларускай граматыкі* (Вільня, 1915–1916 гг.) Антона Луцкевіча, адзначае, што

"тэндэнцыя да інтэрнацыялізацыі знаходзіць сваё выражэнне як у непасрэдным запазычанні асобных тэрмінаў з блізкіх славянскіх моў, напрыклад, у выпадку тэрмінаў *imiennik* 'назоўнік' з укр. *іменник*, *prymietnik* з польск. *przymiotnik* 'прыметнік', *zaimak* з польск. *zaimek* 'займеннік', *licebnik* з польск. *liczebnik* 'лічэбнік', так і шляхам калькавання міжнародных тэрмінаў на лацінскай аснове" (Цыхун 1997, 131).

Выразна відаць, што на гэтым этапе, асабліва ў назвах часцін мовы, пераважае ўплыў польскай мовы, ці, як канстатуе Герман Бідэр, у больш шырокім плане

"auch Einflüsse anderer slawischer Literatursprachen, insbesondere der pol. Sprache" (Bieder 1996, 96).

Увядзенне іншамоўных тэрмінаў у навуковы пласт лексікі нацыянальнай мовы было абумоўлена шэрагам акалічнасцей: існаваннем полілінгвізму; пэўная частка насельніцтва Беларусі мела глыбокую сувязь з польскай ці рускай мовай, што абумоўлена гістарычнымі прычынамі. У выніку гэтага польскія і рускія моўныя адзінкі праніклі ў нацыянальную моўную сістэму. Як адзначае А.Я. Баханькоў,

"сярод лінгвістаў пашырана думка, што неабходнай умовай для запазычвання з'яўляецца двухмоўе. Іншамоўнае слова замацоўваецца ў новай мове найбольш лёгка тады, калі носьбіты мовы, якая запазычвае, больш або менш добра знаёмы з мовай-першакрыніцай" (Лексікалогія 1994, 270);

немагчымасцю выпрацоўкі пэўнага комплексу спецыяльнай лексікі з ўласнага моўнага матэрыялу для забеспячэння паўсядзённай практыкі, а некаторыя галіны навук пачалі сваё развіццё на беларускіх землях значна пазней за іншыя краіны; улік вопыту выпрацоўкі спецыяльнай лексікі ў іншых мовах; наяўнасць іншамоўных элементаў, запазычаных у сістэму беларускай мовы ў ранейшыя перыяды фармавання спецыяльнай лексікі:

"(...) у беларускай гісторыі ўжо быў выбух тэрміналагічнай актыўнасці: многія тэрміны ў беларускай мове ўжо існуюць і што гэтыя "старыя" тэрміны спакушаюць сваёй першапачатковай свежасцю і арыгінальнасцю" (Запрудскі 2010, 7).

Віктар Красней у сваім артыкуле *Генетычная характарыстыка беларускай тэрміналагічнай лексікі пачатку ХХ ст.* (2011) выказвае меркаванне адносна шляхоў пранікнення запазычанняў у беларускую мову. Сярод асноўных ім называюцца:

"тэрміны, якія не з'яўляліся вузкасפעцыяльнымі і сустракаюцца ў розным фанетычным афармленні, спачатку трапілі ў жывыя народныя гаворкі, а праз іх у навуковую мову (*раматус, руматус, руматыз, руматызм, рэвматызм, рэматыз, рэматыз, рэўматызм, рэўматызм*), *фельчар (фэльчар, фэльчэр, фэйшар, хвэйчар, хвэйчэр, хвэльчэр)* і да т.п. Вузкасפעцыяльныя тэрміны, як правіла, пранікалі спачатку ў пісьмовую мову. На старонках дакастрычніцкіх выданняў яны таксама нярэдка маюць розны графічны воблік і марфалагічную форму, але гэта ўжо абумоўлена не столькі арыентацыяй аўтараў у сваёй моўнай практыцы на той ці іншы дыялект, колькі асаблівасцямі мовы-крыніцы (ці мовы-пасрэдніцы), з якой (або праз якую) запазычваліся іншамоўныя тэрміны, і складанасцю графічнага, фанетычнага і марфалагічнага асваення апошніх беларускай мовай (параўн.: *акцыза – акцыз; аэроплан – аэраплан – аэроплан – аэраплан; віолончэль – віолончэль; вэксаэль – вэксаль; манаполя – монополя; ферма – фэрма*)" (Красней 2011, 83).

Уплыў польскай мовы відавочна праяўляўся перш за ўсё ў тэрмінаграфічнай сферы. Для ўкладальнікаў *Сямімоўнага слоўніка* (1918) беларуская мова ўяўляла, як яны прызнаюцца, найбольшыя цяжкасці ў параўнанні з іншымі мовамі. Паводле іх думкі,

"гэта вельмі старая і, можа, найстарэйшая славянская мова, мова насельніцтва, якое складаецца галоўным чынам з сляян-земляробаў і плытнікаў і толькі ў нязначнай колькасці звязана з прамысловасцю. На абшары, падлеглым расійскай адміністрацыі, яна ў значнай ступені русіфікаваная. У адносінах да яе мае важнае значэнне пытанне, якія тэрміны трэба ўтварыць зноў і якія магчыма без доўгіх разважанняў узяць з расійскай або з польскай мовы" (Sieben-Sprachen-Wörterbuch, 5).

Частка тэрмінаў, запазычаная з польскай мовы, з цягам часу была заменена, параўн.:

выйшла з ужывання ням. *Leibrente* – бел. *дажуво́сце* (польск. *dożuwocie*) і замацавалася *пажыццёвая рэнта* (адміністрацыйна-гаспадарчая сфера).

З польскай мовы для фармавання беларускай часткі лексікона залучаліся такія лексемы:

ням. *Kohlrabi* – бел. *каларэпа* (польск. *kalarepa*) (сёння выкарыстоўваецца *кальрабі*);

ням. *Melone* – бел. *melon* (польск. *melon*) (сённяя выкарыстоўваецца *дыня*, аднак ў 20-я гады ёсць таксама *мэлён*; *дыня*, *малён*);
ням. *Tulpe* – бел. *tulipan* (польск. *tulipan*) (сённяя выкарыстоўваецца *цюльпан*, у 40-я гады прапануецца *тульпан*, а 20-м гадам уласціва *туліпан*) (батанічная сфера).

Пад уплывам польскай мовы ў *Сямімоўны слоўнік* уведзена ням. *Skropheln* – бел. *škroful* (польск. *skrofuly*), але ў далейшым замацавалася лексема *залатуха* (медыцынская мова).

Пры немагчымасці ўтварыць тэрміналагічнае найменне ў склад беларускай часткі ўводзіліся польскамоўныя намінацыі, якія з цягам часу страціліся пад уплывам рускай мовы. Сённяя не прынятыя ў якасці тэрмінаў, напр.:

ням. *Fernglas* – бел. *luneta* і ням. *Phosphorsäure* – бел. *fosfarny kwas*.

У сітуацыі, калі польская тэрміналогія выступала як уніфікаваная і кадыфікаваная, а ў беларускай мове тэрміналагічнай дзейнасці яшчэ толькі пачыналася, перад стваральнікамі слоўнікаў стаяла задача – дакладна перадаць семантыку тых іншамоўных тэрмінаў, эквіваленты якіх у беларускай мове яшчэ не былі выпрацаваны. Фактычна, аўтары павінны былі весці творчыя пошукі і выпрацоўваць прыёмы перадачы семантыкі іншамоўных тэрмінаадзінак на беларускую мову.

"Адметнай асаблівасцю гэтых тэрмінаў было тое, што яны ўваходзілі ў беларускую нацыянальную тэрміналогію як гатовыя моўныя адзінкі разам з паняццямі, сродкамі выражэння якіх з'яўляліся" (Красней ¹2011, 81).

З польскай мовы ў навуковую мову ўваходзяць такія лексемны, як: *dażywoćcie*, *pakwitawać*, *apor*, *fundacja*, *flans*, *herezija*, *jaйнаść*, *kalamarnica*, *malženstwa*.

Важна адзначыць, што беларускай навуковай мовай запазычваюцца не толькі асобныя словы, але і групы слоў, створаныя па адной словаўтваральнай мэдылі. Так, з польскай мовы пераняты словаўтваральны тып з суфіксам –*унак*: *ruštunak*, *ratunak*, *warunak*, і з суфіксам –*ня*: *cahielnia*, *drukarnia*, *kniharnia* і інш. Беларускія тэрміны з гэтымі афіксамі знайшлі сваё пацвярджэнне ў далейшай тэрмінаграфічнай практыцы.

З батанічных спецыяльных назваў вылучаюцца найменні раслін: *агрэст* (польск. *agrest*), *бавоўнік* (польск. *bawełna*), *ванноўка* (польск. *warpo*), *кмін* (польск. *kmin*), *лубін* (польск. *lubin*), *мардоўнік* (польск. *marдоваć*), *рута* (польск. *ruta*), *язмін* (польск. *jasmin*).

З правазнаўчай сферы ўжываюцца такія адзінкі, як:

аркуш, арышит, арыштант, арыштны дом, банкрут, банкруцтва, бунт, варта, вартасць, вартаўнік, вар'ят, гандаль, гандляр, гвалт, гвалтоўны, гільдыя, гонар, грошы, герб, гербавы збор, камора, каморнік, каморны, каштарыс, квiт, квiток, квотнік, квотніцтва, кірмаш, кошт, ланцугі, палац, пашпарт, пляц, пошта, проба, рада, рахунак, рахункавод, рахункаводства, рахоўнік, рахоўніцтва, рэнта, рэшта, скарб, скарбнік, скарбніцтва, скарбовы, скарга, фальш, фальшывы, фальварак, цэх, чыні, шкода, штука, штучнасць, штучны.

З грамадазнаўчай сферы:

банкруцтва, бумажныя грошы, бунт, бунтаўнік, гандаль, гандлёва-прамысловая класа, гуртавая праца, гуртавая таргоўля, герб, гетман, гетманства, друк, друкарства, заскарбаванне, заскарбаваць, заскарбованы, касцёл, касцельнік, касцельніцтва, кірмаш, кляштар, крама, магнат, магнацтва, мыта, пан, панаванне, пануючая класа, пануючы стан, паничына, праца, працоўная вартасць, калектывізм, прывілеі, рада, радавая прыватная ўласнасць, скарб, скарбніца, цэх, чыні, шляхецкая культура, шляхецкі стан, шляхецтва, шляхта, шляхціц.

З глебазнаўчай тэрміналогіі:

абалонка, абалонкавая вільгаць, вапна, вапняк, вапень, гумавае трубка, гуматны, гуматы, гумін, гумінавая кіслата, гумус, фарбапараўнальнік, крэйда, фарбамер.

З хімічных назваў:

арсенат вапеню, вапень, вапняк, гаішэнне вапны, алейная фарба, бавоўна, баваўняны порах, бляха, бровар, брузаванне воцатнае, бурытын, вага, вагавая часць, вата, воцат, гума, гумус, друкарская фарба, загартоўваць, інвертаваны цукер, knot, крухмал, крышталенне, крышталёід, крышталічны, крэйда, лямпа Дэві, мармар, нафта, нафтавая крыніца, нафталы этар, палільная лямпа, папера, фарбнік, цукер бурачны, цукрамер, цукрыны.

З сельскагаспадарчай тэрміналогіі:

бровар, вантробы, гумус, індык, індычка, крыж, кавадла, лубін, маёнтак, паничына, скіба, цуглі, шалі. Другую групу складаюць наступныя паланізмы: вагі (вагі, ваганне, вагавы), цукер (буракі цукровыя, малочны цукер), вапна (вапённае малако, вапнаванне), цыбуля (вянок цыбулі, цыбуліна), шлях (шляхавы), гатунак (чыстагатунаквы).

З фізічнай тэрміналогіі:

лямпа, вата, крышталі і вытворныя ад іх тэрміналагічныя спалучэнні: газная лямпа, генератар лямпавы, лямпачка, ватны, крышталёіды, крышталёк, крышталізатар, крышталізацыйная міска, крышталічная структура.

З тэрміналогіі раслінагадоўлі:

гарох цукровы, кмін, крухмал, цыбуля, ячмень нябескі.

Пры намінаванні паняццяў, якія перадавалі спецыяльнае значэнне, аўтары звярталіся і да запазычанняў з рускай мовы, напр.: *атчот, аружжа, вучылішча, гасударства, папачыцель, шчатаводства і інш.*

"Сярод тыпова рускіх марфем (...) можна назваць суфікс *-цель*: *абвінцель, валадзецель, пісцель, прадсядацель, прадацель, попячыцель*; прэфікс *пол-*, *полу-*: *полустол, полувыспа, полуостроў, полукошык, пол сажня*" (Гапоненко 2018, 197).

Адным са спосабаў утварэння намінацый для перадачы спецыяльнага значэння стала калькаванне, напр.:

выразнік, вышэйпамянуты, канчаток, светагляд, творства.

Для абазначэння мерапрыемстваў і ўстаноў тэкстам навуковай тэматыкі ўласціва выкарыстанне назоўнікаў з суфіксам – *ацыя (-ізацыя)*:

арганізацыя, дэпутацыя, цыркуляцыя, эміграцыя, дэнацыяналізацыя,

для абазначэння навуковых плыняў і вучэнняў ужываюцца назоўнікі з суфіксам – *ызм (-ізм)*:

дэмакратызм, клерыкалізм, нігілізм, патрыятызм, сацыялізм, шавінізм.

Актыўным робіцца ўжыванне ў навуковых тэкстах адцягненай лексікі з суфіксамі: *-асць (-осць), -нне, -цыі, -ств- (-зтв-, -цтв-), -шч-*, напр.:

граматнасць, забалочанасць, сьвядомасць, істнаванне, нічоганяробленне, цкаванне, сэлецыя, едукацыя, глупствы, чававечства, лугаводства, судаводства, сьледства, множства, княжства, чэлавеканенавіснчэства, мінуўшчына.

Вядомыя таксама вытворныя спалучэнні, напр.:

маюць право, прыгожаго пісьменства, грамадзянскі догляд, зняць кару, стан пасяданя, грамадская суполка, эканамічныя адносіны, прыватная ўласнасць, ашчадны хаўрус, асноўны капітал.

Невялікая частка беларускіх тэрмінаў створана шляхам злучэння рускіх і польскіх лексем, напр.:

ням. *Kreis (Bezirk)* – польск. *powiat*, рус. *уездъ, округ*, бел. *okruh, pawiet* з вытворнымі: *pawietowuje wiestki, pawietowu načalnik, pawietowu zjezd*; ням. *Stadtverwaltung* – бел. *miestowaje upraўleńnie*; ням. *Abweichung* – польск. *zбочzenie, różnica*, рус. *отступленіе, несогласование*, бел. *roznica, atstupleńnie* не знайшла замацавання ў далейшым.

Да ліку ўкраінізмаў, якія былі запазычаны беларускай мовай у гэты перыяд даследчыкі далучаюць таксама лексемы тыпу:

"*асобнасць, грамадзянін, гурток, дзеяч, змест, зносіны, кабзар, нагода, нізка, паверх, падробка, пастанова, пісьменнік, прыкмета, чытач, хлебароб, ішкаляр, даслаць, нагадаць, надаслаць, напярэдадні*" і інш. (Лексікалогія 1994, 96).

Такім чынам, можна меркаваць, што ў першыя два дзесяцігоддзі ХХ ст. падрыхтоўка і далейшая публікацыя беларускамоўных тэкставых матэрыялаў рознай тэматыкі, зместу і прызначэння спрыяла станаўленню працэсу дыферэнцыяцыі беларускай мовы ў функцыянальна-стылістычным плане, выпрацоўцы грамадска-усвядомленых норм ужывання моўных сродкаў у асобных стылях. Натуральна, у пачатку ХХ ст. можна весці гаворку толькі пра першыя спробы фармавання мовы беларускай навукі і асноў навуковага выкладу. Але ў самым пачатку ХХ ст. за непрацяглы час дваццаці гадоў нарыхтоўваецца зыходная глеба для далейшага фармавання беларускай навуковай мовы і навуковага стылю. Адным з актыўных падыходаў да выпрацоўкі мовы навукі стала запазычванне (у першую чаргу з кантактуючых моў: польскай, рускай, украінскай). Варта адзначыць пры гэтым, што ўплыў іншых моў на станаўленне беларускай навуковай мовы ў гэты перыяд не вызначаецца сістэмнасцю і глыбінёй. Хутчэй працэс запазычвання носіць выпадковы і спарадычны характар, паколькі асноўным вектарам будавання беларускай мовы ў 1900-1920-ыя гады стала арыентацыя на ўласныя моўныя рэсурсы з выразным абмежаваннем ужывання іншамоўных элементаў.

Abicht, R. & Stankevič, J. (1918), *Prosty sposab stacca ŭ karotkim časie hramatnym*, Breslau.

Bieder, H. (1996), "Normprobleme der weißrussischen Standardsprache: Tendenzen der Russifizierung und Weissrussifizierung", *Wechselbeziehungen zwischen slawischen Sprachen Literaturen und Kulturen in Vergangenheit und Gegenwart*, Innsburg, 115-128.

Kahanec, K. (1910), *Druhoe czytanne dla dziacej belarusaŭ*, St. Petersburg.

Luckeвиč, A. (1916), *Bielaruskaja hramatyka pawodluh lekcij, čytanych na Bielaruskich Wučycielskich Kursach u Wilni ŭ 1915–1916 hh. Čaść I. Fonetyka i etymologija*, Wilnia.

Łuckewič, A. & Stankiewič J. (1918), *Bielaŕuski prawapis*. Wilnia.

Pačobka, B. (1918), *Hramatyka bielaŕuskaj mowy. Apracawaŭ B. Pačobka, wučyciel bielaŕuskaj mowy ŭ Švislackaj bielaŕuskaj wučyciel'skaj seminaryi, redaktar časopisu "Bielaŕus"*. Wilnia.

Sieben-Sprachen-Wörterbuch: Deutsch-Polnisch-Russisch-Weissruthenisch-Litauisch-Lettisch-Jiddisch (1918), Otto Spamer Verl., Leipzig.

Taraškevič, B. (1918), *Bielaŕuskaja hramatyka dla škoł*, Wydawnie "Bielaŕuskaha Kamitétu". Wilnia.

Антанюк, Л.А. (1987), *Беларуская навуковая тэрміналогія: Фарміраванне, структура, упарадкаванне, канструяванне, функцыяніраванне*, Навука і тэхніка, Мінск.

Гапоненко, И. (2018), "Влияние восточнославянских языков на белорусский язык начала XX в.", *Studia białorutenistyczne*. Wydawnictwo uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, v. 12, 191-213.

Жураўскі, А. (рэд.) (1968), *Гісторыя беларускай літаратурнай мовы*, Навука і тэхніка, Мінск, т. 2.

Запрудскі, С.М. (2013), *Беларускае мовазнаўства і развіццё беларускай літаратурнай мовы: 1920–1930-я гады*, БДУ, Мінск.

Запрудскі, С.М. (2010), "Уступ" у *Беларуская навуковая тэрміналогія: у 4 кнігах*, Мінск, кн.1, 6-9.

Колас, Я. (1910), *Другое чытанне для дзяцей беларусаў*, Выдалі суполкі: "Загляне сонца і ў наша аконца", "Наша хата", Пецярбург.

Крамко, І.І. & Юрэвіч, А.К. & Яновіч, А.І. (1968), *Гістарычная лексікалогія беларускай мовы*, Навука і тэхніка, Мінск, т. 2.

Красней, В.П. (2011), "Генетычная характарыстыка беларускай тэрміналагічнай лексікі пачатку XX ст.", *Беларуская тэрміналогія*, БДУ, Мінск, 78-83.

Красней, В.П. (2011), "Пошукі прынцыпаў і шляхоў распрацоўкі беларускай нацыянальнай тэрміналогіі на пачату XX ст.", *Беларуская тэрміналогія*, БДУ, Мінск, 108-115.

Красней, В.П. (1998), "Функцыянальна-стылявая дыферэнцыяцыя беларускай літаратурнай мовы", *Беларуская мова*, Uniwersytet Opolski, Opole, 223-260.

Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы (1994), Навука і тэхніка, Мінск.

Любецкая, Е.П. (2015), "Белорусская национальная терминология: тенденции формирования в XX-XXI вв.", *Термінологічний вісник*, Інститут української мови НАНУ, Київ, вип. 3(1), 17-24.

Любецкая, Е.П. (2017), "Особенности формирования белорусского научного языка в начале XX в.", *Ковалевська, Т.Ю. (гол. ред.), Записки з українського*

мовознаўства. Opera in linguistica ukrainiana, Одеський національний університет імені І.І. Мечнікова, Одеса, вип. 24, т. 1, 299-306.

Любецкая, К. (2018), "Беларуская навуковая мова: асаблівасці фарміравання", Вісник Терміналогічнай Камісіі пры Міжнародным камітэце славістів, ТК МКС, Київ, вип. 2, 120-133.

Любецкая, К. (2018), "Праблемы беларускага тэрміназнаўства ў канцы XX – пачатку XXI стст.", Івашенко, В.Л. (наук. ред.), Слов'янське термінознаўство кінца XX – пачатку XXI століть, Выдавництво "Жнець", Київ, 306-327.

Цётка (1906), Першае чытанне для дзетак беларусаў, Загляне сонца і ў наша аконца, Пецярбург.

Цыхун, Г. (1997), "Шляхі ўладкавання беларускай тэрміналогіі", Тэрміналагічны бюлетэнь, Мінск, вып. 1, 3-7.

Шакун, Л.М. (1995), Гісторыя беларускага мовазнаўства, Універсітэцкае, Мінск.

ТЕРМІНОЛОГІЧНА МІКРОСИСТЕМА "ТЕНІС" В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Юрій ПРАДІД

ORCID 0000-0002-5842-9227

DOI 10.51587/2522-980X-2020-004-20-31

Пропонована стаття присвячена дослідженню термінів мікросистеми "теніс" на позначення ключових понять гри, основного інвентарю та способів його використання. Зазначено, що більшість термінів цих мікрогруп іншомовного походження та функціонує в українській мові у трьох варіантах: перекладному, транслітерованому і запозиченому (без перекладу). Аналіз засвідчив, що, окрім літературних термінів, у досліджуваній мікросистемі чимало розмовних варіантів термінів професійного мовлення. Деяким термінам властива образність та варіантність. Найтипівішими моделями, за якими побудовані терміни цих мікрогруп, є дві: іменник (Н. в.) + іменник (Р. в.); прикметник (Н. в.) + іменник (Н. в.).

Ключові слова: великий теніс, ключові поняття гри, термінологічний склад, шляхи поповнення, моделі творення.

© Юрій ПРАДІД, 2020

TERMINOLOGICAL MICROSYSTEM "TENNIS" IN THE UKRAINIAN LANGUAGE (as illustrated by the terms which denote the key concepts of the game, the main equipment and the ways to use it)

Yuri PRADID

The proposed article is dedicated to the study of the terms within the microsystem "tennis" which denote the key concepts of the game, the main equipment and the ways to use it. It is noted that most of the terms of this microgroup come from foreign languages and function in the Ukrainian language in three versions: a) translated, b) transliterated and c) borrowed without translation. The analysis carried out shows that apart from literary terms, the studied microsystem contains quite a few terms which are the colloquial variants of professional speech. Some terms which denote the key concepts of the game, the main equipment and the ways to use it are distinguished with their imagery and variation. The most typical models on which the terms within this microgroup are constructed are two: a) Noun (nominative case) + Noun (genitive case) and b) Adjective (nominative case) + Noun (nominative case).

Keywords: lawn tennis, key concepts of the game, terminological composition, ways to replenish, creation models.

Вивчення спортивної термінології взагалі, а також окремих видів спорту фактично ще не проводилося, хоч початок покладено в 1978 р. захистом кандидатської дисертації на тему *Українська спортивна лексика* (Паночко 1978). У ХХІ ст. побачили світ і заслуговують на увагу праці таких науковців: І. Янків (2000), О. Боровська (2003, 2004), Л. Карпець (2006), О. Породько-Лях (2012), О. Романчук, Р. Коваль (2012), Ю. Самсон (2020) та деяких інших.

Окремо зазначимо українську спортивну лексикографію. За радянських часів вийшов друком лише один словник такого типу (Фірсель & Калюжна, 1973), після 1991 р. – понад десять, більшість із яких містять загальноспортивну термінологію.

Мета пропонованого дослідження полягає у спробі структурувати термінологічну мікросистему "теніс", а також описати її найбільші термінологічні мікрогрупи "ключові поняття гри", "інвентар", "способи використання інвентарю".

Узагалі термін *теніс* використовують на позначення двох понять: "великий теніс" і "настільний теніс". Якщо у другому випадку термін *теніс*

обов'язково вживається з означенням *настільний*, то в першому – термін *теніс* переважно вживається без означення *великий*. Саме з такими дефініціями ці терміни фіксуються в тлумачних словниках української мови. Зокрема, у СУМі подано такі тлумачення цих термінів:

- *теніс*, -у, чол. Спортивна гра, що полягає в перекиданні ракеткою невеликого м'яча через низьку сітку від одного гравця до іншого;
- *настільний теніс* – спортивна гра, що полягає в перекиданні ракеткою целулоїдного м'ячика через сітку, натягнуту поперек невеликого прямокутного стола; *ping-pong* (СУМ 1979(10), 73).

Як і будь-який вид спорту теніс передбачає використання спеціальної термінології, що визначає основні характеристики цієї гри. Такі терміни позначають:

1) ключові поняття гри, основний інвентар та способи його використання:

- *бампер* – спеціальна деталь (частіше з пластику), яка захищає верхню частину обруча ракетки від ударів об корт;
- *коридор* – виділена частина корту, яка знаходиться по обидва боки від ліній, що обмежують поле для одиночної гри;
- *хавкорт* – частина корту, найближча до лінії подавання;
- *челенджер* – а) гравець, що претендує на чемпіонський титул; б) друга за важливістю категорія чоловічих турнірів;
- *швидкий корт* – покриття тенісного майданчика, що характеризується швидким відскоком м'яча;

2) дії гравця:

- *перехресний крок* – боковий рух, коли перший крок робить права чи ліва нога;
- *вихід з удару* – переміщення гравця після здійснення удару, що дозволяє підготуватися до чергового прийому м'яча;
- *закрита стійка* – положення під час виконання удару, коли гравець стоїть спиною або боком до сітки;
- *заступ* – ситуація, коли гравець на подачі наступає (заступає) на (за) задню лінію;
- *качала* – ситуація, коли тенісист діагональними і лінійними передачами хоче примусити суперника припуститися помилки;

3) назви ударів:

- *бекхенд* – удар закритою ракеткою по м'ячу, коли м'яч приймають на зовнішній бік долоні;
- *драйв* – сильний і різкий удар;
- *свічка* – удар, коли м'яч летить високо вертикальною траєкторією;
- *крос* – удар по діагоналі;
- *реверс* – удар ракеткою над головою зі зворотного хвату;

4) ігрові параметри:

- *брейк* – виграш гейма на подачі суперника;
- *більше* – ситуація у грі, коли гравець набирає в розігравші очко після рівного рахунку;
- *бокове обертання* – обертання м'яча навколо вертикальної осі;
- *брейк-поінт* – одне очко, що відділяє від перемоги в геймі на подачі суперника;
- *віннер* – м'яч, виграний при перекиданні через сітку за умови, що суперник не торкнувся м'яча.

Предметом дослідження у пропонованій статті є терміни мікрогруп "ключові поняття гри", "інвентар", "способи використання інвентарю".

Зазначені мікрогрупи представлені:

1) власне українськими термінами:

- *стоп-крок* – остання фаза роботи ніг під час зміни напрямку руху або під час удару по віддаленому м'ячу;
- *віброгасник* – спеціальний тенісний аксесуар, який гасить вібрації, що утворюються під час дотику ракетки до м'яча;
- *горловина ракетки* – елемент тенісної ракетки між обручем та ручкою;
- *відкритий турнір* – турнір, у якому можуть брати участь і любителі, і професіонали;
- *просунутий гравець* – любитель, який досяг досить високого технічного рівня і має певний досвід участі в турнірах;

2) термінами іншомовного походження:

- *оверсайз* (англ. *oversize*) – розмір голови тенісної ракетки;
- *сенйор* (англ. *senior*) – тенісист або тенісистка, вік яких 35 і більше років;
- стретчинг (англ. *stretching*) – комплекс вправ на розтягування зв'язок, сухожилля, м'язів;
- стрінгер (англ. *stringer*) – майстер із натягування струнної поверхні тенісної ракетки;
- *хард* (англ. *hard*) – узагальнена назва синтетичних покриттів для тенісних кортів.

Деякі з питомо українських термінів, що позначають ключові поняття гри, основний інвентар та способи його використання, утворені від загальноновживаних слів української мови, наприклад:

- *сітка*¹ – огорожа із перехресних ниток, що поділяє корт на дві рівні частини;

¹ Загальноновживане слово *сітка* має 11 значень (див. СУМ 1978 (9), 233). Термін *сітка* утворений від значення "предмет різного призначення з перехресних ниток, мотузок, дроту та ін."

- *вилка*² – одна з трьох частин тенісної ракетки, яка об'єднує ручку і обід;
- *посів*³ – принцип розміщення гравців у турнірній сітці, який дозволяє уникати зустрічі топових тенісистів на ранніх стадіях турнірів;
- *підрізка*⁴ – надання м'ячу нижнього (зворотного) обертання;
- *поправка*⁵ – рішення головного судді, яке відмінняє вердикт лінійного рефері.

Значну ж частку термінологічної мікросистеми "теніс", зокрема мікрогруп "ключові поняття гри", "інвентар", "способи використання інвентарю", формують іншомовні терміни, запозичені переважно з англійської мови. І це не випадково, адже історія сучасного тенісу починається з II пол. XIX ст., коли британський військовий Уолтер Уінгфілд у 1873 р. опублікував перші правила цієї гри, у яких і були закладені основи формування термінологічної мікросистеми "теніс" загалом і термінів на позначення ключових понять гри, основного інвентаря та способів його використання зокрема:

- *матч* (англ. *match*) – гра між двома суперниками, що складається з сетів;
- *сет* (англ. *set*) – партія, найбільша одиниця рахунку в матчі;
- *гейм* (англ. *game*) – частина сету, у якій подачі подаються одним гравцем.

Пор. тлумачення значень таких термінів у СУМі:

- *матч*, у, чол. Спортивне змагання між двома командами або окремими учасниками за певною програмою (СУМ 1973(4), 653);
- *сет*, у, чол. Партія гри в теніс та в деякі інші спортивні ігри (СУМ 1978(9), 151);
- *гейм*, а, чол., спорт. Певне число очок у деяких іграх (напр., в тенісі); частина партії (СУМ 1971(2), 46).

На нашу думку, тлумачення значень у словниках лексем *матч*, *сет*, *гейм* повинні бути більш лаконічними й точними, а саме:

- *матч* – спортивне змагання між суперниками;
- *сет* – партія в ігрових видах спорту;
- *гейм* – частина сету, в якій подає один гравець.

² Загальноживане слово *вилка* має 4 значення (див. СУМ 1970 (1), 424). Термін *вилка* утворений від значення "деталь механізму, приладу, яка має роздвоєний кінець".

³ Загальноживане слово *посів* має 4 значення (див. СУМ 1976(7), 326). Термін *посів* утворений від значення "дія за значенням *посіяти*".

⁴ Загальноживане слово *підрізка* "дія за значенням *підрізати*" (див. СУМ, 1975(6), 491), від якого й утворений термін *підрізка*.

⁵ Загальноживане слово *поправка* має 3 значення (див. СУМ 1976(7), 222). Термін *поправка* утворений від значення "дія за значенням *поправляти*".

Варто було б подати з поміткою 'спорт.' не лише лексему *гейм*, а й лексеми *матч* і *сет*.

Понад десяток термінів іншомовного походження мікрогруп "ключові поняття гри", "інвентар", "способи використання інвентарю" вживають в українській мові без перекладу, в транслітерованому варіанті, наприклад:

- *мідсайз* (англ. *midsize*) – середня площа струнної поверхні ракетки;
- *мейджор* (англ. *major*) – узагальнена назва турнірів, із яких складається сезонний Великий шолом;
- *пойнт* (англ. *point*) – мінімальна одиниця рахунку у великому тенісі;
- *супервайзер* (англ. *supervisor*) – людина, яка є офіційним представником асоціації або федерації на конкретному тенісному турнірі;
- *тур* (англ. *tour*) – низка тенісних турнірів, за результатами яких проводиться рейтинг професійних тенісистів.

Іноді паралельно можуть уживатися український, транслітерований і навіть англійський (без перекладу) варіанти:

- *Великий шолом – Гренд Слем – Grand Slam* – символічний приз, який отримує тенісист (тенісистка), що переміг(ла) в одному сезоні в усіх чотирьох турнірах Великого шолому⁶;
- *відкритий чемпіонат Англії по тенісу – відкритий чемпіонат Англії – Вімблдонський турнір – Вімблдонський чемпіонат* (англ. *Wimbledon Championships*) – *Вімблдон* (англ. *Wimbledon*) – один із чотирьох найпрестижніших тенісних турнірів на кортах зі штучним покриттям;
- *відкритий чемпіонат Франції по тенісу* (фр. *Internationaux de France de Roland Garros*) – *відкритий чемпіонат Франції – Ролан Гаррос* (фр. *Roland Garros*) – один із чотирьох найпрестижніших тенісних турнірів на ґрунтових кортах.

Серед термінів, що позначають ключові поняття гри, основний інвентар та способи його використання, вирізняються дві великі групи:

1) терміни, що вживаються на позначення понять у двох і більше видах спорту, наприклад:

- *очко, рахунок, тайм, неявка, жеребкування*;

2) специфічні терміни, наприклад:

- *задня лінія* – обмежувальна лінія корту по довжині;
- *баланс ракетки* – важлива характеристика, яка визначає розташування центру ваги ракетки;

⁶ Якщо у другому і третьому випадках обидва компоненти пишуться з прописної літери, то у першому випадку з прописної літери пишеться хіба-що компонент *Великий*.

- *закритий корт* – корт у приміщенні або оснащений розбірним дахом;
- *консолейшен* – олімпійська система проведення змагань, яка доповнена втішним турніром для гравців, що потерпіли фіаско в першому турі;
- *дефолт* – ситуація, коли гравця знімають з турніру.

Терміни мікрогруп "ключові поняття гри", "інвентар", "способи використання інвентарю" можуть бути:

1) однокомпонентними:

- *волокуша* – спеціальний пристрій для вирівнювання та очищення ґрунтового покриття кортів;
- *вісімка* – тренувальна вправа для відпрацювання кросів і ударів по лінії;
- *грин* – базове обмотування тенісної ракетки;
- *ґрунтовник* – тенісист, який добре грає на ґрунтових кортах;
- *забіг* – частина корту для гри між задніми або боковими лініями та огорожею;

2) двокомпонентними:

- *амплітуда замаху* – положення ракетки, що відповідає максимально можливому відведенню руки назад;
- *аеродинаміка ракетки* – можливість долати супротив повітря;
- *коло змагань* – стадія тенісного турніру, яка складається з серії ігор за право виходу в наступний раунд;
- *лікоть тенісиста* – захворювання, що характеризується ураженням розгинального сухожилля і пальців;
- *гібридні струни* – комбінація двох типів струн для ракетки (за складом і ступенем проникнення);

3) трикомпонентними (всього два):

- *розмір турнірної сітки* – параметр, що його визначає кількістю учасників;
- *переможець кваліфікаційного турніру* – гравець, який зміг пробитися в основну сітку через кваліфікаційний турнір⁷;
- *турніри Великого шолому* – чотири найпрестижніших тенісних турніри: відкритий чемпіонат Австралії; відкритий чемпіонат Франції (Ролан Гаррос); відкритий чемпіонат Англії (Вімблдон); відкритий чемпіонат США;

⁷ Іноді замість українського трикомпонентного терміна *переможець кваліфікаційного турніру* використовується однокомпонентний транслітерований термін *кваліфайер* або *кваліфай* (англ. *qualifier*).

4) п'ятикомпонентними (всього чотири)⁸:

- *відкритий чемпіонат Австралії з тенісу* (англ. *Australian Open Tennis Championships* або *Australia open*) – один із чотирьох турнірів Великого шолома, який проводять на кортах зі штучним покриттям;
- *відкритий чемпіонат Франції з тенісу* (фр. *Les Internationaux de France de Roland Garros* або *Roland Garros*) – один із чотирьох турнірів Великого шолома, який проводить на ґрунтових кортах;
- *відкритий чемпіонат Англії з тенісу* (англ. *The Championships, Wimbledon* або *Wimbledon*) – один із чотирьох турнірів Великого шолома, який проводить на трав'яних кортах;
- *відкритий чемпіонат США з тенісу* (англ. *The United States Open Tennis Championships* або *US open*) – один із чотирьох турнірів Великого шолома, який проводить на кортах зі штучним покриттям;

5) аббревіатурними (їх близько тридцяти, причому абсолютна більшість із них уживається лише в англійському варіанті):

- *ATP (Association of Tennis Professionals)* – асоціація тенісистів-професіоналів;
- *WTA (Women's Tennis Association)* – асоціація тенісисток-професіоналів;
- *ITF (International Tennis Federation)* – Міжнародна федерація тенісу, що є головним керівним органом у професійному тенісі;
- *ATF (Asian Tennis Federation)* – Азіатська федерація тенісу;
- *TIU (Tennis Integrity Unit)* – організація, яка веде боротьбу з договірними матчами в тенісі.

Натрапляємо також на комбіновані терміни українською (один із компонентів терміна – загальна назва) та англійською (один із компонентів терміна – аббревіатура) мовами:

- *тур ATP* (англ. *ATP Tour*, з 2000 р. *ATP*) – щорічна марафонська серія професійних турнірів, яка проходила в 1990–1999 рр.;

6) умовними скороченнями (їх понад десять, причому всі вони вживаються лише в англійському варіанті):

- *LL (Lucky Looser)* – тенісист, який програв у фінальному колі кваліфікаційного турніру, але запрошений для участі в основному турнірі замість гравця, що пізно знявся з основної сітки;
- *Q (Qualifier)* – переможець кваліфікаційного турніру;
- *R (Retired)* – відмова тенісиста від продовження гри по ходу матчу;
- *W (Withdrawn)* – відмова тенісиста від участі в матчі до його початку з поважної причини;
- *W/O (Walkover)* – "перемога без гри", коли суперник не з'явився на матч або відмовився від участі в ньому.

⁸ Чотирьохкомпонентних термінів не виявлено.

Серед термінів, що позначають ключові поняття гри, основний інвентар та способи його використання, чимало сленгових, наприклад:

- *австралійка* – особливе розташування в парній грі;
- *американка* – варіант гри, коли одному тенісисту протистоїть пара;
- *бігунок* – тенісист, який робить ставку на свою функціональну і бігову підготовку;
- *матрас* – струнна поверхня ракетки з поганим натягуванням;
- *причісування м'яча* – рух струнної поверхні по дотичній до м'яча.

Деякі терміни мікрогруп "ключові поняття гри", "інвентар", "способи використання інвентарю" мають яскраво виражену образність, наприклад:

- *м'який фокус* – периферійне бачення;
- *яструбине око* – спеціальна електронна система, яка визначає точне місце контакту м'яча з площиною корту.

Щодо другого терміна, то іноді в тенісній практиці може вживатися і транслітерований англійський варіант *Хок-ай* (англ. *Hawk-Eye*).

Деякі терміни мікрогруп "ключові поняття гри", "інвентар", "способи використання інвентарю" мають варіанти, наприклад:

- *жорстке зап'ястя, жорстка кисть* – напруження м'яз руки, яке забезпечує максимально стійку та міцну лінію передпліччя – кисть;
- *ігрова (ударна, центральна) пляма* – область струнної поверхні, яка під час удару забезпечує максимальні показники потужності й точності удару;
- *рукоятка (ручка) ракетки* – частина конструкції разом із кистю руки для фіксації ракетки.

Грамотична структура дво- і багатоконпонентних термінів мікрогруп "ключові поняття гри", "інвентар", "способи використання інвентарю" є неоднорідною, хоча всі вони побудовані за моделлю простого або складного (рідше) словосполучення.

Найтиповішими моделями в мікрогрупах таких термінів є:

1) іменник (Н. в.) + іменник (Р. в.):

- *амплітуда замаху* – положення ракетки, яке відповідає максимально можливому відведенні руки назад;
- *голова ракетки* – ударна поверхня, що її обмежує обруч;
- *захват ракетки* – частина тенісної ракетки, призначена для кисті руки;
- *Кубок Девіса* – змагання чоловічих національних збірних з тенісу;
- *маневреність ракетки* – характеристика, що визначає міру зручності й швидкості маніпуляції ракеткою;
- *рейтинг тенісистів* – спеціальна система, що визначає місце тенісиста в загальному списку;

2) прикметник (Н. в.) + іменник (Н. в.):

- *жорсткі ноги* – втома м'язів ніг;
- *відкрита ракетка* – положення тенісиста під час удару, коли струнна поверхня знаходиться під тупим кутом до лінії польоту м'яча;
- *рекомендована натяжка* – натяжка струнної поверхні, що забезпечує оптимальні технічні характеристики ракетки;
- *універсальна хватка* – один із найбільш універсальних і простих варіантів фіксації тенісної ракетки в руці;
- *відкрита стійка* – положення тенісиста, коли його нога займає положення на одній лінії, а носки направлені в напрямку сітки.

Поодинокими моделями в мікрогрупах термінів, що позначають ключові поняття гри, інвентар та способи його використання, є:

1) іменник (Н. в.) + прикметник (Р. в.) + іменник (Р. в.):

- *розмір турнірної сітки* – параметр, що його визначає кількість учасників;
- *турніри Великого шолому* – чотири найпрестижніші тенісні турніри;

2) іменник (Н. в.) + іменник (Р. в.) + іменник (Р. в.):

- *техніка роботи ніг* – рухи ніг, що дозволяють переміщуватися тенісисту кортом і виконувати удари;

3) дієприкметник (Н. в.) + іменник (Н. в.):

- *стабілізуючий крок* – невеликий півкрок різнойменною ногою під час виконання технічного елементу.

Щодо правопису термінів мікрогруп "ключові поняття гри", "інвентар", "способи використання інвентарю". Частина таких термінів в українській мові, як і в мові-оригіналі, пишуть з дефісом:

- *сет-брейк* (англ. *set-break*) – перерва між сетами для фізичного і морального відновлення тенісистів;
- *дресс-код* (англ. *dress-code*) – вимоги до зовнішнього вигляду та одягу тенісиста, що вийшов на корт;
- *корт-мейстер* (англ. *court-master*) – спеціальний працівник, який відповідає за якість покриття та обслуговування корту;
- *чек-степ* (англ. *check-step*) – рух ніг, коли на початку удару тенісист відштовхується однією ногою, а приземляється на обидві;
- *спаринг-партнер* (англ. *sparring-partner, hitting-partner*)⁹ – гравець, який заміняє суперника під час тренування.

⁹ У мові-оригіналі на відміну від української функціонує два варіанти терміна *спаринг-партнер*.

Деякі терміни, що позначають ключові поняття гри, основний інвентар та способи його використання в українській мові на відміну від двокомпонентних англійських є однокомпонентними й пишуться з дефісом, наприклад:

- *лаун-теніс* (англ. *lawn tennis*) – перша назва сучасного великого тенісу;
- *плей-офф раунд* (англ. *play off round*) – відбіркові зустрічі між національними збірними в Кубку Девіса і Кубку Федерації;
- *про-сет* (англ. *pro set*) – поєдинок, що складається лише з одного сету;
- *хард-корт* (англ. *hard court*) – узагальнена назва синтетичного покриття для тенісних кортів;
- *факт-лист* (англ. *fact sheet*) – спеціальний документ, що визначає формат проведення турніру.

Якщо в українській мові окремі терміни мають два варіанти написання – однокомпонентний дефісний і бездефісний, то у мові-оригіналі простежуємо лише двокомпонентний:

- *бол-бой* і *болбой* (англ. *ball boy*) – хлопчик, який подає м'ячі тенісисту перед подачею, а також забирає їх після потрапляння в сітку;
- *бол-горл* і *болгорл* (англ. *ball girl*) – дівчинка, яка подає м'ячі тенісисту перед подачею, а також забирає їх після потрапляння в сітку;
- *вайлд-кард* і *вайлд кард* (англ. *wild card*) – персональне запрошення для тенісиста на турнір;
- *лакї-лузер* і *лакї лузер* (англ. *lucky loser*) – тенісист, який програв кваліфікаційного турніру в останньому колі, але все-таки опинився в основній сітці.

Трапляються випадки, коли в мові-оригіналі однокомпонентний термін пишеться з прописної літери, а в практиці української мови закріпилося написання з дефісом:

- *Paddle-Tennis* і *пэддл-теніс* – особливий різновид гри в теніс, який з'явився в 1915 р.

Висловлені вище міркування дозволяють зробити висновки:

1. У термінологічній мікросистемі "теніс" найчисельнішою є група термінів, що позначають ключові поняття гри, основний інвентар та способи його використання.

2. Значна частка термінів мікрогруп "ключові поняття гри", "інвентар", "способи використання інвентарю" має іншомовне походження та функціонує в українській мові в трьох варіантах: а) перекладному, б) транслітерованому, в) запозиченому (без перекладу).

3. Абсолютна більшість термінів, що позначають ключові поняття гри, основний інвентар та способи його використання, одно- й двокомпонентні.

4. Деякі з аналізованих термінів є розмовними варіантами професійного мовлення, тобто сленговими, і мають помітне емоційно-експресивне забарвлення.

5. Окремим термінам, що позначають ключові поняття гри, основний інвентар та способи його використання, властива образність і варіантність.

6. Найтипівішими моделями, за якими побудовані терміни зазначених мікрогруп, є дві: а) іменник (Н. в.) + іменник (Р. в.) і б) прикметник (Н. в.) + іменник (Н. в.).

7. У більшості випадків український відповідник аналізованих мікрогруп термінів зберігає дефіс, наявний у мові-оригіналі.

Боровська, О.В. (2004), Співвідношення національних та інтернаціональних термінів в українській термінології фізичної культури і спорту, Інститут української мови НАН України, Київ.

Карпець, Л.А. (2006), Український спортивний жаргон: структурно-семантичний аспект, ХНУ, Харків.

Паночко, М.Н. (1978), Украинская спортивная лексика, КГПИ, Киев.

Породько-Лях, О. (2012), Терміни-номени осіб у сфері фізичної культури і спорту, Lviv Polytechnic National University Institutional Repository. URL: <http://ena.lp.edu.ua>, 116-122.

Романчук, О. & Коваль, Р. (2012), Історія спортивної лексикографії, Молода спортивна наука України, 1, 271-276.

Самсон, Ю.П. (2020), Становлення української спортивної терміносистеми у сучасний період, Молодий вчений, 9.1(85.1, вересень).

Янків, І.М. (2000), Українська спортивна термінологія (історико-методологічний аспект), Луцьк.

Джерела добору матеріалу

Боровська, О.В. (2003), Короткий тлумачний словник термінології галузі фізичної культури і спорту, Львів.

Головащук, С.І. (ред.), Фірсель, Н.Й. & Калюжна, В.М. (укл.) Російсько-український спортивний словник. Здоров'я, Київ.

Мітова, О.О. & Івченко, О.М. (2018), Англо-українсько-російський словник баскетбольних термінів, Дніпро.

Осінчук, В.Г. (2003) Українсько-російська, російсько-українська термінолексика спортивних ігор, Львів.

СУМ – Словник української мови: в 11 т. (1970–1980), Наукова думка, Київ.

Чипиленко, Л.І., Довгаль, Г.І. & Непийвода, Ф.А. (1997), Російсько-український словник з фізичної культури і спорту, ІЗМН, Київ.

ТЭРМІН ЛАНЦУЖОК ЯК ВЕРБАЛЬНАЯ ВЫЯВА АГУЛЬНАНАВУКОВАГА ПАНЯЦЦЯ І КЛЮЧАВОГА КАНЦЭПТА САЦЫЯЛЬнай СЕМІЁТЫКІ

Вячаслаў ШЧЭРБІН

ORCID 0000-0002-6217-1265

DOI 10.51587/2522-980X-2020-004-32-48

У артыкуле аналізуюцца прыклады выкарыстання тэрміна *ланцужок* у розных навуковых дысцыплінах і галінах спецыяльных ведаў. Разглядаюцца асноўныя значэнні дадзенага тэрміна. Вызначаецца канцэптuallyная аснова ягонага паняццйнага зместу. Абгрунтоўваецца выснова аб тым, што тэрмінам *ланцужок* абазначаюцца, 1) агульнанавуковае паняцце, якое мае надзвычай шырокае кола сродкаў сваёй вербалізацыі ў розных навуковых дысцыплінах і галінах спецыяльных ведаў; 2) аднайменны сацыяльны канцэпт, які мае свае як вербальныя, так і невербальныя выявы. Аналізуецца роля агульнага тэрміназнаўства і сацыяльнай семіётыкі ў справе забеспячэння міждысцыплінарнага трансферу ведаў.

Ключавыя словы: тэрмін *ланцужок* і яго значэнні, канцэптuallyная аснова тэрміна *ланцужок*, вербальныя і невербальныя выявы агульнанавуковага паняцця "ланцужок" і аднайменнага сацыяльнага канцэпта, агульнае тэрміназнаўства, сацыяльная семіётыка.

© Вячаслаў ШЧЭРБІН, 2020

THE TERM *CHAIN* AS A VERBAL EXPRESSION OF A GENERAL SCIENTIFIC NOTION AND A KEY CONCEPT OF SOCIAL SEMIOTICS

Vyacheslav SHCHERBIN

The article analyzes the examples of use of the term *chain* in different scientific disciplines and branches of special knowledge. The main meanings of the term *chain* are considered. The conceptual basis of the above mentioned term's notional content is established. The conclusion is substantiated that the term *chain* designates: 1) the general scientific notion which has a very wide range of means of the verbalization in various scientific disciplines and branches of special knowledge; 2) the eponymous social concept which has its own both verbal and non-verbal expressions. The role of general terminological science and social semiotics in ensuring interdisciplinary transfer of knowledge is analyzed. *Key terms*: a term *chain* and its meanings, conceptual basis of the term *chain*, verbal and non-verbal expressions of a general scientific notion "chain" and of the eponymous social concept, general terminological science, social semiotics.

На старонках *Вісніка Тэрміналогічнай камісіі пры МКС* нам ужо даводзілася пісаць пра так званыя базавыя, пакетныя ці агульнавуковыя паняцці, тэрміналагічнае абзначэнне кожнага з якіх фармальна аб'ядноўвае

"цэлюю сямейку, ці пакет, у пэўных адносінах падобных паняццяў, размежаваць якія па чыста фармальных, структурных характарыстыках, як правіла, немагчыма" (Ракитов 1982, 28).

Сістэматызаваць паняццёвы змест такіх базавых, пакетных ці агульнавуковых паняццяў можна толькі

"шляхам вывучэння распрацаваных прадстаўнікамі самых розных навук і галін прафесійных ведаў значэнняў розных канцэпт-пераменных і іх шматлікіх значэнняў, што адносяцца да аднаго і таго ж базавага, пакетнага паняцця" (Шчэрбін 2018, 86).

Складанасці з дыферэнцыяцыяй розных канцэпт-пераменных такіх базавых, пакетных ці агульнавуковых паняццяў абумоўлены не толькі празмерна шырокім выкарыстаннем такіх паняццяў у межах мноства рэальна існуючых навуковых дысцыплін (лік якіх сёння ідзе на дзесяткі тысяч назваў), але і тым, што вербальная выява кожнага з такіх паняццяў мае свае лагічныя карэляты ў магчымых суіснуючых

"светах" (матэрыяльным свеце, свеце ідэй, сацыяльным свеце, свеце знакаў і інш. (Гл.: Теслинов 2009, 30-31).

Усе адзначаныя вышэй складанасці з дыферэнцыяцыяй розных канцэпт-пераменных базавых паняццяў праявіліся пад час нашага вывучэння практыкі тэрмінаўжывання вербальнай выявы такога базавага, пакетнага і агульнанавуковага паняцця, як *ланцужок*. У прыватнасці, наш зварот да адзначэнняў тэрміна *ланцужок* у адным з тлумачальных слоўнікаў рускай мовы паказаў наступнае: калі ў матэрыяльным свеце тэрмін *ланцужок* мае два асноўныя і досыць канкрэтныя значэнні:

"1. Ланцужком называецца маленькі і тонкі металічны ланцужок, які выкастоўваецца як аздабленне. *Сярэбраны, залаты ланцужок...*; 2. Ланцужком называецца невялікі рад якіх-небудзь аб'ектаў, што ўтварае не строгую, але больш ці менш прамую лінію. *Ланцужок выспаў*" (Дмитриев 2003, 1509),

то ў сацыяльным свеце тэрмін *ланцужок* мае адно, але больш абстрактнае значэнне, у якога можна вылучыць мноства розных адценняў:

"3. Ланцужком называецца чарада, паслядоўнасць якіх-небудзь з'яў (звязаных з памяццю, асацыяцыямі і да т.п.). *Ланцужок успамінаў*" (Дмитриев 2003, 1509).

Іншымі словамі, у сацыяльным свеце ланцужком, як правіла, называецца рэгулярна ўзнаўляемая лагічная паслядоўнасць якіх-небудзь сацыяльных сімвалаў, знакаў і да т.п. Параўн.:

"Ланцужок ёсць паслядоўнасць сімвалаў катэгорый слоў" (Сейгер 1971, 189).

І як паказвае сацыяльная практыка, выяўленне і апісанне такіх узнаўляемых лагічных паслядоўнасцяў знакаў і залежнасцей паміж імі садзейнічае сацыяльнаму пазнанню:

"Пры пэўных сацыяльных умовах і працэсах праяўляюцца ўзнаўляемыя залежнасці, якія дазваляюць фармуляваць законы грамадскага развіцця. Гэтыя законы пазнавальныя, а таму людзі могуць імі авалодаць і выкарыстоўваць іх" (Рихтаржик 1981, 119).

У прыватнасці, к цяперашняму часу ў розных сацыяльных дысцыплінах для вывучэння ўказаных лагічных паслядоўнасцяў знакаў (*ланцужкоў*) распрацаваны такія метадалагічныя сродкі, як

- *аб'яднанне ланцужкоў у класы* (Сейгер 1971, 189);
- *ланцужковы аналіз* (Никитина 1978, 362);
- *методыка «ланцужок стварэння вартасці»* (Нонака, Такеучи 2011, 61);

- *стратэгія стварэння ланцужкоў (філіялаў)* (Сазерленд, Кэнуэлл 2005, 331);
- *агульны сацыяльны аналіз ланцужкоў розных тыпаў* (Щербин 2020) і інш.

З дапамогай пералічаных вышэй метадалагічных сродкаў сёння выяўленыя і апісаныя літаральна сотні відаў ланцужкоў, якія ўжываюцца ў розных навуковых дысцыплінах і галінах спецыяльных ведаў. Так, звыш сотні розных відаў дакументальна засведчаных ланцужкоў, аб'яднаных у сем відавых груп (вартасныя, вытворчыя, дысцыплінарныя, інавацыйныя, кадравыя ланцужкі, ланцужкі, што маюць дачыненне да ведаў; і інш.), прыводзяцца ў нашым артыкуле (Щербин 2020), спіс бібліяграфічных крыніц да якога налічвае 145 назваў. Для прыкладу, да групы дысцыплінарных ланцужкоў намі аднесены наступныя іх віды, выяўленыя ў розных навуковых выданнях:

- **біялагічныя ланцужкі** – нуклеінавыя ланцужкі, ланцужкі ДНК, ланцужкі пратэінаў, харчовыя ланцужкі і інш.;
- **лагічныя ланцужкі** – прычынна-выніковыя ланцужкі, працэдурны ланцужок "запытаў-адказаў", храналагічныя ланцужкі дасягнення доўгатэрміновых мэтаў, ланцужкі прычынных залежнасцей, ланцужкі прыняцця рашэнняў, ланцужкі дзеянняў, ланцужкі падзей, ланцужок думак і ўчынкаў, ланцужок наступстваў і прычын, ланцужок сілагізмаў і інш.;
- **лінгвістычныя ланцужкі** – граматычныя ланцужкі, камунікатыўныя ланцужкі, ланцужкі літар як мемы, ланцужок міжкодавых перакладаў інфармацыі як мысленне, ланцужок паняццяў, ланцужок пераемнасці моўных ведаў паміж рознымі пакаленнямі людзей, ланцужкі слоў-станаў, ланцужкі слоўных асацыяцый, моўны ланцужок знакаў, рады-ланцужкі формальнай мовы і інш.;
- **матэматычныя ланцужкі** – ланцужкі лічбаў, ланцужкі матэматычных сімвалаў, лікавыя ланцужкі Маркава, літарна-лічбавыя ланцужкі і інш.;
- **псіхалагічныя ланцужкі** – мемы як мысліцельныя ланцужкі, паводзінскі тэкст як закончаны ланцужок асэнсаваных учынкаў, заключаны паміж намерам і вынікам;

- **сацыяльныя ланцужкі** –
 - ідэалагічны міф як замена ланцужка ДНК (Харари 2019, 180);
 - гісторыя як суцэльны ланцуг ваенных і сацыяльных канфліктаў (Столяров 2008, 362); складаны ланцуг сацыякультурнай дэтэрмінацыі (Рыбакова 2014, 106);
 - сэнсавыя ланцугі светапогляду (Икеда, Садовничий 2007, 11);
 - сацыяльная дзейнасць як механічны ланцуг падзей (Гидденс 2003, 21);
 - сацыяльнае жыццё чалавека як пастаянны ланцуг абмежаванняў (Винник, Седегов 1998, 75);
 - ланцужок сацыяльных інтарэсаў (Суименко 2014, 382);
 - ланцужок "каляровых рэвалюцый" (Глазьев 2015, 11);

- **семіятычныя ланцужкі** –
 - знакавыя ланцужкі;
 - "кола самсары – бясконцы ланцуг ператварэнняў" (Касавин 1998, 82);
 - "навуковая традыцыя як ланцуг даследаванняў на падобныя тэмы" (Роджерс 2009, 41);
 - "разгалінаванні [знака] у выглядзе ланцужка: асноўная форма базіснага знака – вытворныя ад асноўнай формы знака" (Соломоник 2004, 176);
 - рэфлексіўная традыцыя як ланцуг;
 - "формула як сувязь агульных спецыфічных знакаў" (Кассирер 1996, 203);
 - ланцужок сімвалаў;
 - эпістэмічны ланцужок канцэптаў і інш.

- **эканамічныя ланцужкі** –
 - бартэрныя ланцужкі;
 - бесперапынныя ланцужкі эканамічных дзеянняў;
 - ланцужкі неэквівалентнага трансгранічнага абмену;
 - ланцужкі няшчырых здзелак;
 - ланцужок крызісаў;
 - ланцужок намаганняў, накіраваных на забеспячэнне працаздольнага бізнесу;
 - эканамічны "харчовы ланцужок" і інш.

Больш падрабязна пра розныя групы і віды ланцужкоў гл.: (Шчэрбін 2020).

Аналіз зместавых і фармальных характарыстык прыведзеных вышэй дысцыплінарных ланцужкоў розных відаў паказаў, што сам склад і паняццё змест знакаў, што ўваходзяць у структуру такіх дысцыплінарных ланцужкоў, істотна адрозніваюцца паміж сабой у

залежнасці ад таго, да якой навуковай дысцыпліны яны належаць. Агульнымі ж для ўсіх дысцыплінарных ланцужкоў з'яўляюцца наступныя іх рысы:

- 1) лінейная паслядоўнасць падачы знакаў у такіх ланцужках;
- 2) аднолькавы сімвалічны змест такіх ланцужкоў, іх накіраванасць на забеспячэнне непарушнай сувязі паміж тымі з'явамі, для апісання якіх выкарыстоўваюцца такія ланцужкі. Менавіта ўказанне на непарушную сувязь паміж рознымі з'явамі ў складзе ланцужка з'яўляецца канцэптuallyнай асновай самых розных дысцыплінарных азначэнняў тэрміна *ланцужок*.

У прыватнасці, яшчэ расійскі мысліцель і публіцыст XIX стагоддзя П.Я. Чаадаеў называў гісторыю "ланцугом звязаных адна з адною ідэй" (Чаадаев 2008, 788). Пазней найбольш вядомым даследчыкам паняцця "ланцуг быцця" стаў амерыканскі філосаф Артур Лаўджой, які выдаў у 1936 годзе кнігу *The Great Chain of Being: A Study of the History of an Idea*. Артур Лаўджой тлумачыў сімвалічны змест паняцця "ланцуг быцця" наступным чынам:

"(...) выраз, вынесены мною ў загаловак [кнігі *Вялікі ланцуг быцця*. – *В.Шч.*], доўгі час быў адным з самых вядомых у заходняй філасофіі, навуцы і інтэлектуальнай паэзіі; канцэпцыя жа, сутнасць якой перадае гэты ці падобныя да яго выразы – адной з паўтузіна найбольш магутных і ўстойлівых перадумоў думкі Захаду. Фактычна яшчэ каля стагоддзя назад яна была, магчыма, адной з самых шырока распаўсюджаных канцэпцый усеабдымнай сістэмы рэчаў, асноў уладкавання Сусвету, і ў гэтай якасці прадвызначала ход разважанняў па мноству іншых прадметаў. (...) І на самой справе – мноства адасобленых звестак павінны быць спачатку звязаны разам і стаць чымсьці само сабой зразумелым; менавіта іх сувязі з усеабдымным, цэнтральным комплексам ідэй – і, безумоўна, адна з адною – як уяўляецца, і павінны быць выкладзены перш за ўсё. А іменна тое, што паняцце "ланцуг быцця" выкарыстоўвалася паўсюдна як выражэнне сутнасці "сусветнага дрэва" ва ўсёй спецыфічнасці, багаці і мностве нюансаў яго характарыстык (...)" (Лавджой 2001, 6).

Цікава, што асноўныя характарыстыкі прыведзенага вышэй тлумачэння сімвалічнага зместу паняцця "ланцуг быцця" да цяперашняга часу прадстаўлены ў заходніх энцыклапедычных даведніках (гл., напрыклад: *The New York Public Library Desk Reference* 1998, 323) і шматтамавых слоўніках па гісторыі ідэй (гл.: *Dictionary of the History of Ideas* 1973, 325-335). Больш таго, пэўную пераемнасць з

асноўнымі характарыстыкамі гэтага тлумачэння захоўваюць і азначэнні тэрміна *ланцуг* у сучасных даведачных выданнях па кагнітывістыцы. Напрыклад, у двухтомавым *Словаре русской ментальности* (2014) тэрмін *ланцуг* азначаецца наступным чынам:

"Ланцуг – паслядоўнае злучэнне частак як сімвал фізічнай ці духоўнай залежнасці, падпарадкаванасці і жыццёвых цяжкасцей. Вонкава ланцуг нагадвае чараду, рад, шэраг па агульнай прыкмеце цэласнасці, забяспечанай добраахвотным ці прымусовым адмаўленнем суб'екта ад нічым не абмежаванай волі з падпарадкаваннем агульнай ідэе дасягнення канкрэтнай мэты – усімі разам і кожным паасобку. Змястоўна ланцуг складаецца са звязаных адно з адным раўнацэнных і раўназначных звёнаў, выпадзенне кожнага з якіх згубна для ўсяго ланцуга (...)" (Колесов и др. 2014, 475).

У сваю чаргу, *Большой энциклопедический словарь: философия, социология, религия, эзотеризм, политэкономия* (2002) падае наступнае азначэнне тэрміна *ланцуг*:

"Ланцуг – у Агні-Йоге – тонкая энергетычная сувязь паміж адэптамі і касмічнымі сіламі" (Солодовников 2002, 919).

Нарэшце, вельмі падобным чынам тлумачыцца тэрмін *ланцужок* у ілюстраванай энцыклапедыі *Знаки и символы* (2007). У раздзеле *Связь з духоўнасцю* складальнікі гэтай энцыклапедыі адзначаюць наступнае:

"Нітка ці ланцужок – гэта таксама сімвал: на адным узроўні яны ўвасабляюць сувязь паміж чалавекам і бажанствам, а на другім узроўні гэта знак залежнасці чалавечай душы" (О'Коннел, Эйри 2007, 142).

А ў артыкуле тэрміна *ланцуг*, што змяшчаецца ў раздзеле *Паказальнік знакаў*, складальнікі энцыклапедыі падаюць знакавую, сімвалічную выяву ланцуга ў выглядзе малюнка счэпленых адно з адным звёнаў ланцуга, а таксама наступнае вербальнае азначэнне гэтай знакавай выявы:

"Ланцуг – сімвал прывязаннасці і сувязі, адносінаў паміж дзвюма рэчамі. Залатыя ланцужкі азначаюць гонар і статус. Сучасны сімвал рабства і няволі. Разарваныя ланцугі сімвалізуюць барацьбу за свабоду і атрыманае вызваленне ад прыгнету" (О'Коннел, Эйри 2007, 243).

Такім чынам, на матэрыяле прыведзеных вышэй азначэнняў тэрміна *ланцуг/ланцужок* можна зрабіць наступныя папярэднія высновы:

1) у азначэннях пераважнай большасці дысцыплінарных ланцужкоў розных тыпаў робіцца падкрэслены акцэнт на лінейнай паслядоўнасці падачы знакаў у такіх ланцужках. Наступнымі крокамі ў пазнанні такіх лінейных паслядоўнасцяў знакаў становяцца працэсы іх фармалізацыі і матэматызацыі, якія ляжаць у аснове прыродазнаўчых, дакладных і тэхнічных навук;

2) у азначэннях сацыяльных і гуманітарных ланцужкоў пераважае акцэнт на непарушнай сувязі сацыягуманітарных з'яў, апісваемых пры дапамозе такіх ланцужкоў, паколькі зразумець сутнасць чалавека можна толькі праз пазнанне сацыяльнай сістэмы (соцыўма), неад'емнай часткай якой чалавек з'яўляецца.

У аснове адзначаных вышэй прынцыповых адрозненняў паміж большасцю дысцыплінарных ланцужкоў і сацыягуманітарнымі ланцужкамі ляжаць рознакіраваныя працэсы. Крыніцамі фарміравання большасці дысцыплінарных ланцужкоў выступаюць працэсы фармалізацыі, матэматызацыі, фрагментацыі, спецыялізацыі, спрашчэння. Крыніцамі фарміравання сацыягуманітарных ланцужкоў з'яўляюцца працэсы ідэалізацыі, сацыялізацыі, сістэматызацыі, халізацыі, ускладнення.

Менавіта гэтыя рознакіраваныя працэсы прывялі, на думку французскага філосафа і сацыёлага Э. Марэна, да фарміравання ў межах сусветнай навукі так званага сляпога інтэлекту:

"Звыш-спецыялізацыя разарвала і фрагменціравала складаную тканіну рэальнасці і прывяла да пераканання, што фрагментацыя, якой падверглася рэальнасць, сама па сабе з'яўляецца рэальнасцю. (...) матэматызацыя і фармалізацыя ўсё больш раз'ядноўвалі жывых істот і рэчы. У якасці рэальных яны ўспрымалі толькі формулы і ўраўненні, што кіруюць колькаснымі існасцямі. Карацей, простае мысленне не здольнае зразумець кан'юнкцыю аднаго і многага (*unitas multiplex*). Простае мысленне аб'ядноўвае абстрактна, зводзячы на не разнастайнасць. Ці, насупраць, яно сцвярджае разнастайнасць, не разумеючы адзінства. Так мы прыходзім да сляпога інтэлекту. Сляпы інтэлект разбурае адзінствы і цэласнасці. Ён ізаліруе ўсе аб'екты ад іх асяроддзя. Ён не можа зразумець непарушную сувязь паміж назіральнікам і назіраемым. Ключавыя рэальнасці распаліся. Яны праслізгваюць праз шчыліны паміж дысцыплінамі. Дысцыпліны гуманітарных навук больш не маюць патрэбы ў канцэпце "чалавечая істота". Сляпыя педанты робяць выснову, што "чалавека" не існуе, што той – усяго толькі нейкая ілюзія. (...) Дамінуючая метадалогія прыводзіць да абскурантызму, які нарастае: паколькі няма больш ніякіх сувязей паміж раз'яднанымі элементамі ведаў, пастолькі няма больш і магчымасці па-сапраўднаму засвоіць іх і разважаць аб іх. (...) Няздольнасць зразумець складанасць

антропа-сацыяльнай рэальнасці, як у яе мікра-вымярэнні (індывідуальная істота), так і ў яе макра-вымярэнні (планетарная калектыўнасць чалавецтва), ужо прывяла нас да бясконцых трагедыі і вядзе да найвялікшай трагедыі" (Морен 2019, 83-85).

Папярэдзіць гэтую найвялікшую трагедыю можна ў тым выпадку, калі рэальна распачнецца

"працэс інтэграцыі чалавецтва ў адзіны калектыўны звышрозум, здольны ў кароткія тэрміны вырашыць мноства праблем, якія зараз здаюцца невырашальнымі. Такая інтэграцыя, аднак, не будзе абмяжоўваць індывідуальнасць і свабоду кожнага асобна ўзятага чалавека, але, насупраць, зможа сайдзейнічаць максімальнаму творчаму развіццю і раскрыццю бязмежнага патэнцыялу. У гэтым заключаецца адэкватны адказ мыслячага чалавецтва на выклікі, крызісы, рызыкі і пагрозы сучаснасці" (Ицков 2014, 10-11).

На наш погляд, стварыць неабходныя перадумовы для інтэграцыі чалавецтва ў адзіны калектыўны звышрозум можа толькі шырокі трансфер ведаў паміж рознымі галінамі навукова-адукацыйнай, прафесійнай і сацыяльнай дзейнасці. Забяспечыць жа неабходны лінгвістычны, інфармацыйны і метадалагічны базіс для такога трансферу ведаў паміж указанымі галінамі дзейнасці павінны такія міждысцыплінарныя навукі, як агульнае тэрміназнаўства і сацыяльная семіётыка. У прыватнасці, агульнае тэрміназнаўства сёння ахоплівае такія розныя напрамкі даследаванняў, як

"метадалагічныя вытокі, тэорыя тэрміна, філалагічныя даследаванні, функцыянальна-стылёвыя даследаванні, дыяхранічныя даследаванні, упарадкаванне і стандартызацыя тэрміналогіі, тэрмінаграфія, тэрміналагічныя аспекты навукова-тэхнічнага перакладу, прафесійная лінгвадыдактыка, галіновыя тэрміналагічныя даследаванні" (Татарінов 2006, 127).

І кожны з пералічаных навуковых напрамкаў, што ахопліваюцца агульным тэрміназнаўствам, робіць свой унёсак у трансфер ведаў. Пакажам гэта на прыкладзе тэрмінаграфіі. Ва ўмовах фарміравання сусветнай эканомікі ведаў становіцца ўсё больш відавочнай залежнасць узроўню эканамічнага развіцця той або іншай краіны ад колькасці выпускаемай ёю даведчнай літаратуры. Інакш кажучы, чым больш навуковых, тэхнічных, прафесійных, бытавых і іншых ведаў цыркулюе ў эканоміцы краіны (на прамысловых і аграпрадпрыемствах, у навуковых і адукацыйных ўстановах, у сферах культуры і паўсядзённага побыту), тым складаней адшукаць не любя, а неабходныя ў кожнай канкрэтнай сітуацыі веды. Менавіта на гэтым стварыла свой брэнд і зарабіла

мільярды долараў карпарацыя "Google", адна з самых дарагіх кампаній у свеце, якая за 10 гадоў з моманту свайго стварэння ў 1998 г. дасягнула капіталізацыі ў 200 мільярдаў долараў:

"Яе каштоўнасць заключаецца ў тым, што яна дапамагае людзям адшукаць інфармацыю, якая і без Google знаходзіцца ў публічным доступе. Але паколькі яе зашмат, галоўным аказваецца не доступ да інфармацыі, а яе рэлевантнасць" (Цукиер 2013, 314-315).

Разам з тым, пошуку такой рэлевантнай інфармацыі спрыяе не толькі дзейнасць сеткавых інтэрнэт-кампаній тыпу Google, але і пашыраны выпуск разнастайных спецыяльных (тэрміналагічных, энцыклапедычных і іншых) слоўнікаў і даведнікаў. Перш за ўсё, менавіта у такіх слоўніках і даведніках знаходзяць сваё ўсёбаковае адлюстраванне тэрміны і паняцці шматлікіх прадметных "моў для спецыяльных мэтаў" (LSP), што складаюць аснову прафесійнай камунікацыі. Пры гэтым інфармацыйныя якасці такіх "моў для спецыяльных мэтаў" залежаць не толькі ад паўнаты тэрміналагічных слоўнікаў і даведнікаў, у якіх яны апісваюцца, але і ад ступені распрацаванасці адпаведных прадметных галін ведаў:

"Прафесійная камунікацыя абслугоўваецца мовай для спецыяльных мэтаў (LSP), рэлевантнасць якой абумоўлена ўзроўнем развіцця адпаведнай прадметнай вобласці ведаў. (...) Такім чынам, кожны з відаў ведаў (паўсядзённых, агульнанавуковых, уласна спецыяльных, канцэптуальных, моўных і інш. – *В. Шч.*), рэпрэзентаваных у тэрміне як моўным знаку, заснаваны на пэўным вопыце ўзаемадзеяння чалавека са светам, прычым галоўнымі аказваюцца прафесійны вопыт і спецыяльныя веды, выпрацаваныя ў пэўнай навуцы" (Новодранова 2009, 90).

Менавіта па гэтай прычыне "кожная навука развівае ўласную галіновую лексікаграфію" (Верещагин, Костомаров 1980, 216). Гэта значыць, што менавіта спецыялісты-прадметнікі, якія дасканалы ведаюць сваю галіну спецыяльных ведаў, а не мовазнаўцы-тэрмінолагі ствараюць новыя навуковыя паняцці і даюць ім адпаведныя тэрміналагічныя абазначэнні і дэфініцыі. На думку О. Разенштока-Хюсі, "дэфініцыя – гэта апошняе слова чалавека ў шэрагу слоў, якія ён прысвячае свайму прадмету" (Розеншток-Хюсси 1994, 96).

Роля ж мовазнаўца-тэрмінолага заключаецца ў ажыццяўленні збірання, сістэматызацыі, нармавання і слоўнікавай фіксацыі спецыяльнай тэрміналогіі, якая ўжо існуе і выкарыстоўваецца ў навуковых, тэхнічных і дзелавых тэкстах. Менавіта гэта меў на ўвазе выдатны беларускі фізік, акадэмік Ф.І. Фёдараў, калі пісаў наступнае:

"З'яўляюцца тысячы і дзесяткі тысяч новых тэрмінаў, якія выражаюць новыя паняцці і вобразы, што ўзнікаюць у выніку даследаванняў вучоных. Вялікая і адказная задача беларускіх лінгвістаў заключаецца ў тым, каб, ідучы ў нагу з часам, падтрымліваць беларускую навуковую тэрміналогію на ўзроўні, адпаведным сучаснаму развіццю і значэнню навукі" (Жыццё патрабуе 1979, 6).

Адзначанае вышэй размеркаванне роляў спецыялістаў-прадметнікаў і мовазнаўцаў-тэрмінолагаў у справе апрацоўкі тэрміналогіі дало падставы У.М. Лейчыку падзяліць усе навуковыя, тэхнічныя, дзелавыя тэксты на тры групы:

"**тэксты, якія выкарыстоваюць тэрміны**, напрыклад, аглядныя артыкулы, манаграфіі, дзелавыя дакументы; **тэксты, якія фіксуюць тэрміны**, напрыклад, слоўнікі і даведнікі; і **тэксты, якія ствараюць тэрміны**, у тым ліку даследчыцкія артыкулы, у якіх аўтар упершыню выкладае вынікі сваіх эксперыментаў, абагульненняў і да т.п. Менавіта ў тэкстах трэцяга тыпу і нараджаюцца нярэдка новыя тэрміны – рознай якасці, рознай ступені глыбіні і дакладнасці" (Лейчик 2007, 11).

Сумеснымі намаганнямі спецыялістаў-прадметнікаў і мовазнаўцаў (тэрмінолагаў і тэрмінографістаў) ствараюцца найбольш дасканалыя тэрміналагічныя, энцыклапедычныя і іншыя спецыяльныя слоўнікі і даведнікі, што дапамагаюць іх чытачам хутка знаходзіць пільна патрэбныя веды, прывязаныя да канкрэтнага часу і месца. Больш таго, на думку Ю.Н. Марчука,

"навукова-тэхнічны прагрэс немагчымы без выпуску тэрміналагічных слоўнікаў з удзелам мовы дадзенай краіны. Так, прамысловаму скачку Японіі папярэднічаў рэзкі ўздым слоўнікавай справы. Краіна, што развіваецца, адчувае асаблівую патрэбу ў тэхнічных і іншых перакладных, тлумачальных і да таго падобных слоўніках для далучэння да сусветнага ўзроўню, што адлюстраваны ва ўжо існуючых іншамовных тэрміналагічных слоўніках (...) Да 1950 года тэрміналагічная актыўнасць Японіі была нязначнай. Аднак пасля 1950 года адзначаецца рэзкі ўздым, бум слоўнікавай справы, які папярэднічае навуковаму і тэхнічнаму развіццю краіны. На працягу ўсяго даследаванага перыяду выпускаецца мноства слоўнікаў па будаўніцтву, хіміі, металургіі, фізіцы, аўтамабільнай прамысловасці і г.д. Гэта дзейнасць спрыяла распаўсюджванню англійскай мовы сярод спецыялістаў Японіі і павялічвала іх веды ў навучы і тэхніцы" (Марчук 1992, 4, 20).

Такім чынам, залежнасць паскоранага навукова-тэхнічнага развіцця краіны ад пашыранага выпуску ў ёй даведачнай літаратуры і выкарыстання электронных пошукавых сістэм добра вывучана, а самую нааўнасць такой залежнасці можна лічыць даказаным фактам. Свой важкі ўнёсак у сучасны трансфер ведаў робяць і іншыя напрамкі навуковых даследаванняў, што аб'яднаны ў межах агульнага тэрміназнаўства.

У сваю чаргу, сацыяльная семіётыка сёння ахоплівае такія напрамкі сацыяльных даследаванняў, як візуальная сацыялогія, герменеўтычная сацыялогія, інтэрпрэтатыўная сацыялогія, кагнітыўная сацыялогія, крытычны дыскурс-аналіз, меметыка, сацыялагічная канцэпталогія, сацыялогія ідэалогіі і інш. (Щербин 2019, 42-45). Пры гэтым, па сведчанню расійскага тэрмінолага М.В. Гаўрылавай,

"эпістэمالогія сацыяльнай семіётыкі заснавана на тэорыі дынамічных адкрытых сістэм, што карэнным чынам змяніла тэорыю і практыку прыродазнаўчых дысцыплін. Апрача таго, новая даследчыцкая практыка шчыльна звязана з сацыяльным канструктывізмам, які аказаў уплыў на развіццё гуманітарных і сацыяльных навук. У сувязі з гэтым сацыяльная семіётыка мае ўсе шансы адыграць ключавую ролю ў новым дыялогу, што фарміруецца паміж гуманітарнымі і сацыяльнымі, а таксама прыродазнаўчымі дысцыплінамі" (Гаврилова 2018, 404).

Больш таго, у выкананні сваёй ролі ў новым міждысцыплінарным дыялогу паміж прыродазнаўчымі, дакладнымі і сацыягуманітарнымі дысцыплінамі сацыяльная семіётыка абапіраецца на набыткі агульнай семіётыкі, якая, на думку расійскага філосафа Г.Л. Тульчынскага,

"валодае каласальным патэнцыялам інтэграцыі мультыдысцыплінарнага аналізу. Перш за ўсё, гутарка ідзе аб працэсах сэнсаўтварэння і асэнсавання, уліку як іх сацыяльна-культурных кантэкстаў, так і ролі асобы як крыніцы, сродка і выніка дынамікі сэнсавых структур і культурнага вопыту. (...) Такія магчымасці закладзены як у традыцыйных канцэпцыях семіятычнага "мейнстрыму", так і ў канцэпцыях, што выводзяць семіётыку у больш шырокі і глыбокі кантэкст. Экстракцыя зместу абазначанага кола ідэй дазваляе сістэматычна прадставіць структуру сэнсавага зместу сацыяльнага вопыту, які ўключае ў сябе матэрыяльную форму знака, прадметнае і функцыянальнае сацыяльнае значэнне, а таксама асобны сэнс (эмацыянальна-ацэначныя адносіны і перажыванне). Гутарка ідзе не проста аб кампанентах сэнсавага зместу сацыяльнага вопыту, але аб сістэме іх узаемасувязі і ўзаемаабумоўленасці. Пераход ад матэрыяльнай формы знака да прадметнага і функцыянальнага сацыяльнага значэння і далей да асобнага сэнсу, да самога перажывання,

дэманструе працэс засваення сацыяльнага вопыту, яго суб'ектывацыю, распрадмечванне, разуменне" (Тулчинский 2019, 115).

Нарэшце, аўтары чацвёртага выдання *The Penguin Dictionary of Sociology* (2004) бачаць метадалагічную перавагу семіётыкі над іншымі навуковымі дысцыплінамі ў наступным:

"Семіётыка каштоўная тым, што ідэнтыфікуе праблему, гэта значыць яна пранікае за межы сферы непасрэднага дзеяння знака і задаецца пытаннямі аб больш шырокіх значэннях і сацыяльных функцыях знакавых сістэм" (Аберкромби, Хилл & Тернер 2004, 418).

У нашым міждысцыплінарным даследаванні, звязаным з вывучэннем складанага сэнсавага феномену, які абазначаецца тэрмінам *ланцужок*, сацыяльныя функцыі агульнага тэрміназнаўства і сацыяльнай семіётыкі супадаюць: абедзьве гэтыя навуковыя дысцыпліны закліканы забяспечваць неабходны лінгвістычны, інфармацыйны і метадалагічны базіс для шырокага трансферу ведаў паміж рознымі галінамі навукова-адукацыйнай, прафесійнай і сацыяльнай дзейнасці. Кожная з гэтых дысцыплін выконвае ўказаныя функцыі па-свойму, з выкарыстаннем сваіх спецыфічных метадаў і інструментальных магчымасцей. Калі, скажам, агульнае тэрміназнаўства вывучае толькі вербальную выяву (у выглядзе тэрміна) агульнанавуковага паняцця "ланцужок" і яго значэнні, зафіксаваныя ў тлумачальных і тэрміналагічных слоўніках, то сацыяльная семіётыка імкнецца выявіць сімвалічную аснову гэтага паняцця ў выглядзе канцэпта і ўсе знакавыя формы (вэрбальныя і невербальныя) выражэння гэтага канцэпта на матэрыяле энцыклапедычных і кагнітыўных даведнікаў, слоўнікаў па гісторыі ідэй, паказальнікаў знакаў і сімвалаў.

Пра тое, што такі комплексны (тэрміназнаўча-семіятычны) падыход да вывучэння фармальных і зместавых характарыстык складаных сэнсавых феноменаў цалкам апраўданы, сведчаць наступныя разважанні ўкраінскага філосафа Ю.А. Ішчанкі над кнігай Валерыя і Ўладзіміра Лукавых *Тэзаурусы. Суб'ектная арганізацыя гуманітарнага знання*" (2008):

"Паняцце тэзаўруса, падкрэсліваюць у сваёй манаграфіі Валерыя і Ўладзімір Лукавы, стала выкарыстоўвацца ў сацыялогіі, культуралогіі, філалогіі, антрапалогіі зусім нядаўна, прычым у значэнні, якое не супадае са значэннем, што замацавалася ў лінгвістыцы і інфарматыцы. У лінгвістыцы тэзаўрус тлумачыцца як пэўны слоўнік, у якім максімальна прадстаўлены ўсе словы мовы з

вычарпальным пералікам прыкладаў іх ужывання ў тэкстах, або ж як ідэаграфічны слоўнік, у якім паказаны семантычныя адносіны (родавыя, сінанімічныя і інш.) паміж лексічнымі адзінкамі. (...) Далейшае шырокае ўключэнне паняцця "тэзаўрус" у розныя навуковыя кантэксты і ў розныя даследчыцкія параджжы надала яму новыя сэнсавыя адценні. Аднак такая сітуацыя толькі абвастрыла даследчыцкую цікавасць аўтараў, і яны, як уяўляецца, у поўнай меры выкарысталі яе. Натуральная мяжа сэнсаў тэзаўруса, што вызначаецца адрозненнем навуковых кантэкстаў выкарыстання, становіцца для іх не перашкодай, а, наадварот, творчым стымулам яго канструявання, з аднаго боку, як агульнанавуковага паняцця, з другога – як канцэпта, што мае складаную семантычную структуру, здольную да параджжэння новых сэнсаў. Зыходзячы з гэтых пазіцый, яны і імкнуцца абгрунтаваць тэзаўрусную канцэпцыю арганізацыі гуманітарных ведаў" (Ищенко 2009, 263-264).

Варта дадаць, што грунтоўны агляд комплексных падыходаў да вывучэння складаных сэнсавых феноменаў, пад час выкарыстання якіх сумяшчаюцца канцэпты, прыёмы і працэдуры з розных навуковых дысцыплін (кагнітывістыкі, лінгвістыкі, логікі, псіхалогіі, семіётыкі, тапалогіі, тэрміназнаўства і інш.), прадстаўлены ў манаграфіі В.Л. Івашчанкі *Концэптуальна рэпрэзентацыя фрагментаў знання в навукова-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінологіі)* (Іващенко 2006, 142-148). Больш таго, у апошні час практыка выкарыстання такіх комплексных падыходаў да вывучэння складаных сэнсавых феноменаў узбагачаецца намаганнямі сумесных калектываў, што складаюцца з прадстаўнікоў дакладных і сацыяльных навук. Па выніках даследавання аднаго з такіх сумесных калектываў даследчыкаў робіцца нават прапанова па стварэнню "зона агульнай мовы":

"(...) у міжпрафесійнай камунікацыі важна сфарміраваць паняццыйныя сістэмы агульнага карыстання не "увогуле", для ўсіх магчымых выпадкаў, а прымяняльна да рашаемай сумеснымі намаганнямі праблемы. Для такіх паняццыйных сістэм мы выкарыстоўваем абазначэнне «зона агульнай мовы», у адпаведнасці з ідэямі спецыялістаў у галіне эпістэمالогіі (І.Т. Касавін). Элементамі гэтых паняццыйных сістэм з'яўляюцца мабілізаваныя для сумеснай працы параджжы, канцэпты, інструменты і працэдуры" (Климов, Климова, Михсенкова 2019, 117).

Завяршаючы аналіз практыкі выкарыстання тэрміна *ланцужок* (на матэрыяле навуковых і даведачных выданняў розных тыпаў), можна зрабіць наступныя высновы:

1) шырокае ўжыванне тэрміна *ланцужок* у розных навуковых дысцыплінах і галінах спецыяльных ведаў з'яўляецца сведчаннем таго, што гэты тэрмін выступае вербальнай выявай агульнанавуковага паняцця "ланцужок" і яго аднайменнага сацыяльнага канцэпта;

2) ключавым адрозненнем паміж агульнанавуковым паняццем "ланцужок" і яго аднайменным сацыяльным канцэптам выступае тое, што а) сацыяльны канцэпт мае не толькі вербальную, але і невербальную, малюнкавую выяву; б) сацыяльны канцэпт "ланцужок" мае больш агульны сімвалічны змест, паколькі гэты змест ахоплівае не толькі сферу навукі, але і сферу агульначалавечай, сацыяльнай дзейнасці;

3) тое, што тэрмін *ланцужок* з'яўляецца аб'ектам даследавання як агульнага тэрміназнаўства, так і сацыяльнай семіётыкі, дае магчымасці ўказаным навуковым дысцыплінам забяспечваць неабходны лінгвістычны, інфармацыйны і метадалагічны базіс для шырокага трансферу ведаў паміж рознымі галінамі навукова-адукацыйнай, прафесійнай і сацыяльнай дзейнасці.

Аберкромби, Н., Хилл, С. & Тернер Б.С. (2004), Социологический словарь, 2-е изд., перевод с англ. 4-го издания "The Penguin Dictionary of Sociology", "Экономика", Москва.

Верещагин, Е.М. & Костомаров, В.Г. (1980), Лингвострановедческая теория слова, Русский язык, Москва.

Винник, В. & Седегов, Р. (1998), "Протекционизм вчера, сегодня, завтра", Беларуская думка, 1, 75-79.

Гаврилова, М.В. (2018), "Социальная семиотика: опыт систематизации терминологической системы", Ильин М.В. (сост.), Метод: Московский ежегодник трудов из обществоведческих дисциплин, 8, ИНИОН РАН, Москва, 404-417.

Гидденс, Э. (2003), "Социология", Волков, Ю.Г. & Мостовая, И.В. (сост.), Социология: Хрестоматия, Гардарики, Москва, 13-27.

Глазьев, С.Ю. (2015), "Последняя геополитическая партия: США начинают и проигрывают", Международная жизнь, 8, 2-24.

Дайсаку, И. & Садовничий, В.А. (2007), "Рубежи веков: диалоги об образовании и воспитании", Шульц, В.Л. (ред.), Парадигмы социологии знания: хрестоматия, Наука, Москва, 9-69.

Дмитриев, Д.В. (ред.) (2003), Толковый словарь русского языка: Около 7000 словарных статей: Свыше 35000 значений: Более 70000 иллюстративных примеров, ООО "Изд-во Астрель", ООО "Изд-во АСТ", Москва.

"Жыццё патрабуе" (1979), Беларуская лінгвістыка, 15, Навука і тэхніка, Мінск, 3-7.

Ицков, Д.И. (2014), "Общественное движение «Россия 2045» и глобальное будущее", Дубровский, Д.И. & Климова, С.М. (ред.), Глобальное будущее 2045:

Антропологический кризис. Конвергентные технологии. Трансгуманистические проекты, Материалы Первой Всероссийской конференции (Белгород, 11-12 апреля 2013 г.), "Канон+" РООИ "Реабилитация", Москва, 8-14.

Ищенко, Ю.А. (2009), "Размышления над книгой", Знание. Понимание. Умение, 3, 262-268.

Ивашенко, В.Л. (2006), Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології), Видавничий Дім Дмитра Бураго, Київ.

Касавин, И.Т. (1998), Миграция. Креативность. Текст. Проблемы неклассической теории познания, РХГИ, Санкт-Петербург.

Кассирер, Э. (1996), "Философия символических форм", Мамонтов, С.П. & Мамонтов А.С. (сост.), Антология культурологической мысли, Изд-во РОУ, Москва, 203-204.

Климов, И.А., Климова, С.Г. & Михеенкова М.А. (2019), "Формирование зоны общего языка в междисциплинарном взаимодействии: рефлексии по поводу опыта сотрудничества представителей точных и социальных наук, 1990-2010-е гг.", Социологический журнал, 25(3), 117-132.

Колесов, В.В., Колесова, Д.В. & Харитонов, Д.В. (2014), Словарь русской ментальности, 2: П-Я, Златоуст, Санкт-Петербург.

Крейдлин, Г. (ред.) & Соломоник, А. (2004), Позитивная семиотика (о знаках, знаковых системах и семиотической деятельности), МЕТ, Минск.

Лавджой, А.О. (2001), Великая цепь бытия: история идеи, Дом интеллектуальной книги, Москва.

Лейчик, В. (2007), "Три возраста термина", Terminologija, 14, 10-19.

Марчук, Ю.Н. (1992), Основы терминографии: методическое пособие, ЦИИ МГУ, Москва.

Морен, Э. (2019), О сложности, Институт общегуманитарных исследований, Москва.

Никитина, С.Е. (1978), Тезаурус по теоретической и прикладной лингвистике (автоматическая обработка текста), Наука, Москва.

Новодранова, В.Ф. (2009), "Роль обыденного знания в формировании научной картины мира", Терминология и знание, Материалы I Международного симпозиума (Москва, 23-24 мая 2008 г.), ИРЯ РАН, Москва, 89-93.

Нонака, И. & Такеучи, Х. (2011), Компания – создатель знания. Зарождение и развитие инноваций в японских фирмах, Олимп-Бизнес, Москва.

О'Коннел, М. & Эйри, Р. (2007), Знаки и символы: Иллюстрированная энциклопедия, Эксмо, Москва.

Ракитов, А.И. (1982), Историческое познание. Системно-гносеологический подход, Политиздат, Москва.

Рихтаржик, К. (1981), Социология на путях познания, Прогресс, Москва.

Роджерс, Э.М. (2009), Дифузія інновацій, "Видавничий дім Києво-Могилянська академія", Київ.

Розеншток-Хюсси, О. (1994), Речь и действительность, Лабиринт, Москва.

Рыбакова, В.В. (2014), "Современная американская социология науки", Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского, 2, 103-108.

Сазерленд, Дж. & Кэнуэлл, Д. (2005), Стратегический менеджмент. Ключевые понятия, Баланс-Клуб, Днепропетровск.

Сейгер, Н. (1971), "Синтаксический анализ естественного языка", Автоматический перевод. Сборник статей, Прогресс, Москва, 182-213.

Солодовников, С.Ю. (ред.) (2002), Большой энциклопедический словарь: философия, социология, религия, эзотеризм, политэкономия, МФЦП, Минск.

Столяров, А.М. (2008), Освобожденный Эдем, АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, Москва; Terra Fantastica, Санкт-Петербург.

Суименко, Е.И. (2014), "Интерес как социальное явление и его новейшие модификации", Социологический альманах, Беларуская навука, Минск, 5, 377-383.

Татаринев, В.А. (2006), Общее терминоведение: Энциклопедический словарь, Московский Лицей, Москва.

Тульчинский, Г.Л. (2019), "Расширение возможностей семиотического анализа: источники и содержание концепции «глубокой семиотики»", Вопросы философии, 11, 115-125.

Харари, Ю.Н. (2019), Homo Deus. Краткая история будущего, Синдбад, Москва.

Цукиер, К. (2013), "Паутина знаний", Мир в 2050 году, Манн, Иванов и Фарбер; Эксмо, Москва.

Чаадаев, П.Я. (2008), "Апология сумасшедшего", Соловьев А.И. (ред.), Российская политическая наука, РОССПЭН, Москва, 1, 786-796.

Шчэрбін, В.К. (2018), "Складанне спецыяльных аднаканцэптных слоўнікаў як спосаб класіфікацыі шматлікіх значэнняў базавых, пакетных паняццяў", Вісник Термінолагічнай камісіі пры МКС, II, 74-90.

Щербин, В.К. (2019), "Меметика как новая междисциплинарная наука и направление социальной семиотики", Журнал Белорусского государственного университета. Социология, 4, 40-47.

Щербин, В.К. (2020), "Общий социальный анализ знаниевых и стоимостных цепочек", Журнал Белорусского государственного университета. Социология, 3, 20-41.

Dictionary of the History of Ideas. Studies of Selected Pivotal Ideas (1973), Second Edition, 1 (A-D), Charles Scribner's Sons, New York.

The New York Public Library Desk Reference (1998), Third edition, The New York Public Library and The Stonesong Press, Inc., New York.

SLOVENSKI TERMINOLOŠKI PORTAL
V OKVIRU PROJEKTA
*RAZVOJ SLOVENŠČINE V DIGITALNEM
OKOLJU*

Mateja JEMEC TOMAZIN

ORCID 0000-0003-4053-1570

Tanja FAJFAR

ORCID 0000-0001-9410-7076

Mojca ŽAGAR KARER

ORCID 0000-0001-5302-1663

DOI 10.51587/2522-980X-2020-004-49-54

V prispevku predstavljamo zasnovo Slovenskega terminološkega portala, ki ga pripravlja konzorcij partnerjev projekta Razvoj slovenščine v digitalnem okolju. Portal bo omogočal iskanje po povezanih in vključenih terminoloških virih, izdelavo specializiranih korpusov ter lastnih terminoloških virov in zastavljanje terminoloških vprašanj. Terminološki portal bo na voljo javnosti v letu 2022.

Ključne besede: terminologija, terminološki portal, terminološki vir, terminološko svetovanje.

SLOVENE TERMINOLOGY PORTAL IN THE CONTEXT OF THE PROJECT *DEVELOPMENT OF SLOVENE IN A DIGITAL ENVIRONMENT*

*Mateja JEMEC TOMAZIN
Tanja FAJFAR
Mojca ŽAGAR KARER*

In the article, we present the concept of Slovene terminology portal which is prepared by the consortium of partners in the project Development of Slovene in a Digital Environment is considered in the article. The portal will enable searching for terminology in linked and incorporated terminology resources, creating specialised corpora, compiling terminology resources and terminology counselling. The terminology portal will be available to the users in 2022.

Keywords: terminology, terminology portal, terminology resource, terminology counselling .

Uvod

Projekt *Razvoj slovenščine v digitalnem okolju* (maj 2020–december 2022), ki ga financirata Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije in Evropski sklad za regionalni razvoj, želi zadovoljiti potrebe po računalniških izdelkih in storitvah s področja jezikovnih tehnologij za slovenski jezik, ki bodo omogočile nadaljnje raziskave, pomagale pa bodo tudi gospodarstvu pri razvoju novih izdelkov in storitev ter širši javnosti v vsakdanjem življenju. Končni izdelki bodo na uporabniku prijazen način pomagali pri sporazumevanju, sodelovanju, poslovanju, izmenjavi znanja in udeleževanju v družabnih in političnih razpravah. Zlasti pa bodo prispevali k premagovanju jezikovnih meja in pomagali pri sporazumevanju s pametnimi napravami v jezikih, ki jih pametne naprave obvladajo.¹ Jeziki z manjšim številom govorcev, kakor je slovenščina, se tako lahko v digitalnem svetu hitro izgubijo, če se programska oprema ne razvija tudi zanje. V konzorciju, ki izvaja projekt, sodeluje 12 ustanov iz Republike Slovenije, in sicer tri univerze, tri raziskovalne ustanove ter šest podjetij.

¹ Ta čas je komunikacija s pametnimi napravami mogoča le v 8 jezikih v okviru programa Amazon Alexa, v 13 jezikih za Google Assistant in v 21 jezikih za Apple Siri.

1. Slovenski terminološki portal

Sodelavci Terminološke sekcije Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU vodimo 5. delovni sklop omenjenega projekta, ki se imenuje Terminološki portal. V okviru delovnega sklopa je predvidena izdelava samostojnega terminološkega portala z *iskalnikom po terminoloških virih*. Prav tako bodo del portala spletni *konkordančnik za analizo specializiranih korpusov*, ki jih bo uporabnik lahko sestavil sam ali uporabil besedila z javno dostopnih spletnih mest, kakršno je Nacionalni portal odprte znanosti (opencscience.si); *orodje za luščenje terminoloških kandidatov iz prej omenjenih korpusov* ter spletni *urejevalnik terminoloških virov*. Na portalu bodo objavljeni tudi smernice in navodila za sestavljanje terminoloških virov z vzorčnimi podatkovnimi zbirkami, ves čas pa bo delovala tudi svetovalnica za reševanje terminoloških vprašanj, na katera bomo odgovarjali sodelavci Terminološke sekcije. Sestavni del projekta je tudi priprava načrta razvoja in nadgradnje terminološkega portala po zaključku projekta decembra 2022.

2. Izhodišča

Osnovno vprašanje, ki smo si ga na Terminološki sekciji zastavili pred začetkom projekta, je, komu je namenjen terminološki portal in kakšni viri naj bodo na njem predstavljeni, saj je eno od izhodišč projekta tudi odprta znanost in odprto dostopni rezultati projekta, ki bodo na voljo za nadaljnjo uporabo v znanosti in gospodarstvu. Primarni uporabniki terminologije, to so področni strokovnjaki, želijo praviloma najti odgovore na svoja vprašanja, povezana z izbiro najprimernejšega poimenovanja, ustreznika v tujem jeziku ali preverjanja vsebine pojma na določenem strokovnem področju. Drugi uporabniki terminologije, npr. prevajalci, pa želijo vse podatke z različnih področij imeti zbrane na enem mestu, hkrati pa potrebujejo več dodatnih informacij o vsebini pojma, ker ne poznajo pojmovnega sistema stroke.

Od sistematičnega prikaza vseh podatkov, ki so v vključenih terminoloških virih, je odvisna celotna zasnova portala, funkcije iskalnika, prikaz podatkov, razvrščanje zadetkov, hkrati pa morajo takšno zasnovo dopolnjevati tudi navodila za uporabo iskalnika in smernice za samostojno izdelavo terminološkega vira. Praktični del smernic bodo predstavljale tudi vzorčne zbirke, vključno s terminološko svetovalnico.

3. Funkcionalnosti terminološkega portala

Storitve terminološkega portala bodo dostopne na dva načina – z registracijo uporabnikov in brez nje. Vsakdo bo lahko brez registracije iskal po slovarskih sestavkih, dostopnih na terminološkem portalu, za uporabo luščilnika in urejevalnika terminoloških virov ter pošiljanje vprašanj v terminološko svetovalnico pa bo zahtevana registracija uporabnika z veljavnim elektronskim naslovom.

3.1 Iskalnik

Privzeta oblika iskanja bo *osnovno iskanje*, kjer bo uporabnik lahko iskal po poljubnem nizu znakov, pri čemer bo iskalnik preverjal zadetke najprej med slovenskimi termini, nato med tujimi termini in nato tudi med drugimi elementi (npr. v definiciji, med sinonimi). Ker bodo vključeni tudi dvojezični terminološki slovarji, bo možno na začetku izbrati jezik, vendar bo iskanje tudi brez izbire jezika potekalo po vseh elementih.

Najprej bodo prikazani popolni zadetki, nato zadetki, ki vsebujejo iskani niz, in sicer najprej v elementu *iztočnica*, nato *tuji termin* in na koncu še v vseh drugih elementih, zlasti definiciji.

Iskanje ne bo mogoče po slovarjih, ki jih avtorji (še) ne bodo odprli za javnost.

3.2. Uporabniški korpusi in luščenje terminoloških kandidatov

Posebna spletna storitev bo omogočala oblikovanje lastnih specializiranih korpusov iz besedil, ki jih ima uporabnik na svojem računalniku, ali besedil, ki so že objavljena na javnih repozitorijih pod ustrezno licenco.² Zaželeno oblika besedila je txt-datoteka, ki omogoča najboljše rezultate, vendar bodo možni tudi drugi splošni besedilni formati (npr. .doc, .docx, .pdf). Modul luščenja bo vseboval dve osnovni orodji. Prvo orodje bo iz besedil izluščilo terminološke kandidate v obliki seznama, ki ga bo uporabnik lahko obdeloval naprej, drugo pa bo v besedilih označilo terminološke kandidate. Pri procesu nalaganja besedil v spletni vmesnik, namenjen luščenju, bo izvedena tudi segmentacija, tokenizacija, lematizacija in skladiščno označevanje. Za omenjene procese se v času projekta uporablja cevovod CLASSLA (<https://pypi.org/project/classla/0.0.4/>), ki bo po zaključku projekta zamenjan z novim, izboljšanim cevovodom, ki se

² Pogoji uporabe portala sledijo odprti znanosti, vendar bo moral vsak uporabnik sam označiti, da ima potrebne materialne avtorske pravice za uporabo besedil. Takšna rešitev je v skladu z načeli odprte znanosti in mednarodnih infrastruktur, kot sta CLARIN ERIC ter DARIAH.

razvija v času projekta. Vsak uporabnik bo lahko imel shranjenih do 5 svojih korpusov, nato pa se bodo najstarejše verzije izbrisale. Rezultate luščenja bo moč izvoziti na lokalni računalnik.

3.3. Urejevalnik terminoloških virov

S spletnim urejevalnikom za izdelavo terminoloških virov bodo lahko posamezni uporabniki ali skupina avtorjev urejala terminologijo svojega področja. Poleg vzorčnih zbirk, ki bodo prikazovale način sestavljanja slovarskih sestavkov, in smernic bodo lahko uporabniki sestavili svojo shemo z elementi, ki bodo na voljo. Minimalna zahteva je, da ima vsak terminološki vir na portalu najmanj dva elementa – poleg slovenskega termina še definicijo ali termin v tujem jeziku. Možno pa je izbrati še dodatne elemente, npr. pojasnila, sinonime in druge povezane termine, dodati pa bo mogoče tudi aktivne povezave do zvočnih ali video posnetkov ter slik. Slovarski sestavki ne bodo objavljeni sproti, ampak jih bo moral avtor aktivno objaviti, objavo pa potrditi administrator terminološkega portala.

Pomemben del nastajanja terminološkega vira so tudi metapodatki, ki bodo beleženi avtomatsko (npr. datum vnosa sestavka, datum spremembe sestavka, avtorji sestavka), podatke o fazi urejanja pa bo treba vnašati ročno. Pravice sodelovanja pri nekem slovarju bo vedno dodeljeval tisti, ki bo slovar začel oblikovati, saj bo s tem avtomatsko dobil vlogo *glavnega urednika*, drugi vključeni uporabniki pa bodo dobili vlogo *urednika*.

Za lažjo komunikacijo med avtorji bo omogočeno oddajanje komentarjev.

Vsak vir bo glavni urednik uvrstil na določeno področje po klasifikaciji CERIF (<https://www.arrs.si/sl/gradivo/sifranti/sif-cerif-cercs.asp>).

Vsak terminološki vir, ki bo nastal na portalu, bo možno izvoziti tudi lokalno.

3.4. Terminološka svetovalnica

V Terminološki sekciji že vrsto leto opravljamo terminološko svetovanje (<https://isjfr.zrc-sazu.si/sl/terminologisce/svetovanje#v>). Povezava do te storitve bo vključena tudi na novi terminološki portal, odgovor pa bomo pripravili sodelavci Terminološke sekcije. Del vzorčnih zbirk bo tudi celotna zbirka terminoloških odgovorov, ki je objavljena na zgornji povezavi.

4. Odprtost rezultatov projekta

Vsa programska koda in zbirke podatkov, ki bodo nastale med projektom, bodo dostopne javno pod odprtokodno licenco CC BY-SA 4.0 na GitHubu (<https://github.com/clarinsi>). Vse aplikacije (prepoznavna govora, transkripcija, strojno prevajanje, terminološki portal in luščenje terminologije) pa bodo (po vzoru latvijskega portala hugo.lv) na voljo tudi na javnem portalu RSDO, kjer jih bo vsak lahko preizkusil in uporabljal, viri pa bodo naloženi na repozitorij Clarin.si (<https://www.clarin.si/repository/>). To zagotavlja tudi dolgoročno dostopnost in vzdrževanje rezultatov po koncu projekta.

Sklep

Slovenski terminološki portal bo omogočil sodobne tehnološke rešitve za samostojno zbiranje in obdelavo terminologije različnim skupinam uporabnikov. Omogočil bo nastajanje manjših področnih slovarjev, za katere se oblikuje potreba med skupino strokovnjakov, ki pa nimajo orodij, s katerimi bi lahko te vire izdelali. Prav tako bo na enem mestu ponudil zadetke iz doslej na več mestih objavljenih terminoloških virov, kar bo olajšalo iskanje, seveda pa se sestavljajci zavedamo, da obstajajo tudi omejitve. S partnerji, ki poleg Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU sodelujejo v projektu terminološkega portala (podjetje Amebis, Institut "Jožef Stefan", Fakulteta za elektrotehniko, računalništvo in informatiko Univerze v Mariboru ter Fakulteta za upravo, Fakulteta za računalništvo in informatiko ter Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani), skušamo zmanjšati tehnične ovire ter narediti uporabniku prijazne spletne vmesnike ter oblikovati čim bolj preprosta in jasna navodila za samostojno delo – pri tem pa se zavedamo, da bo kakovost terminologije še vedno najbolj odvisna od ljudi.

МАКРОПРОЕКТОТ МАКЕДОНСКА НАУЧНА И СТРУЧНА ТЕРМИНОЛОГИЈА – ТЕКОВНА СОСТОЈБА И ИДНИ АКТИВНОСТИ

Николче МИЦКОСКИ

ORCID 0000-0003-4929-0507

DOI 10.51587/2522-980X-2020-004-55-61

Во овој труд се дава преглед на историјатот и тековната состојба на макропроектот *Македонска научна и стручна терминологија* – најстариот проект во Македонската академија на науките и уметностите. 50-годишниот јубилеј што го слави макропроектот треба да значи премин на активностите на макропроектот во нова етапа, а тоа е етапата на електронска лексикографија. Во оваа етапа, со примена на корпусната лингвистика ќе се создаваат термилошки бази на податоци во електронска форма што ќе бидат достапни за корисниците на интернет. Како појдовна точка треба да се земат специјализираните корпуси, кои ќе им бидат многу корисни на терминолозите за да се определат најсоодветните термини што треба да се обработат во термилошките речници од определена област. *Клучни зборови:* македонски јазик, терминологија, електронска лексикографија, термилошки бази на податоци.

© Николче МИЦКОСКИ, 2020

MACEDONIAN SCIENTIFIC AND PROFESSIONAL TERMINOLOGY MACRO PROJECT – CURRENT SITUATION AND FUTURE ACTIVITIES

Nikolche MICKOSKI

This paper provides an overview of the *Macedonian scientific and professional terminology* macro project – the oldest project of the Macedonian Academy of Sciences and Arts. The 50th anniversary of the macro project should mark the shift of the project's activities towards electronic lexicography. In this stage, corpus linguistics will be used for drafting electronic terminological databases that will be available online for the users. Specialized corpora should be the starting point and they will be very useful to the terminologists for determining the most suitable terms that should be included in terminological dictionaries of a given domain. Macedonian language, terminology, electronic lexicography, terminological databases

Македонска научна и стручна терминологија е најстариот проект на Македонската академија на науките и уметностите (МАНУ). Овој макропроект е предложен од академик Блаже Конески и тој е првиот негов раководител. *Македонска научна и стручна терминологија* е дел од долгогодишната програма на Академијата уште во 1968 година и претставува макропроект од посебно значење за МАНУ. Раководители на проектот биле акад. Блаже Конески (од 1968 до 1993 година), акад. Божидар Видоески (од 1994 до 1998 година), акад. Петар Хр. Илиевски (од 1999 до 2010 година) и акад. Витомир Митевски (од 2010 година). Преглед на историјатот на макропроектот е даден во статијата *Македонската стручна и научна терминологија, достигнувања, состојби, перспективи* (Митевски 2015, 19-31).

Во рамките на макропроектот *Македонска научна и стручна терминологија* досега се објавени 113 термилошки билтени и четири термилошки речници, со печатени материјали од разни области, на илјадници страници и со десетици илјади термини, како и со соодветни регистри на повеќе јазици. Подолу е даден преглед на термилошките изданија по научно-истражувачки подрачја, полиња и области според Меѓународната фраскатијева класификација (Класификација 2010).

На природно-математичките науки им се посветени вкупно 22 изданија и тоа:

- физика 6, хемија 5, биологија 5, математика 4, географија 1, геологија и минералологија 1.

Од областа на техничко-технолошките науки се објавени 30 изданија и тоа:

- геодезија 8, електротехника 5, машинство 4, градежништво 4, графичко инженерство 3, материјали 2, електромашинство 1, електроника и автоматика 1, архитектура, урбанизам и планирање 1, металургија 1.

Од областа на медицинските науки и здравството се објавени 29 изданија и тоа:

- фундаментални медицински науки 16, општа хирургија 11, фармација 1, јавно здравство и здравствена заштита 1.

На биотехничките науки им се посветени вкупно 7 изданија и тоа:

- наука за земјиштето и хидрологија 2, растително производство 2, заштита на растенијата 1, овоштарство 1, преработка на дрво 1.

Од областа на општествените науки се објавени 18 изданија и тоа:

- економски науки 9, психологија 3, правни науки 2, демографија 1, социологија 1, статистика 1, безбедност 1.

На хуманистичките науки им се посветени вкупно 6 изданија и тоа:

- ликовна уметност 2, наука за јазикот (лингвистика) 1, етнологија и етногенеза 1, филозофија 1, теологија 1.

За да се координира и да се помогне активноста на телата што ќе работат на терминологијата од разни области, како и да иницира создавање стручни термилолошки комисији, во МАНУ бил формиран Одбор за македонска терминологија кој бил составен од 18 члена и чија задача била да раководи со целиот процес на создавање терминологија.

Првиот билтен на Одборот за изработување на македонска терминологија започнува со следниов пасус:

"Установувањето на научната и стручната терминологија во различните области се јавува денеска како императивна потреба на современиот свет, затоа што од тоа зависи ефикасното комуницирање во научната работа, како и ефикасното пренесување на знаењата во педагошкиот процес. Освен тоа, тука се пројавува еден фактор што има специфично значење за националната култура не една средина и посебно за нејзиниот јазик. Поради тоа со работата врз терминологијата се зафаќале најчесто највисоките научни институции, како што се академиите" (Билтен 1971, 1).

Како што се забележува во Билтенот на Одборот за изработување на македонска терминологија (Билтен 1971, 3):

"Новите термини никнуваат најчесто неплански, тогаш кога првпат ќе се јави потреба некој автор во една јазична средина да го означи поимот за кој во таа средина дотогаш не се знаело".

А Вилијам Вивел (Whewell 1847, I) вели дека

"(...) кога нашето знаење ќе стане совршено прецизно и целосно интелектуално, потребен ни е јазик кој исто така ќе биде прецизен и интелектуален; кој ќе ги исклучи неодреденото и нејасното (...) во кој секој термин ќе пренесува значење што е цврсто фиксирано и ригорозно ограничено. Таквиот јазик на науката настанува преку користење технички термини".

Јазикот на науката што настанува преку користење технички термини е специјализираната терминологија од потесни терминологички области. Во првото издание на *Билтенот на Одборот за изработување на македонска терминологија* (Билтен 1971, 3) се наведува дека

"(...) науката не може да се усовршува без усовршувањето на јазикот, како што ни јазикот не може да се усовршува без усовршувањето на науката и дека колку и да се достоверни фактите, колку и да се правилни претпоставките што произлегуваат од нив, тие ќе предизвикуваат само погрешен впечаток ако немаме точни изрази за нивното предавање".

Членовите на лингвистичката комисија од Одборот за изработка на македонската терминологија биле свесни за фактот дека за да се создаде терминологија со користење на корпусна лингвистика, треба да се направи репрезентативен корпус и затоа, во Билтенот на Одборот за изработување на македонска терминологија (Билтен 1971, 5) предложиле, во првата фаза, дека

"Ексерцирањето треба да се врши од репрезентативните дела на дадена научна област или струка, а тоа се во прв ред стандардните учебници и прирачници што ја опфаќаат целокупната област или нејзините позначајни делови, потоа постојната стручна литература, разни предавања, реферати, расправи, стручни статии и сл."

Овој нивни став се совпаѓа со ставот на Самјуел Џонсон, таткото на Речникот на англискиот јазик, кој при изготвувањето на Планот за речникот на англискиот јазик предвидел дека изборот на делата во корпусот треба да се води според премисата дека

"Главната намера е да се заштити чистотата и да се потврди значењето на англискиот идиом" (Johnson 1747, 2).

Сепак, со ова мислење не се согласуваат многу лингвисти кои сметаат дека целата смисла на користење на корпуси е да се избегне претходно одредување на податоците и избор на текстови бидејќи биле одобрени на некаков начин (Kilgarriff, Rundell & Uí Dhonnchadha 2007, 131). Истото го потврдува и Леонард Блумфилд кој вели дека

"тој [лингвистичкиот набљудувач] треба да ја регистрира секоја форма што ќе ја најде и (...) пред сè, не смее да ги избира или да ги искривува фактите според своите ставови за тоа што треба да зборуваат говорителите" (Bloomfield 1933, 37-38).

Затоа, покрај сите репрезентативни дела што се набројани погоре, во корпусот треба да бидат вклучени и материјали што не се научни, но од кои може да се добијат информации како говорителите комуницираат во дадената област. Тука спаѓаат закони, подзаконски акти, стратегии, статии од весници, списанија, објави на веб-портали, па дури и објави на интернет-форуми и социјални мрежи.

Сепак, и покрај свесноста за потребата од создавањето репрезентативен корпус на македонскиот јазик, до денес таков корпус не постои. Затоа, авторите на термилошките билтени и речниците се лишени од можноста да ја користат корпусната лингвистика како основа за избор на релевантните термини што треба да се дефинираат. Тие не создаваат корпуси за да може да ги добијат податоците за лексичката застапеност на термините во корпусот и да проверат кои термини најчесто се користат за да бидат дефинирани. Наместо објективните информации што би ги добиле со анализата на релевантниот корпус, авторите низ годините се водат од релативно субјективни критериуми, односно од сопствената проценка за важноста и релевантноста на термините. Тие не можат да идентификуваат и да проверат дали се среќаваат други термини што означуваат одреден концепт. Исто така, не можат да ја поткрепат релевантноста на предложените термини со податоци за честотата на тие термини во секојдневниот живот.

50-годишниот јубилеј што го слави макропроектот *Македонска научна и стручна терминологија* треба да означи премин на активностите на макропроектот во нова етапа, а тоа е етапата на електронска терминологија, односно електронска лексикографија. Во оваа етапа, со примена на корпусната лингвистика ќе се создаваат термилошки бази на податоци во електронска форма што ќе бидат достапни за корисниците на интернет.

Преку користењето на корпусната лингвистика, може да се добијат порелевантни податоци за избор на соодветни термини што треба да се обработат. Меѓу научниците постои прифатено мислење дека корпусот

претставува збирка на (1) читливи за машини (2) автентични текстови (вклучувајќи и транскрипти од говори) кој е (3) создаден за да биде (4) претставник на одреден јазик или дијалект (McEnergy, Xiao & Tono 2006, 5). Корпусната лингвистика нуди квантитативна и квалитативна перспектива на текстуалните податоци, преку пресметување на лексичката честота односно фреквентност на среќавање и мерење на статистичката важност, а ги претставува податоците на таков начин на кој истражувачот може да ги анализира индивидуалните среќавања на одредени зборови, квалитативно да ги истражи контекстите во кои тие се среќаваат како колокации, да ги опише забележителните обрасци на среќавање и да ги идентификува функциите во дискурсите (Mautner 2009, 123). Сепак, за да може да ги користат новите технологии од областа на корпусната лингвистика, терминологите мора да имаат соодветни вештини за да ги анализираат податоците што може да ги обезбедат корпусите. Исто така, мора да се напомене дека

"добриот терминолог ќе знае како и кога да ги користи сите функции што ги нуди алатката за анализа на корпусот, а ќе биде свесен и за нивните предности и недостатоци" (Kosem 2016, 80).

Во Македонската академија на науките и уметностите веќе се вршат подготвителни активности за создавање на специјализирани корпуси кои ќе бидат составени од релевантни изданија од определена термилошка област. На тој начин делумно ќе се следат и препораките на Одборот за македонска терминологија кои првата фаза, ексцерпирање на термините ја замислиле како

"ексцерпирање (вадење, извлекување) на сите поважни термини што постојат во дадена област е цел тие да се соберат и прецизно да се напишат. Така ќе се направат списоци на постојните термини".

Одборот за македонска терминологија предвидел дека треба да се користат "репрезентативните дела на дадена научна област или струка" (Билтен 1971, 5), но како што е објаснето погоре, покрај нив, во корпусот треба да бидат вклучени и материјали што не се научни, но од кои може да се добијат информации како говорителите комуницираат во дадената област.

Специјализираните корпуси ќе им бидат многу корисни на терминологите за да се определат најсоодветните термини што треба да се обработат во термилошките речници од определена област. Исто така, информациите што ги овозможуваат специјализираните корпуси ќе овозможат подетална и поцелосна обработка на термините со упатување на изворите на дефинициите и текстовите во кои се среќаваат

термините. Така корисниците ќе знаат каде можат да го погледнат поширокиот контекст во којшто се среќаваат термините и каде можат да добијат повеќе информации за концептот што го опишува терминот. Со специјализираните корпуси за создавање терминологија заснована врз анализа на конкретни текстови, терминолошките речници што се подготвуваат во рамките на Лексикографскиот центар при МАНУ ќе добијат уште поголем кредибилитет и издржаност и ќе служат како основен патоказ за стручна терминологија што треба да се почитува при пишувањето и преведувањето стручни текстови на македонски јазик.

Класификација на научно-истражувачките подрачја, полиња и области според меѓународната фраскатиева класификација (2010), Службен весник на Република Македонија, бр. 103, 49-93.

Билтен на Одборот за изработување на македонска терминологија (1971), МАНУ, Скопје, 1/1-2.

Митевски, В. (2015), Македонската апстрактна терминологија и нејзиното наследство, Матица македонска, Скопје.

Bloomfield, L. (1933), *Language*, George Allen & Unwin Ltd., London.

Johnson, S. (1747), *The plan of a dictionary of the English language; addressed to the Right Honourable Philip Dormer, earl of Chesterfield*, Printed for J. and P. Knapton [etc.], London. URL: <https://www.loc.gov/item/11007677/>.

Kilgarriff, A., Rundell, M. & Ui Dhonnchadha, E. (2007), "Efficient Corpus Development for Lexicography: Building the New Corpus for Ireland", *Language Resources and Evaluation*, 40(2), 127-152.

Kosem, I. (2016), *Interrogating a Corpus in The Oxford Handbook of Lexicography*, Oxford University Press, Oxford.

Mautner, G. (2009), "Checks and balances: how corpus linguistics can contribute to CDA", Wodak, R. & Meyer, M. (eds.), *Methods of Critical Discourse Analysis*, Sage, London, 122-144.

McEnery, T., Xiao, R. & Tono, Yu. (2006), *Corpus-Based Language Studies: An Advanced Resource Book*, Routledge, New York.

Whewell, W. (1847), *The Philosophy of the Inductive Sciences Founded Upon Their History*, 2 [repr. 1967], Johnson Reprint Corp, New York.

OKRUGLI STOL
*TERMINOLOŠKI IZAZOVI U 21. STOLJEĆU*¹
(29. listopada 2020. u Zagrebu)

ROUND TABLE
*TERMINOLOGICAL CHALLENGES
IN THE 21ST CENTURY*
(29th October 2020, Zagreb)

Dana 29. listopada 2020. održan je okrugli stol *Terminološki izazovu u 21. stoljeću* u organizaciji Znanstvenoga vijeća za antropologijska istraživanja, Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Hrvatske zaklade za znanost, projekta *Hrvatsko jezikoslovno nazivlje – Jena* i Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Ovogodišnji okrugli stol održava se kao prirodan nastavak prošlogodišnjega znanstvenog susreta *Terminološki izazovi i novi smjerovi znanstvenih istraživanja*, a za sljedeću se godinu planira održavanje okrugloga stola *Hrvatska terminologija u europskome kontekstu: stanje i perspektive* 28. listopada 2021. I taj će se okrugli stol održati u suradnji sa Znanstvenim vijećem za antropologijska istraživanja i Hrvatskom akademijom znanosti i umjetnosti. Iako je održavanje znanstvenoga skupa planirano u Knjižnici Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti zbog epidemiološke je situacije u posljednjemu trenutku premješteno na Zoom.

¹ Ovaj je rad izrađen u okviru projekta *Hrvatsko jezikoslovno nazivlje – JENA* (Struna-2017-09-05), koji u cijelosti financira Hrvatska zaklada za znanost).

Predsjednica je Organizacijskoga odbora bila Milica Mihaljević, a članovi akademik Pavao Rudan, Željko Jozić, Anita Sujoldžić, Lana Hudeček, Kristina Štrkalj Despot, Kristian Lewis, Ivana Brač (tajnica) i Josip Mihaljević (tehnička podrška). Pozdravne govore održali su akademik Pavao Rudan i ravnatelj Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje Željko Jozić. Plenarno izlaganje održala je predsjednica Terminološke komisije Međunarodnoga slavističkog odbora Viktorija Ivaščenko, koja je govorila o međunarodnome projektu izrade rječnika slavenskoga terminološkog nazivlja.

Okrugli stol sastojao se od triju tematskih blokova.

U prvome bloku predstavljen je projekt *Hrvatsko jezikoslovno nazivlje – Jena* (Milica Mihaljević), opisan je način izrade korpusa *Jene* (Josip Mihaljević) te je prikazana suradnja projekta *Jena* s projektom *Hrvatski mrežni rječnik – Mrežnik* (Lana Hudeček).

U drugome tematskom bloku opisan je rad na nazivlju jezikoslovnih poddisciplina. O kognitivnolingvističkome nazivlju govorili su Branimir Belaj i Kristina Štrkalj Despot, o nazivlju generativne gramatike Matea Birtić i Milan Mihaljević, o nazivima *dopuna* i *dodatak*, koji se pojavljuju u više jezikoslovnih poddisciplina, govorile su Ivana Brač i Matea Birtić, o nazivlju iz područja ovladavanja hrvatskim kao inim jezikom govorili su Maja Matijević, Milvia Gulešić Machata i Sanda Lucija Udier, o onomastičkome nazivlju govorio je Domagoj Vidović, o povijesnojezičnome nazivlju i zastarjelicama govorila je Marijana Horvat, o pragmalingvističkome nazivlju Goranka Blagus Bartolec, o traduktološkome nazivlju Kristian Lewis, a o nekim problemima morfološkoga nazivlja Daria Lazić.

U trećemu tematskom bloku govorilo se o problemima prevođenja jezikoslovnih naziva na strane jezike: engleski (Ana Ostroški Anić), njemački (Snježana Rodek), ruski (Ivana Matas Ivanković) i švedski (Daria Lazić). Na skupu je bila burna diskusija te su iznesena dva prijedloga: 1. da se održi još jedan okrugli stol posvećen isključivo prevođenju jezikoslovnih naziva na strane jezike, 2. da se u *Jenu* uključe i češke istovrijednice (u *Jenu* je uključena suradnica za češki jezik Martina Kramarić). Sve prezentacije s okrugloga stola dostupne su na mrežnim stranicama projekta *Jena* (<http://ihjj.hr/jena/index.php/2020/10/28/prezentacije-s-okrugloga-stola-terminoloski-izazovi-u-21-stoljecu/>). Na tim se stranicama nalaze i druge korisne obavijesti o projektu *Jena*, odostražni rječnik *Jene*, e-monografija *Jene*, obavijesti o korpusu *Jene*, radovi o jezikoslovnome nazivlju i fotogalerije s okrugloga stola. Okrugli stol *Nazivi na stranim jezicima u Jeni* održan je 6. studenoga 2020. Zaključci s toga okruglog

Mihaljević, M.
Mihaljević, M.

stola objavljeni su na stranicama *Jene*. Okrugli stol *Terminološki izazovu u 21. stoljeću* pratilo je od 34 do 48 slušača te je bio bogato medijski popraćen.

Milica MIHALJEVIĆ

ORCID 0000-0002-9348-8177

DOI 10.51587/2522-980X-2020-004-62-64

WEWNĄTRZJĘZYKOWE UWARUNKOWANIA ZAPOŻYCZEŃ TECHNOLEKTALNYCH W JĘZYKU POLSKIM (Warszawa, 2019, 327 s.)¹

Mariusz GÓRNICZ

ORCID 0000-0001-5413-4053

DOI 10.51587/2522-980X-2020-004-65-76

Artykuł zawiera streszczenie monografii M. Górnicza *Wewnątrzjęzykowe uwarunkowania zapożyczeń technolektalnych w języku polskim*.

Uwzględniono zawartość rozdziałów o charakterze teoretycznym, metodologię i wyniki analizy oraz proponowane nowe pojęcia, takie jak terminy endo- i egzoderywowane.

Słowa kluczowe: języki specjalistyczne, zapożyczenia, język polski, język medycyny, monografia.

INTRALINGUISTIC DETERMINANTS OF TECHNOLECTAL BORROWING IN POLISH (Warsaw 2019, 327 p.)

Mariusz GÓRNICZ

This article is a summary of the monograph *Intralinguistic Determinants of Technolectal Borrowing in Polish* by M. Górnicz. It accounts for the content of the theoretical chapters, the methodology and outcomes of the analysis conducted and proposed new concepts, such as endo- and exoderived terms.

Key words: special languages, borrowing, Polish language, medical language, monograph

¹ URL: <http://sn.iksi.uw.edu.pl/wp-content/uploads/sites/306/2019/04/SN-44-Mariusz-G%C3%B3rnicz-Wewnatrzj%C4%99zykowe-uwarunkowania-zapo%C5%BCcze%C5%84.pdf>.

Tematyka tzw. kontaktów językowych i ich konsekwencji, tj. zapożyczeń, szczególnie w społeczeństwach zasadniczo monolingwalnych, jest obecnie żywo dyskutowana ze względu na obecny – także w dyskursie publicznym, niespecjalistycznym – temat napływu anglicyzmów, określanego niekiedy mianem "inwazji". Obszarem szczególnie narażonym na taką inwazję wydają się języki specjalistyczne. Nic dziwnego, że większość opracowań poświęconych anglicyzmom czy – szerzej – zapożyczeniom leksykalnym w języku polskim dotyczy słownictwa specjalistycznego. Terminy stanowią także większość haseł w słownikach wyrazów obcych (por. przykład w Górnicz 2017).

W literaturze przedmiotu nie opisuje się osobno przyczyn zapożyczania terminów i leksyki niespecjalistycznej. Motywacje zapożyczania, także w terminologii, tłumaczy się zwykle względami pozajęzykowymi: pojawianiem się w rzeczywistości dyskursu specjalistycznego nowych obiektów, których pierwotne nazwy są obecnie nadawane w języku angielskim, uznawanym za *lingua franca* współczesnej nauki, oraz "modą" na używanie określeń z danego języka. T. Cabré (1999) pisze np. o ograniczeniu działalności twórczej w zakresie nauki i techniki do kilku potęg gospodarczych, czego wynikiem jest jednokierunkowy transfer wiedzy pociągający za sobą zapożyczanie terminologii na dużą skalę do języków innych państw. Inni autorzy (np. Lukszyn & Zmarzer 2001) podkreślają większą otwartość systemów terminologicznych na elementy obcojęzyczne, w tym terminoelementy pochodzenia łacińsko-greckiego, i niejednokrotnie formułują zalecenie dbałości o międzynarodowy charakter terminologii w danym języku. Jak jednak pokazują analizy będące częścią niniejszej monografii, takie bardzo ogólne rekomendacje i ujęcia problematyki zapożyczeń technolektalnych cechują się niedostateczną precyzją opisu.

Przedstawiana monografia to propozycja alternatywnego wyjaśnienia przyczyn zapożyczania w językach specjalistycznych. Choć większa część badań w części analitycznej (rozdział 3) dotyczy warstwy terminologicznej, w analizie korpusu tekstów wiele miejsca poświęcono także zapożyczeniom leksykalnym nieterminologicznym oraz zapożyczeniom gramatycznym, ukazując zróżnicowanie rysujących się tendencji w procesie zapożyczania elementów należących do różnych warstw tekstów specjalistycznych.

Dwa pierwsze rozdziały, o charakterze faktograficznym-teoretycznym, stanowią wstęp do właściwej analizy. W rozdziale 1, dotyczącym języków specjalistycznych, przedstawiono istotne dla podjętej analizy zagadnienia związane z tą dziedziną badań, począwszy od rysu historycznego teorii terminu i badań nad językami specjalistycznymi z

uwypukleniem "tradycyjnej" teorii terminologii E. Wüster, podejścia socjokognitywnego i podejścia antropocentrycznego. Przewijającym się przez cały rozdział wątkiem są uwagi na temat roli nominacji metaforycznej w terminologii: inaczej niż przedstawiciele podejścia socjokognitywnego (Temmerman 2002) autor jest zdania, że terminy-metafory nie są szczególną kategorią terminów, gdyż ich definicje nie różnią się pod względem zawartości pojęciowej od definicji innych terminów. Podobnie jak kilku innych badaczy (np. Kiklewicz 2006), w tym także pierwotni użytkownicy terminologii dziedzinowych (Czarnocka & Mazurek 2012), autor uważa, że metafora ma zastosowanie w "oswajaniu nieznanego" – przybliżaniu nowego pojęcia na zasadzie analogii, jednak nominacja metaforyczna nie wyczerpuje eksplikacji pojęcia.

W dalszej części rozdziału zamieszczono szczegółowy opis technik nominacji terminologicznej (neologizacja, neosemantyzaacja, zapożyczanie) i omówiono wykorzystanie rdzeni greko-łacińskich jako elementów terminów "międzynarodowych". Przedstawienie pojęcia prymarnego systemu terminologicznego oraz rozróżnienie pierwotnej i wtórnej nominacji terminologicznej (za J. Sagerem 1990) służy zwróceniu uwagi na wyraźną kierunkowość transferu międzyjęzykowego w różnych technolektach i okresach rozwoju różnych dziedzin wiedzy specjalistycznej. Podjętej w rozdziale 3 analizie bezpośrednio służy omówienie zjawiska kompresji terminologicznej oraz pojęcia dziedzinowych i etnolektalnych wzorców terminotwórczych. Ważne dla dalszych rozważań jest rozróżnienie terminów **endoderywowanych** oraz **egzoderywowanych**. Terminy endoderywowane zawierają elementy o ustalonym znaczeniu terminologicznym. (np. w terminie *parametry formalne mikrostruktury słownika* każdy wyraz ma zdefiniowane znaczenie w dziedzinie terminografii). Terminy endoderywowane obejmują także złożenia łacińsko-greckie (np. *ultrasonografia*). Terminy egzoderywowane zawierają jeden lub więcej członów, które pochodzą z języka ogólnego i nie posiadają identycznego, ściśle zdefiniowanego znaczenia w różnych terminach (np. znaczenie elementu *złoty* w terminach *złoty podział*, tzn. pewien sposób proporcjonalnego podziału odcinka, w języku matematyki i *złota godzina* w medycynie 'czas po wystąpieniu objawów zawału serca, kiedy podjęte leczenie będzie najbardziej skuteczne'). Terminami egzoderywowanymi są m.in. terminy o charakterze metaforycznym, jednak elementy dawno przejęte z języka ogólnego i używane w innym niż ogólnojęzykowe znaczeniu należy klasyfikować jako endoderywowane, jak medyczny termin *zapalenie*.

Przywołane pojęcie języka będącego nośnikiem prymarnego systemu terminologicznego uświadamia, że większość jednostek terminologicznych w innych językach powstaje w odpowiedzi na pojawienie się nowego pojęcia i

jego znaku językowego w systemie prymarnym. Jeżeli w kontekście analizy zapożyczeń zdefiniować "termin rodzimy" jako oznaczenie pojęć nieznanych w prymarnym systemie terminologicznym, udział terminów rodzimych we wtórnych systemach terminologicznych okaże się niewielki. Większość zapożyczonych terminów nie jest jednak odbierana jako zapożyczenia. W szczególności dotyczy to terminów endoderywowanych. Stąd łatwo wyprowadzić wniosek, że zjawisko zapożyczeń w terminologii dotyczy terminów egzoderywowanych, ma więc przyczyny wewnętrznyjęzykowe. Ta hipoteza jest weryfikowana w rozdziale 3.

W rozdziale 2 przedstawiono opis pojęć związanych ze zjawiskiem zapożyczeń w języku, od cech idiolektów mówców bilingwalnych, tj. interferencji, przez klasyfikację zapożyczeń w różnych podsystemach języka, po adaptację zapożyczeń leksykalnych i historię zapożyczeń w języku polskim. Rozdział dostarcza tym samym aparatu pojęciowego do klasyfikacji elementów zapożyczonych w analizach podjętych w rozdziale 3. Przypomniane jest m.in. wprowadzone przez E. Haugena (1950) pojęcie *loan creations* (kalk pojęciowych), tzn. jednostek leksykalnych powstałych po pojawieniu się określonych formacji w językach obcych i niosących to samo znaczenie, lecz nieprzypominających pierwowzorów swoją budową, np. niemiecki wyraz *Umwelt* utworzono pod wpływem francuskiego *milieu*. To pojęcie okazuje się przydatne w analizie wpływów prymarnego systemu terminologicznego na systemy wtórne. Prawdopodobnym *novum* o bardziej praktycznym charakterze – przyczynkiem do badań nad zapożyczeniami w języku ogólnym – jest autorski wykaz nowszych zapożyczeń składniowych z języka angielskiego wyekscerpowanych z tekstów niespecjalistycznych. Jest to przygotowanie do analizy zapożyczeń gramatycznych w polskich technolektach.

Rozdział 3 zawiera analizy występowania zapożyczeń w wybranych zbiorach terminów i korpusie tekstów specjalistycznych. Ponieważ zbadanie całkowitego zbioru zapożyczeń występujących w różnych technolektach nie jest możliwe, konieczna była selekcja materiału badawczego. Materiały analizowane w badaniach zapożyczeń technolektalnych mogą być zróżnicowane w wielu wymiarach, takich jak:

- rodzaj źródła: publikacje słownikowe, korpusy tekstów;
- zakres analizy: wyłącznie terminy czy także leksyka nieterminologiczna i pożyczki w innych podsystemach języka (w szczególności zapożyczenia gramatyczne);
- kryterium wyboru zapożyczeń leksykalnych (tematyczne: dziedzina dyskursu specjalistycznego czy formalne: cechy budowy zapożyczeń, język-dawca itp.).

Na część badawczą składają się cztery analizy zapożyczeń, nazywane tu studiami przypadków, by podkreślić ich wybiórczość w zestawieniu z zasadniczo nieograniczonymi możliwościami doboru materiału badawczego zgodnie z podanymi powyżej kryteriami.

Trzy analizy dotyczą zróżnicowanego materiału ograniczonego tematycznie (terminów medycznych i informatycznych), natomiast czwarte badanie (pierwsze studium przypadku) obejmuje zapożyczenia wyróżnione na podstawie wybranej cechy formalnej: obecności formantu *-ing*. Dwie z trzech analiz tematycznych dotyczą języka medycyny. Uzasadnieniem wyboru tego technolektu jako obszaru badania zapożyczeń było doświadczenie autora jako tłumacza tekstów medycznych, które pozwoliło na m.in. bardziej dokładny opis poszczególnych zapożyczeń terminologicznych w kontekście szeregów synonimicznych nieograniczających się do wykorzystanego materiału badawczego (hasła słownikowe i przykłady użycia w korpusie tekstów). Przedmiotem trzeciej analizy tego rodzaju były zapożyczenia w dziedzinie informatyki, które wybrano ze względu na zdecydowaną dominację języka obcego (angielskiego) jako nośnika prymarnego systemu terminologicznego w tej dziedzinie.

Analizy zapożyczeń medycznych i informatycznych były także zróżnicowane pod względem sposobu ekscerpcji materiału. W przypadku technolektu medycyny badano – w osobnych studiach przypadku – pożyczki uwzględnione w angielsko-polskim słowniku kardiologicznym autorstwa polskiego lekarza oraz zapożyczenia dostrzeżone w artykułach z trzech polskich czasopism medycznych. Ta ostatnia analiza uwzględniała więc nie tylko terminy, ale także leksykę nieterminologiczną oraz zapożyczenia gramatyczne, dając pełniejszy wgląd w cechy zapożyczanych elementów. W odniesieniu do języka informatyki analizowano zapożyczenia opisywane w opracowaniach autorstwa językoznawców oraz informatyków, tzn. jednostki będące przedmiotem zainteresowania naukowców zajmujących się badaniem zapożyczeń, którzy zwracają uwagę m.in. na cechy ich budowy oraz funkcjonowanie w języku-biorcy, oraz pierwotnych użytkowników takich zapożyczeń, interesujących się przede wszystkim ich przydatnością w komunikacji specjalistycznej. Weryfikacją z konieczności wrywkowego, biorąc pod uwagę liczbę opracowań dotyczących zapożyczeń technolektalnych, wglądu w terminologię informatyczną jest klasyfikacja zapożyczeń informatycznych uwzględnionych w dwóch opublikowanych słownikach wyrazów obcych w polszczyźnie.

Przeprowadzone analizy potwierdzają tezę sformułowaną w rozdziale 2: terminy niezapożyczone, rzeczywiście rodzime zgodnie z przyjętą definicją, stanowią nikłą mniejszość, a zdecydowaną większość badanych

terminologii dziedzinowych w języku polskim (a być może we wszystkich wtórnych systemach terminologicznych) tworzą jednostki zapożyczone, w tym przede wszystkim kalki terminów endoderywowanych oraz *composita* zbudowane z rdzeni łacińsko-greckich, a także zapożyczenia i kalki terminów z członami egzoderywowanymi oraz kalki pojęciowe (*loan creations*). Wyróżnienie kategorii terminów endoderywowanych ma więc podstawowe znaczenie dla podjętej analizy zapożyczeń formalno-semantycznych w terminologii. Zapozyczenia terminologiczne - a raczej jednostki terminologiczne odczuwane jako zapożyczenia – stanowią zbiór składający się z kilku wyraźnie różnych podgrup. Łączy je jednak to, co wcześniej zostało skrótowo nazwane "skomplikowaną semantyką" – nieprzejrzysta zależność między ich znaczeniem strukturalnym (leksykalnym) a definicją pojęcia, do którego się odnoszą. Zapozyczenia w terminologii są zatem związane z uwarunkowaniami wewnątrzjęzykowymi. Inaczej mówiąc, zapożyczone terminy wpisują się w określone wzorce semantyczne lub strukturalne; są to:

a) terminy wielowyrazowe, których skondensowaną strukturę trudno odtworzyć zwięźle przy użyciu środków języka polskiego, lub człony określające w takich terminach. Jako przykład można podać termin z zakresu stomatologii *wypełnienia typu bulk-fill*, w którym zapożyczony element znaczy dosłownie "całość-wypełniać", a odnosi się do możliwości założenia całego wypełnienia do ubytku w zębie naraz, a nie w kilku warstwach. W języku angielskim człon czasownikowy został tu sprowadzony do tzw. formy podstawowej *fill*, której polski odpowiednik musiałby mieć bardziej rozbudowaną postać;

b) metaforyczne terminy jednowyrazowe pochodzące z języka ogólnego, np. *host* – znaczenie specjalistyczne 'komputer pełniący rolę nadrzędną wobec innych komputerów w systemie komputerowym', znaczenie ogólnojęzykowe 'gospodarz' (wielowyrazowe terminy metaforyczne zwykle zostają odtworzone w postaci kalk odczuwanych jako zapożyczenia);

c) wyrazy o pierwotnym znaczeniu nieterminologicznym, używane w terminologii w zawężonym znaczeniu, np. *listing* 'wydruk zawartości pliku, zwłaszcza programu komputerowego' od *list* 'spisywać coś, sporządzać listę'. Ich znaczenie ogólnojęzykowe zostało wzbogacone przez nowe semy, a w szczególności – przede wszystkim w przypadku derywatów odczasownikowych – doszło do ograniczenia łączliwości predykatu do argumentów związanych z dziedziną, w której obrębie dany termin funkcjonuje, np. *patiensem* predykatu *list* w terminologii informatycznej jest zawartość pliku komputerowego;

d) skrótowce;

e) osobną grupą pożyczek są wyrazy o źródłosłowach łacińskich (np. *konwersja, aplikacja*) utworzone jednak w językach nowożytnych, takich jak język angielski i francuski, odbierane jako leksyka erudycyjna (romanolatynizmy).

Przyczyny zapożyczeń w każdej kategorii są inne. W pierwszej grupie decydującą rolę odgrywa budowa elementów zapożyczonych, uniemożliwiająca ich zwięzłe odtworzenie środkami języka polskiego. Odrębność strukturalną takich terminów można opisać, przywołując pojęcia kompresji terminologicznej, w szczególności kompresji więzi. To właśnie wydaje się najważniejszą przyczyną zapożyczenia terminologii.

Przyczyną przenoszenia metaforycznych terminów jednowyrazowych i elementów terminów wielowyrazowych jest, zgodnie z wynikami analiz, niezgodność ich znaczenia leksykalnego i semantyki wynikającej z definicji. W przypadku zapożyczeń używanych w anglojęzycznej terminologii w znaczeniu zawężonym w porównaniu z ich znaczeniem w języku ogólnym (np. *listing*) przyczyną zapożyczenia jest prawdopodobnie "nienaukowe brzmienie" ich dosłownych odpowiedników. Rozmyta semantyka, pozwalająca na różnorodne zawężenie znaczenia danego leksemu, jest z kolei motywacją upowszechniania się romanolatynizmów, funkcjonujących w odróżnieniu od poprzedniej podgrupy przede wszystkim jako nieterminy, a przejmowanych obecnie także przede wszystkim z języka angielskiego. Romanolatynizmy brzmią także bardziej "naukowo" niż ich polskie odpowiedniki, nadając wypowiedziom pożądany "szlif". Metaforyczne terminy wielowyrazowe są zwykle odtwarzane jako kalki i często są odczuwane jako zapożyczenia, o czym świadczy np. opatrywanie ich cudzysłowem lub innymi sygnałami obcości (np. modalizatorem *tw.*), w odróżnieniu od wielowyrazowych terminów endoderywowanych, które również są odtwarzane w sekundarnych systemach terminologicznych, jednak nie są postrzegane jako zapożyczenia z wyjątkiem sytuacji, gdy termin endoderywowany jako sposób nominacji nie jest preferowanym dziedzinowym lub etnolektalnym modelem terminotwórczym.

Najbardziej rozpowszechnionym rodzajem zapożyczeń terminologicznych są jednak skrótowce. Ich popularność może tłumaczyć nie tylko charakterystyczna dla komunikacji specjalistycznej tendencja do kondensacji informacji i oszczędności miejsca, ale także możliwość zastąpienia skrótowcem formy rozwiniętej, która w innym przypadku zostałaby zapożyczona z powodów wymienionych wcześniej, np. skrótowiec *OTC* ('(leki) dostępne bez recepty') pochodzi od wyrażenia *over the counter* (dosł. 'ponad ladą'), które ma charakter metonimiczny.

Odnotowane w badanym korpusie tekstów medycznych zapożyczenia gramatyczne polegają na naśladowaniu składni zdania w pozycyjnym języku angielskim, co wiąże się z rezygnacją z pewnych środków organizacji treści charakterystycznych dla języków fleksyjnych, takich jak szyk zdania. W korpusie odnotowano liczne przypadki nieinicjalnego położenia członów nawiązujących do treści poprzedzającego zdania, jak w poniższym przykładzie (człon tematyczny jest podkreślony):

*Odsetek cukrzycy w ciąży był jednak dwukrotnie wyższy u **matek leczonych tym lekiem***

Naśladowanie szyku zdania angielskiego przejawia się także w prepozycyjnym użyciu przymiotników klasyfikujących: *empirycznych badań* (zamiast poprawnie: *badań empirycznych*), *przyszłokową korę płata czołowego* (zamiast *korę przyszłokową...*).

Kolejną innowacją, którą można uznać za efekt wpływu języka angielskiego, jest częste użycie w funkcji podmiotu rzeczowników nieżywotnych, którym towarzyszą czasowniki opisujące zasadniczo zachowania człowieka, np. *piśmiennictwo zaczyna wskazywać bardzo dużą przewagę CBCT*, gdzie podmiot *piśmiennictwo* pozostaje w relacji metonimii z rzeczywistym agensem ożywionym (*autorzy prac zaczynają wskazywać...*).. W innych przypadkach zamiast zdania z nieożywionym podmiotem bardziej naturalne wydaje się użycie konstrukcji bezosobowej: *inna klasyfikacja dzieli udary pod względem... i wyróżnia...* (bardziej tradycyjnie: *w innej klasyfikacji udary podzielono... i wyróżniono....*).

Podobieństwo wniosków dotyczących tendencji zapożyczania jednostek leksykalnych mimo zróżnicowania zastosowanych podejść analitycznych w poszczególnych studiach przypadków zwiększa ich wiarygodność i być może przyczyni się do powstania bardziej spójnego obrazu wpływów języków obcych (a w szczególności języka angielskiego) na współczesną polszczynę.

Wśród terminów przejętych jako zapożyczenia właściwe przeważają zatem jednostki wykazujące kompresję terminologiczną oraz terminy zawierające wyrazy języka ogólnego, których znaczenie, rekonstruowane na podstawie definicji, uległo zawężeniu. Łatwiej kalkowane są terminy metaforyczne, zwłaszcza kilkuwyrazowe, ale i one bywają przenoszone jako zapożyczenia formalno-semantyczne. Potwierdzeniem tych tendencji jest analiza semantyki kalk zawierających elementy egzoderywowane, pokazująca przewagę kalk o charakterze niemetaforycznym. Kalki pełne zbudowane z elementów endoderywowanych nie były uwzględniane w analizie zgodnie z przyjętym założeniem o międzynarodowym *a priori*

charakterze takich formacji, których odpowiedniki w różnych językach nie są odbierane jako zapożyczenia.

Niechęć, jaką budzi metaforyzacja jako model terminotwórczy, wynika prawdopodobnie z dążenia do spełnienia zasady przejrzystości i logiczności terminu, tzn. wyboru jednostek terminologicznych, których znaczenie strukturalne jest zbliżone do ich definicji.

Obserwacja, że kalki terminów endoderywowanych nie są odbierane jako tłumaczenia, jest dowodem istnienia międzynarodowych wzorców terminotwórczych oraz dowodem na to, że propagowane zasady poprawności terminów mają swoje odzwierciedlenie w rzeczywistej działalności terminologicznej. Po skonstatowaniu faktu powszechnego kalkowania terminów endoderywowanych powinna jednak dziwić niechęć do podobnego kalkowania terminów z członami egzoderywowanymi, przede wszystkim takich, których składniki mają swoje słownikowe odpowiedniki w leksykonach języków-biorców. Niechęć, o której wspominała cytowana w pracy E. Tabakowska (2015), dotyczy w głównej mierze metafor jednowyrazowych, jednocześnie nie rozciągając się na egzoderywowane człony określające w terminach wielowyrazowych, w których człon określany jest endoderywowany. Wśród takich elementów jest zresztą wiele przymiotników, których znaczenie ulega w swoisty sposób zawężeniu, a nie transformacji metaforycznej, np. *wielki, późny* (np. *późna odpowiedź odpornościowa* rzeczywiście rozwija się później niż niektóre inne fazy, choć na pewno nie występuje pod koniec dnia). Większy "opór" niż wyrażenia metaforyczne budzą elementy wykazujące kompresję terminologiczną, z których najwięcej można zakwalifikować do kategorii kompresji więzi. Słowo *opór* zostało umieszczone w cudzysłowie, gdyż prawdopodobnie zapożyczanie terminów wykazujących kompresję ma przyczyny strukturalne, tj. wynikającą z cech systemu języka niemożność odtworzenia struktury terminu w sposób równie zwięzły.

Funkcjonowanie zapożyczeń, zwłaszcza o charakterze metaforycznym (a także innych nieprzejrzystych terminów, np. eponimicznych) jest także dowodem na stabilność definicji – jeżeli treści oznaczanego przez termin pojęcia nie można odtworzyć na podstawie kombinatoryki sensów składników znaczących w budowie terminu, używanie terminu w tekstach w sposób zrozumiały dla odbiorców musi się opierać na przekonaniu o tym, że odbiorcy rozumieją dany termin w ten sam sposób co nadawca, co można osiągnąć albo przez stabilność definicji, albo przez podawanie definicji w każdym tekście, ale tego drugiego zjawiska nie obserwuje się zbyt często.

W badanym korpusie tekstów odnotowano także liczne przykłady użycia terminów angielskich w charakterze przytoczeń towarzyszących ich

polskim odpowiednikiem bądź skrótowcom. Jest to kolejny dowód dominującej pozycji języka angielskiego jako nośnika prymarnego systemu terminologicznego medycyny stanowiącego punkt odniesienia dla terminologii w języku polskim. Przytoczenia są wprowadzane na 6 różnych sposobów, m.in. pełny termin polski, a w nawiasie skrótowiec angielski; pełny termin angielski, a w nawiasie pełny termin polski i in.

W odniesieniu do leksyki nieterminologicznej oraz gramatyki jako potencjalnych obszarów wpływu języków obcych w dyskursie specjalistycznym analiza tekstów artykułów z czasopism fachowych ujawniła duże rozpowszechnienie leksemów określanych tutaj mianem erudycyjnych romanolatynizmów, które częściej występują w tekstach opartych przede wszystkim na literaturze obcojęzycznej (podawanej w bibliografii), co jest jednym z aspektów odróżniających je od zapożyczeń terminologicznych. Zapożyczenia z tej kategorii są często określane jako zbędne w opracowaniach językoznawczych (np. Dunaj & Mycałka 2017) piszą tak o wyrazach *implementacja*, *estymacja* i *importacja*), choć zwykle niewyróżniane jako grupa w sposób przedstawiony w niniejszej monografii. Wspomniani autorzy piszą także, że zapożyczenia angielskie są krótsze od opisowych polskich odpowiedników, nie analizując jednak, dlaczego polskie odpowiedniki są dłuższe, co starano się wykazać w niniejszej monografii.

Wspólnym mianownikiem ujawnionych zapożyczeń gramatycznych, jak już wcześniej sygnalizowano, jest dążenie do odwzorowania angielskiego szyku zdania i struktury frazy rzeczownikowej. Stwierdzone w badanym korpusie tekstów specjalistycznych kalki konstrukcji gramatycznych są przy tym odmienne niż te, o których jest mowa w odpowiednim podrozdziale dotyczącym zapożyczeń gramatycznych w języku ogólnym, co wynika z różnic celów, jakim służą.

Zapożyczenia gramatyczne polegają zatem na wykorzystywaniu elastyczności polskiej składni, co służy odtwarzaniu uporządkowania linearnego angielskiego zdania. Wprowadzane tym sposobem zmiany, nawet dotyczące łączliwości składniowej pojedynczych leksemów, powodują utratę środków gramatyzacji pewnych treści, jakimi dysponuje polszczyzna (np. nacechowania szyku zdania), rzadziej wprowadzają w ich miejsce nowe środki.

W takim kontekście tym wyraźniej widać podkreślaną w analizie niechęć do kalkowania terminów metaforycznych, przede wszystkim jednowyrazowych neosemantyzmów, w których przypadku nie stwierdza się odmienności strukturalnych utrudniających ich odtwarzanie środkami języka-biorcy. Odmienny stosunek do terminów metaforycznych może mieć swoje korzenie w różnicach między tzw. teutońskim i saksońskim stylem

komunikacji naukowej (Galtung 1981; Duszak 1994). Styl saksoński m.in. akcentuje jasność i logiczność wyводу, podczas gdy styl teutoński, który ma panować także w polskiej literaturze naukowej, opiera się na skomplikowaniu formalnym i podkreślanu erudycji autora. W odniesieniu do terminotwórstwa oznacza to dążenie do przystępnego przedstawiania treści konceptualnej w stylu saksońskim i tendencję do prezentacji pojęć w ich pełnej naukowej szacie w stylu teutońskim.

Z pracy o charakterze deskryptywnym nie wynikają bezpośrednio wnioski przekładające się na modyfikację praktyki świadomej działalności językowej człowieka. Odnośnie do możliwych zastosowań wyników przedstawionej analizy autor ma jednak nadzieję, że umożliwią one wprowadzenie bardziej precyzyjnych rozróżnień dotyczących mechanizmów zapożyczania oraz funkcjonowania zapożyczeń w języku. Pierwsze rozróżnienie odnosi się do odmienności przyczyn zapożyczania terminów (w technolektach) i leksyki niespecjalistycznej w języku ogólnym. Drugie to konieczność i zasadność odmiennego traktowania złożów klasycyzowanych (terminów neoklasycznych), kalk terminów endoderywowanych, romanolatynizmów (używanych w charakterze terminów oraz innych składników leksyki specjalistycznej), a także zapożyczeń terminów innego pochodzenia, przede wszystkim cechujących się metaforyzacją lub kompresją terminologiczną, głównie kompresją więzi. Przekonanie o pewnej nieuchronności jednych i zbytowości drugich (z uwzględnieniem wpływu dziedzinowych i narodowych modeli terminotwórczych) może doprowadzić do zróżnicowania nastawienia do określonych rodzajów zapożyczeń technolektalnych, wpisując się w toczący się stale dyskurs poprawnościowy, co może ostatecznie mieć przełożenie na świadome działania językowe dydaktyków wiedzy specjalistycznej i języków specjalistycznych, a także tłumaczy, w szczególności tłumaczących z języka angielskiego.

Cabré, T. (1999), *Terminology: theory, methods and applications*, John Benjamins, Amsterdam.

Czarnocka, M. & Mazurek, M. (2012), "Metafory w nauce", *Zagadnienia Naukoznawstwa*, 1(191).

Dunaj, B. & Mycawka, M. (2017), "O potrzebnych i niepotrzebnych zapożyczeniach z języka angielskiego", *Studia Linguistica XII(234)*, *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis*, 67-80.

Duszak, A. (1994), "Styl teutoński, czyli o tworzeniu barier komunikacyjnych", Gajda, S. & Nocoń, J. (red.) *Kształcenie porozumiewania się, Materiały konferencji naukowej* (26–28.09.1994, Opole), 257-264.

Galtung, J. (1981, "Structure, culture and intellectual style: An essay comparing saxon, teutonic, gallic and nipponic approaches", *Social Science Information*, 20 (6), 817-856.

Górnicz, M. (2017), "Zapożyczenia w tekstach specjalistycznych – klasyfikacja i problemy teoretyczne", *Polilog. Studia Neofilologiczne*, 7, 231-246.

Haugen, E. (1950), "The Analysis of Linguistic Borrowing", *Language*, 26(2), 210-231.

Kiklewicz, A. (2006), *Teoria metafor pojęciowych: zagadnienia dyskusyjne*, *Język. Komunikacja, Wiedza, Prawo i ekonomika*, Mińsk, 217-273.

Lukszyn, J. & Zmarzer, W. (2001), *Teoretyczne podstawy terminologii*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa.

Sager, J.C. (1990), *A Practical Course in Terminology Processing*, John Benjamins Publishing Co., Amsterdam–Philadelphia.

Tabakowska, E. (2015), "Status metafory w języku naukowym", Duszak, A., Jopek-Bosiacka, A. & Kowalski, G. (red.), *Tekst naukowy i jego przekład*, Universitas, Kraków, 37-51.

Temmerman, R. (2000), *Towards New Ways of Terminology Description: The sociocognitive approach*, John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia.

RECENZJA KSIĄŻKI MARIUSZA GÓRNICZA
*WEWNĄTRZJĘZYKOWE UWARUNKOWANIA
ZAPOŻYCZEŃ TECHNOLEKTALNYCH W JĘZYKU
POLSKIM* (Warszawa, 2019, 327 s.)

REVIEW OF THE BOOK BY MARIUSZ GÓRNICZ
*INTRALINGUISTIC DETERMINANTS
OF TECHNOLECTAL BORROWING IN POLISH*
(Warsaw, 2019, 327 p.)

Autor opracowania, pan dr hab. Mariusz Górnicz, jest wychowankiem Uniwersytetu Warszawskiego. Ukończył studia na Wydziale Lingwistyki Stosowanej na tej uczelni w 1992 r. i także tu uzyskał stopień doktora nauk humanistycznych w 2007 r. oraz – na podstawie recenzowanej książki – doktora habilitowanego w roku 2020. Jego zainteresowania naukowe skupiają się głównie na języku medycyny i problemach związanych z zapożyczeniami. W zakresie języka medycyny jest nie tylko znakomitym znawcą i badaczem, ale także tłumaczem tekstów medycznych. Aktywnie uczestniczy od 2004 r. w pracach Polskiego Komitetu Normalizacyjnego, a od 2010 roku jest w kolejnych kadencjach wybierany na wiceprzewodniczącego Komitetu Technicznego 256 w tej organizacji; należy niewątpliwie do najlepiej zorientowanych osób w problematyce standaryzacji terminologii, nie tylko w Polsce. W 2016 r. włączył się w prace Komisji Terminologicznej przy Międzynarodowym Komitecie Słowistów.

Monografia *Wewnątrzjęzykowe uwarunkowania zapożyczeń technolektalnych w języku polskim* ukazała się w 2019 r. w serii Studi@Naukowe pod numerem 44. Redaktorem naukowym tej serii jest prof. Sambor Grucza, zaś wydawcą Wydawnictwo Naukowe Instytutu Komunikacji Specjalistycznej i Interkulturowej na Wydziale Lingwistyki Stosowanej Uniwersytetu Warszawskiego. Do druku opiniowali ją wybitni

© Ewa WOLNICZ-PAWŁOWSKA, 2020

znawcy przedmiotu: prof. Siergiej Griniev-Griniewicz i prof. Stanisław Gózdź-Roszkowski.

W recenzowanej książce Mariusz Górnicz poszerzył pole obserwacji na kilka języków specjalistycznych, a jednocześnie zajął się wybranym aspektem w badaniu zapożyczeń (słabo dotychczas opracowanym od strony teoretycznej), a mianowicie ich uwarunkowaniami wewnątrzjęzykowymi. Monografię Autor zadedykował swoim nauczycielom, czując się dziedzicem i – niekiedy krytycznym – kontynuatorem ich poglądów naukowych. Podjęty temat jest istotny z punktu widzenia ogólnopolskiego dyskursu tożsamościowego, a mianowicie dotyczy ewentualnych zagrożeń ze strony mnożących się zapożyczeń (zwłaszcza z języka angielskiego) we współczesnej polszczyźnie. Chociaż, jak Autor trafnie pisze we wstępie:

"Publikacje na temat zapożyczeń można liczyć w tysiące" (s. 13),

to opisywano w nich najczęściej uwarunkowania pozajęzykowe, takie jak potrzeba nazwania nieznanymi dotychczas zjawisk czy przedmiotów, a ponadto nie wyróżniano w szczególności sposobu technolektów. Z tych względów wybór tematu uważam za uzasadniony i ważny naukowo. Tytuł książki nie tyle odzwierciedla pełną treść opracowania, co eksponuje główny problem badawczy. W opracowaniu w zasadzie mowa o współczesnych zapożyczeniach z języka angielskiego oraz romanolatyinizmach (zapożyczenia z innych języków są albo tłem rozważań, albo wystąpiły marginalnie). Z drugiej strony w treści rozprawy znajdziemy wiele wątków związanych z problematyką pozajęzykowych uwarunkowań zapożyczeń oraz problematyką zapożyczeń w ogólnej odmianie języka.

Monografia liczy 327 stron, ma przemyślaną budowę i zdyscyplinowany aparat badawczy. Składa się ze wstępu, trzech rozdziałów, zakończenia, aneksów i bibliografii. Spis treści (s. 7-11), umieszczony na początku książki, jest bardzo szczegółowy i pozwala prześledzić logiczny tok wyводу, do pewnego stopnia zastępuje także indeks terminów, używanych w opracowaniu autorskim. W krótkim "Wstępie" (s. 13-16) przedstawiono cel badawczy, a mianowicie

"propozycję alternatywnego wyjaśnienia przyczyn zapożyczania w językach specjalistycznych" (s. 13).

Autor zarysował tu treść swojej monografii, wypunktowując najistotniejsze jego zdaniem ustalenia metodologiczne i wątki problemowe, przedstawił również skrótowo najważniejsze wnioski. Dwa pierwsze rozdziały pracy poświęcono zagadnieniom teoretycznym ("Języki

specjalistyczne" – s. 17-86 i "Zapożyczenia – aparat pojęciowy" – s. 87-163). Autor zastrzega, że rozdział pierwszy

"nie ma charakteru (mini)kompedium nauki o językach specjalistycznych czy też terminologii",

ponieważ jego celem jest przedstawienie niezbędnego aparatu pojęciowego potrzebnego w części analitycznej. W tej teoretyczno-przeglądowej części pracy Autor wypunktował najważniejsze problemy i opisał podstawowe pojęcia dotyczące języków specjalistycznych oraz terminów. Uczynił to w jasny i uporządkowany sposób, bez zbędnych treści, a i tak zajęło to około 70 stron. W tej części pracy przedstawił również historię badań nad terminologią i językami specjalistycznymi oraz obecną problematykę badawczą dotyczącą języków specjalistycznych, terminów i terminotwórstwa. Podobny pod względem objętości rozdział drugi poświęcono zapożyczeniom, opisano tematykę związaną z kontaktami językowymi i na podstawie istniejącej literatury przedmiotu dokonano przeglądu wpływów obcojęzycznych w historii języka polskiego. Rozdział trzeci ma charakter analityczny, ale na wstępie znajdziemy ogólne uwagi o przyczynach występowania zapożyczeń w tekstach specjalistycznych, a także o ważniejszych opracowaniach i dziedzinach funkcjonowania zapożyczeń technolektalnych w języku polskim. Analiza materiałowa w rozdziale trzecim dotyczyła czterech przypadków szczególnych: zapożyczeń z sufiksem *-ing*, zapożyczeń w informatyce, terminologii kardiologicznej i w korpusie tekstów medycznych. Tak skomponowana podstawa materiałowa zapewniła wystarczającą liczbę przykładów, aby wysnuć wiarygodne wnioski. Zakończenie umieszczono na końcu rozdziału trzeciego, ponieważ treść odnosi się zasadniczo do przeprowadzonych badań i nie powtarza podsumowania z rozdziału 1 (w rozdziale 2 nie ma części podsumowującej). Autor zamieścił tu również pewne prognozy (przyszłość zapożyczeń w technolektach) i wnioski aplikatywne. Aneksy zawierają materiał badawczy ilustrujący poszczególne przypadki oraz źródła materiałowe, a mianowicie:

- Aneks 1 – Zapożyczenia z końcówką *-ing* uwzględnione w *Słowniku zapożyczeń angielskich w polszczyźnie* E. Mańczak-Wohlfeld (2010);
- Aneks 2 – Wykaz czasopism medycznych i artykułów tworzących korpus tekstów medycznych w studium przypadku 4;
- Aneks 3 – Zapożyczenia leksykalne w korpusie tekstów medycznych;
- Aneks 4 – Zapożyczenia gramatyczne w korpusie tekstów medycznych.

Wielojęzyczna bibliografia liczy blisko 300 pozycji (włączając kilka prac wymienionych w tekście, ale pominiętych w spisie), z uwzględnieniem najnowszej literatury przedmiotu.

Praca odzwierciedla ścisły i precyzyjny sposób rozumowania Autora oraz jego wysoką samoświadomość naukowca, o czym świadczą dokładne opisy zastosowanych procedur badawczych, rozbudowana i szczegółowa analiza i typologia zebranych przykładów, krytyczna ocena istniejących opracowań i teorii, rozsiane w tekście uwagi o ewolucji własnych poglądów. Specyficzne dla Mariusza Górnicza poczucie humoru nadaje stylowi lekkość.

W swojej pracy badawczej Autor poczynił pewne założenia, które miały wpływ na zakres i interpretację materiału. Píše na s. 87 na początku rozdziału 2, że jego uwaga w tej części pracy

"skupia się przede wszystkim na zjawiskach i konstrukcjach językoznawczych opisujących rezultaty procesu zapożyczania, tj. zapożyczeniach. Jest to wynikiem przyjętego założenia dotyczącego głównego przedmiotu niniejszego opracowania, czyli zapożyczeń w językach specjalistycznych: w etnolektalnych wspólnotach dyskursu naukowego przeważają osoby, dla których język obcy – potencjalny język-dawca zapożyczeń – nie jest językiem nabytym we wczesnym dzieciństwie, co odróżnia te zasadniczo monolingwalne zbiorowiska mówców-słuchaczy od społeczności bilingwalnych".

Myśl o zasadniczo monolingwalnym charakterze polskich użytkowników technolektów – przewijająca się w różnych miejscach pracy – uważam za słuszną, podobnie jak przekonanie (powtórzone za Elżbietą Mańczak-Wohlfeld), że zapożyczenia mogą wprowadzać także osoby słabo znające język obcy. Do poczucia językowego tej grupy mówców-słuchaczy i ich świadomości językowej Autor odwołuje się wielokrotnie, aczkolwiek oba te pojęcia (tj. poczucie językowe i świadomość językowa) nie są omówione w pracy. Czytelnik spotyka natomiast takie stwierdzenia, jak:

"większość zapożyczeń terminologicznych nie jest odbierana jako zapożyczenie" (s. 14), "wielowyrasowe terminy metaforyczne zwykle zostają odtworzone w postaci kalk odczuwanych jako zapożyczenia" (s. 16), „Kalki mogły wydać się rażąco nienaukowe" (s. 279) i in.

Poczucie językowe specjalistów (zakładam, że właśnie ich, bo tego nie wyjaśniono) wpłynęło również na decyzję o zakresie materiału badawczego:

"Kalki pełne zbudowane z elementów endoderywowanych nie były uwzględniane w analizie zgodnie z przyjętym założeniem o międzynarodowym a priori charakterze takich formacji, których odpowiedniki w różnych językach nie są odbierane jako zapożyczenia" (s. 277).

Do ważnych decyzji metodologicznych należy również – przyjęty w opisie przypadku 4 – podział na teksty neutralne oraz sprzyjające i niesprzyjające mechanicznemu przenoszeniu terminów pod wpływem literatury anglojęzykowej. W efekcie ustalono, że mechaniczne przenoszenie terminów z obcych tekstów nie jest poważnym źródłem zapożyczeń w polskich tekstach specjalistycznych i nie występuje masowo, co można uznać za krzepiące. Jest to wynik inny, niż np. w języku mediów, gdzie badacze zaobserwowali bardzo dużo takich mechanicznych zapożyczeń, powodowanych często presją czasu. W analizowanych tekstach medycznych zapożyczenia występowały zasadniczo w przyczyn wewnątrzjęzykowych, a nie snobizmu czy niedbalstwa.

Zarówno opisane wyżej, jak i pozostałe założenia i procedury badawcze uważam za trafnie dobrane. Autor znacznie rozbudował elementy analizy materiału, co pozwoliło na bardziej szczegółowy opis zapożyczeń terminologicznych i wyjaśnienie, czemu zawdzięczamy ich obecność w technolektach. Wprowadził nowe terminy (np. *bilektalizm*) i uściślił znaczenie innych. Wśród najważniejszych wniosków, płynących z przeprowadzonych badań, wymieniałabym ustalenie podstawowych typów zapożyczeń występujących w technolektach (kalki terminów endoderywowanych, composita zbudowane z rdzeni greckich i łacińskich, kalki pojęciowe itd.), a także wskazanie na rolę semantyki w procesie przyswajania obcych terminów (np. zwężenie znaczenia, kompresja więzi, metafora i metonimia). Jedną z ciekawszych dla mnie konstatacji Autora jest wskazanie, że wielką zaletą zapożyczeń terminologicznych jest ich jednoznaczność:

"W odróżnieniu od terminów wywodzących się z nacjelektu rodzimego treści pojęć wyrażanych przez zapożyczenie terminologiczne nie wyprowadza się ze znaczeń strukturalnych ich elementów, lecz uczy się jej przez zapamiętanie definicji. Znajomość definicji wystarcza, by prawidłowo posługiwać się terminem podczas tworzenia tekstów. Przy takim założeniu nieprzejrzystość zapożyczenia (zapożyczenie jest nieprzejrzyste dla użytkowników monolingwalnych, a tacy stanowią większość mówców-słuchaczy będących twórcami i odbiorcami tekstów specjalistycznych) jest gwarantem jego jednoznaczności (...)" (s. 61-62).

Nieprzejrzyste znaczeniowo terminy zapożyczone stają się etykietami złożonych pojęć, a zmiana w definicji nie oznacza zmiany terminu. Desemantyzacja zapożyczeń terminologicznych, jak wynika z analizy materiału, jest jedną z przyczyn ich popularności w technolektach. Nasuwa się analogia z nazwami własnymi, których także musimy się uczyć, choć o treści ich pojęć jednostkowych decyduje nie definicja, ale referencja.

Ważnym ustaleniem opracowania jest również szczegółowy opis roli romanolatywizmów, które funkcjonują bardzo często jako terminy ogólne i nadają tekstom specjalistycznym rys pożądaną "naukowości" (abstrakcyjności).

Książka została starannie zredagowana i wydana, co nie znaczy, że jest pozbawiona usterek. Nie mają one jednak znaczenia dla ogólnej pozytywnej oceny całej pracy, ponieważ dotyczą spraw trzeciorzędnych. Przykładowo w bibliografii brakuje kilku pozycji, wymienionych w treści opracowania, np. Grygiel 2017 (s. 27), Szemińska 2011 (s. 41), Drabik 2011 (s. 42) i in. Przydałby się także wykaz tabel, których jest w opracowaniu kilkanaście. W części poświęconej zapożyczeniom w historii języka polskiego w dwóch miejscach zamiast "XVIII wiek" jest "XIII wiek". Na s. 67 doszło do oczywistej pomyłki w zdaniu:

"Brak rosyjskojęzycznych odpowiedników wskazuje, że trafiły one do języka rosyjskiego za pośrednictwem innych języków europejskich, najprawdopodobniej francuskiego, niemieckiego i rosyjskiego" (w oryginalnym zapisie cytatu jest "English").

Jeśli chodzi o uwagi merytoryczne, to mam ich niewiele i dotyczą uzupełnień lub drobnych poprawek. Przykładowo w tytule podrozdziału 1.1.2. wymieniono czeskie badania nad terminologią, ale w tekście poświęcono temu tematowi jedno ogólnikowe zdanie, podobnie jak badaniom w Kanadzie i Francji (tych krajów w tytule nie uwzględniono). Szkoda, że nie odesłano tu choćby do niedawno opublikowanego artykułu Ivany Bozděchovej *Prague School of Terminology (Polskie i europejskie nurty terminologiczne*, red. M. Małachowicz, S. Grucza, Studi@ Naukowe 38, Warszawa 2017). W rozdziale 2 jest podpunkt poświęcony zapożyczeniom pragmatycznym i warto było powiązać go z opisem czynników pragmatycznych w zapożyczeniach angielskich w japońskim (s. 108-110). Na s. 137 niedokładnie opisano mechanizm zapożyczenia fonicznego w języku polskim: dźwięczne /h/ w czeskim i ukraińskim pochodzi z psł. /g/, nie zostało zatem "wprowadzone w miejsce ch". Podobnie na s. 161 w *brama* (< *brana*), *władać* nie są rezultatem wymowy *a* zamiast *o* po sonornych jako takich, tylko konkretnie rozwoju dawnych grup *TārT*, *TāiT*.

Monografia *Wewnątrzjęzykowe uwarunkowania zapożyczeń technolektalnych w języku polskim* jest niekwestionowanym autorskim wkładem Mariusza Górnicza w badania nad polskimi językami specjalistycznymi. Jego główną zasługę upatruję we wskazaniu i jasnym sformułowaniu dużego problemu badawczego oraz monograficznym opisie zagadnień z tym związanych, a przede wszystkim zbudowanie i

przetestowanie aparatu pojęciowego i konkretnych narzędzi badawczych. Książka otwiera też nowe, dalsze możliwości badawcze, zarówno przez poszerzenie pola obserwacji na inne technolekty, jak i na wybrane (tu tylko naszkicowane) zjawiska zapożyczania w fonetyce i gramatyce języków specjalistycznych. W przyszłości interesujący byłby również bliższy ogląd świadomości językowej użytkowników języków specjalistycznych.

Ewa WOLNICZ-PAWŁOWSKA

ORCID 0000-0002-5957-7854

DOI 10.51587/2522-980X-2020-004-77-83

ПРИКАЗ КЊИГЕ ИСИДОРА БЈЕЛАКОВИЋ
ТЕРМИНОЛОГИЈА КОД СРБА У 18. И 19. ВЕКУ
(МАТЕМАТИЧКА ГЕОГРАФИЈА И КАРТОГРАФИЈА)
(Нови Сад, 2017, 546 с.)

REVIEW OF THE BOOK BY ISIDORA VJELAKOVIC
SERBIAN TERMINOLOGY IN 18TH AND 19TH CENTURY
(MATHEMATICAL GEOGRAPHY AND CARTOGRAPHY)
(Novi Sad, 2017, 546 p.)

Упркос постигнутим напорима у последње две-три деценије да се српска терминологија лингвистички детаљније истражи и опише, науци о српском језику још увек недостају филолошки добро обрађене и систематизоване терминологије разних струка, и то не само оних на плану савременог српског језика, него и оних на плану његове историје. О томе је аутор књиге *Терминологија код Срба у 18. и 19. веку (математичка географија и картографија)* Исидора Бјелаковић, професор на предмету Историја српског језика Филозофског факултета у Новом Саду, изнела свој суд у уводној речи, указавши на то да ако бисмо терминолошку проблематику сагледали из угла хронолошког рама лексике која је предмет описа, приметили бисмо да је анализи

"предстандардног лексикона српског књижевног језика у досадашњим истраживањима посвећено мало пажње" (стр. 6).

Због тога је ова студија, која се бави свестраном филолошком анализом терминологије из области математичке географије и картографије регистроване у делима научног карактера у уџбеницима писаним код Срба на руском књижевном, доситејевском и српском језику у периоду од 1783. до 1867. године од изузетне важности за изучавање нашег терминолошког система, као и историје српског књижевног језика у целини. Забележен терминолошки регистар у овој

књизи упоређен је како са ситуацијом у савременом термилошкој систему стандардног српског језика тако и са стањем у нашој средњовековној терминологији, како би се утврдило да ли је и у којој мери постојао континуитет у датим термилошким системима.

Друштвено-политички напредак код Срба крајем 18, а пре свега у 19. веку, наметнуо је потребу за именовањем великог броја дотад непознатих и новоуведених појмова, што је подразумевало и формирање научне терминологије. Као средишњи предмет свог истраживања ауторка поставља анализу предстандардног лексикона, тематски ограниченог на терминологију из области математичке географије и картографије, регистровану у делима научног карактера (у најширем смислу) и уџбеницима писаним код Срба у периоду од 1783. до 1867. године. Анализа је спроведена удруживањем савремених лексиколошких приступа са методама дијахроних истраживања (унутрашње и спољашње компарације). Сви уџбеници и монографије објављени до 1861. године, осим *Вјечног календара* З. Орфелина (1783), који је писан на руском књижевном језику, писани су доситејевским језичким моделом. Под доситејевским типом језика подразумева се, наиме, "нижи слој славеносрпског" односно онај "народни језик" 18. и 19. века чија је основа била српска, али језик у којем су, пре свега у горњем лексичком слоју, постојали елементи рускословенске провенијенције, тзв. славенизми, али и интернационализми, као и извесне синтаксичке ненародне конструкције – остаци наслеђа црквенословенске писмености (о томе је писано у радовима А. Младеновића, П. Ивића Љ. Суботић и других истраживача). Како се наводи, овим језичким идиомом, који је добио име по свом родоначелнику Доситеју Обрадовићу, служили су се војвођански писци и Вукови савременици с краја 18. и током прве половине 19. века.

Регистрована грађа анализирана је и с обзиром на (1) порекло, (2) структуру, (3) степен ванконтекстуалне транспарентности, (4) присуство синонимије и (5) семантичког варирања како унутар термилошког регистра тако и приликом термилологизације појединих лексема општег лексичког фонда. Истраживање је спроведено и ради утврђивања основних праваца развоја, смена, узора и, евентуално, времена стабилизације термилошког система из ових дисциплина.

Књига обухвата четири одељка: I. Теоријско-методолошки оквир истраживања, II. Анализа, III. Речник и IV. Закључак.

У првом одељку *Теоријско-методолошки оквир истраживања* (стр. 11–35) представљена је географија као наука која се бави проучавањем појава и процеса на Земљиној површини (математичка географија, картографија, физичка географија, биогеографија, антропогеографија, економска или привредна географија, политичка географија, историјска географија, регионална географија и војна географија) и истакнуто је да се крајем 18. и почетком 19. века код нас појављују образованији појединци, попут Орфелина, Рајића, Соларића, Стојковића и других, који се активно укључују у токове европске научне мисли и објављују дела (најчешће преводног карактера) заснована на тадашњим учењима. Овај теоријски оквир уводи читаоца у аналитички део који следи, јер је у њему постављена концепција приступа предстандардном лексикону, тематски ограниченог на терминологију из области математичке географије и картографије. У њему су садржана питања попут избора грађе и формирања корпуса, где је истакнуто да је сва ексцерпирана грађа дата у посебном одељку у виду речника, који чини више од половине обима књиге. У овом одељку ауторка истиче да је о потреби српског народа за изграђеном терминологијом и термилошким речником писао још П. Соларић у свом *Кључићу* из 1804. г., а на основу предговора уџбеника А. Васојевића, објављеног пола века касније (1858). Иако је, дакле, постојала јасна свест о неопходности израде термилошког апарата, сваки покушај реализовања овог процеса имао је карактер личног, индивидуалног прегнућа, при чему ставови у погледу начина попуњавања овог система нису били уједначени – с једне стране, осећао се изразит пуризам према иностраној, пре свега, интернационалној лексици (П. Соларић, Ј. Дошеновић, Л. Милованов, С. Мркаљ, П. Болић, Ј. Стерија Поповић и др.), а, с друге стране, према славенизмима (вуковци), и, с треће стране, постојало је и умереније мишљење према којем страну лексику није требало замењивати домаћом по сваку цену (Стратимировић, Видаковић и др.).

У вези са научном "дискусијом" која се тичала израде националне терминологије, у књизи је, сразмерно значају који је имало у историји српске науке, заслужена посвећена посвећена Друштву српске словесности и његовој делатности на том пољу. Тадашњи професори Лицеја – Јован Стерија Поповић и Атанасије Николић, суочени са огромним проблемом – проблемом неконституисане и нестабилизоване терминологије, која је углавном носила печат индивидуалног, долазе на идеју о оснивању друштва

чији би један од основних циљева био елаборација српског језика и израда јединствене терминологије. Иако је Друштво, и поред завидног успеха, касније одлучило да прекине са институционализованим радом на изради терминологије, оно није прихватило став о одбацивању славенизама, који би били публиковани, што је утицало на покретање *Гласника Друштва српске словесности*. Управо у првој свесци овог листа, не одустајући од примарне идеје, у години Вукове победе и незваничне акцептуације његовог програмског решења (1847), Јован Стерија Поповић објављује *Називословне речи израђене Дружствомъ србске словесности* (ГДСС 1847/1, стр. 1–9), са 513 понуђених термилошких решења, као и текст у којем износи своје неслагање у вези са одлуком Друштва о прекиду рада на терминологији – *Разлози о називословнымъ речма* (ГДСС 1847/1, стр. 9–16).

У другом одељку, који носи наслов *Анализа* (стр. 36–192), анализирани су термини класификовани према пореклу, на термине домаћег (*месец, месечни, ноћ, ноћни, пролетни, пролетњи, пролеће, свет*) и страног порекла, међу којима се истичу интернационализми и латинизми (*географија, меридијан* и др.). Даље, термини се у књизи деле и објашњавају према другим критеријумима:

I. Термини који одговарају савременом термилошком систему српског језика (термини забележени искључиво у стандарднојезичкој форми, термини забележени и у различитим фонетским или морфолошким варијантама, нетипичним за савремени термилошки систем српског језика, термини према којима је живео изван број еквивалената, који нису укључени у савремени термилошки систем српског језика);

II. Термини који се нису инкорпорирали у термилошки систем стандардног српског језика (термини који више не представљају појмове савремене географске науке код нас (историзми), формално једнаки, а семантички различити термини, термини који се нису задржали у језику, а према којима су се временом стабилизирале форме које нису регистроване у анализираној грађи) итд. Ауторка поред осталог закључује да је у процесу формирања и стабилизације термилошког система из области математичке географије и картографије постојало неколико принципа, хијерархијски постављених, који су утицали на фаворизовање једних и губљење других термилошких јединица.

Трећи одељак књиге носи наслов *Речник* (стр. 193–476). Речник је састављен по методологији коју је ауторка, као један од приређивача,

успешно примењивала на *Речнику славеносрпског језика*. Речи које се описују издвојене су у оквиру одредница датих на савременом српском језику, уз које су, у угластим заградама, наведене основне лексемске форме у изворним ортографским варијантама. Потом следи опис значења у курзиву и примери у оригиналној графичкој, уз навођење скраћенице извора из којег је пример црпен. Поред једночланих речи (*август, антипод, југовосток* и др.), у речнику су давани вишечлани термини попут *англијска миља, видими зреник, взора точка, движенције око себе* и др. Да би се читалац лакше снашао у сложеном речничком чланку, облици у примерима су подвучени. За историчаре језика веома је корисно навођење године појављивања термина и његових варијаната у лемском делу чланка.

У *Закључку* (стр. 477–542) су сажето представљени најважнији резултати спроведене анализе, од којих ћемо издвојити следеће. У анализираној грађи регистровано је 1114 термилошких јединица. Број термина који је у потпуности остао неизмењен од анализираног временског периода до данас релативно је мали, тек око 150 термилошких јединица. Основни механизми који су били присутни приликом конституисања термилошког система из области математичке географије и картографије код Срба у предстандардној епоси (1783–1867) подразумевали су:

- (а) позајмљивање,
- (б) термилологизацију лексема општег лексичког фонда и
- (в) креирање термина творбом, калкирањем (потпуним и делимичним) и семантичким посуђивањем.

Поред извесног броја једночланих форми, доминирају вишечлане термилошке јединице.

Ако се ситуација затечена у анализираној грађи упореди са тренутним стањем у терминологији српског језика, може се уочити да великог напретка у погледу њене унификације није било, што се можда најбоље може илустровати цитатом из чланка Н. Винавер, који је ауторки послужио као прилог закључку:

"Језичка питања у нашој земљи најчешће су ствар појединца. Питање означавања стандарда код нас ће дуго изгледати као луксуз, исто колико изгледа и језичка култура. Правила су нам сувишна, али с друге стране, морамо признати, да не постоји ауторитативно тело које би имало снагу да коригује постојеће стање. Термилошка политика коју очекујемо од важних институција за српски језик није много наклоњена строгим нормама. Принцип језичке употребе, принцип навике, принцип свих могућих дублета, преклапање облика и значења, аналогije

свих врста које нам долазе из страних језика, страхопоштовање које изазива реч страног језика – како у свему томе наметнути идеју прописаног значења и означавања?" (стр. 490).

Владан ЈОВАНОВИЋ
Vladan JOVANOVIĆ

ORCID 0000-0002-5507-2816

DOI 10.51587/2522-980X-2020-004-84-89

ПРИКАЗ МОНОГРАФИЈЕ
АНА МАЦАНОВИЋ *СРПСКА ЈЕЗИКОСЛОВНА
ТЕРМИНОЛОГИЈА У 19. ВЕКУ*
(Београд, 2018, 394 стр.)

REVIEW OF THE MONOGRAPH
BY ANA MACANOVIĆ *SERBIAN LINGUISTIC
TERMINOLOGY IN 19TH CENTURY*
(Belgrade, 2018, 394 p.)

Ради се о монографији научног сарадника из Института за српски језик Српске академије наука и уметности у чијој основи се налази њена докторска дисертација *Језикословна терминологија код Срба у 19. веку*. Дисертација је одбрањена јуна 2016. године на Филолошком факултету Универзитета у Београду. Овим истраживањем и објављивањем монографије која је унеколико измењена и допуњена у односу на дисертацију – србистика је коначно добила детаљан опис лингвистичке термилошке грађе из српских научних, публицистичких и есејистичких дела објављиваних у периоду од 1801. до 1894. године. Термилошка грађа из 127 различитих извора класификована је не само тематски, дериватолошки и према врстама речи, него и структурално и етимолошки. Што је веома важно, издвојена језикословна терминологија упоређена је са савременом лингвистичком терминологијом, с циљем да се утврди у којој мери је потоња измењена у односу на прву и да ли у овоме постоји неки континуитет.

Увод монографије (стр. 11–34) садржи најпре објашњење појмова *терминологија* и *термин*, *језикословље* и *лингвистика*, затим кратак историјат истраживања о језику пре 19. века и детаљнији приказ истих истраживања у 19. веку, док нас на крају ауторка упознаје с циљевима, корпусом, предметом и методолошким оквиром истраживања, завршавајући прегледом досадашњих истраживања језикословне терминологије. У овом поглављу дато је објашњење коришћења

© Ружица ЛЕВУШКИНА, 2020

термина *језикословље* уместо данас далеко заступљенијег *лингвистика*: наиме, термин *језикословије* доминирао је у српском језику у 19. веку за означавање науке о језику, а ауторка истраживање врши на материјалу из овог века.

У наставку је пет поглавља у којима је прикупљена термилошка грађа разврстана према језичким нивоима, те имамо обрађене:

- графијску и фонетско-фонолошку терминологију (стр. 81–136),
- прозодијску терминологију (стр. 137–173),
- морфолошку терминологију (стр. 175–314),
- синтаксичку терминологију (стр. 315–328).

Поред тога, једно поглавље посвећено је општим језикословним терминима (стр. 35–79), а на крају су: Закључак (стр. 329–353), списак извора (стр. 355–366) и литературе (стр. 367–382), именски и појмовни регистар (стр. 383–390), резимеи на енглеском и руском језику (391–394) и кратка информација о ауторки. Уводу претходи и кратка *Реч аутора* (стр. 9–10).

Материјал обилује мноштвом термилошких јединица од којих има интересантних изведеница, сложеница и вишечланих термилошких јединица. Потоње су заступљене у доста већој мери од једночланих термина (71,22% : 28, 78%). Грађа је представљена веома прегледно: на почетку сваког поглавља дају се табеле које поред самих термина у првој колони, садрже – у другој и трећој колони – извор, односно годину у којој је термин забележен. Затим се сваки термин подробно анализира. На одговарајућим местима термини су приказани у дијаграмима. На пример, термини за ћирилично писмо представљени су на дијаграму (стр. 85) из кога се јасно види да је ово писмо називано још: *кирилица*; *азбука Срба источне вере*; *Ћирилова буквица*; *ћириловска буквица*; *ћириловска азбука*; *азбука Кирилова/Кирилева*; *словенска/славенска азбука*; *словенска/славенска буквица*. Термини којима су се називале врсте речи и њихове категорије такође су представљени дијаграмима итд.

Поред дијаграма и табела, ауторка је у представљању грађе користила и графиконе. Тако на пример, на графикону бр. 5 (стр. 350) видимо да је у грађи највише морфолошких термина, а најмање синтаксичких (ако изузмемо параметар "остала језичка терминологија"). На графикону је представљена и заступљеност типова извора у корпусу (стр. 29). Од укупно 8000 ексцерпираних страна, највише је дела научног, публицистичког и есејистичког карактера (стр. 82). Остатак материјала сачињавају: 21 граматика, 19 монографија на тему језика, три буквара и два правописа.

На крају сваког поглавља постоје *Закључне напомене* у којима се прегледно резимира садржај анализираних на претходним страницама. У овим целинама нарочито су драгоцене табеле синонима. На пример, у табели на стр. 75 представљени су синонимни термини који се односе на језик и научне дисциплине које се њиме баве. Док је сам језик називан двама терминима (*језик* и *јазик*), наука о језику називана је: *писменицом*, *граматиком*, *језиконауком*, *језикознанијем*, *филологијом*, *љубословљем*, *језикословијем*, *филолођијом*, *науком о говору*, *глотицом*, *лингвистиком* и *лингвистичком науком*. Поред сваког од ових термина забележена је година када је први пут употребљен дати термин у анализираном корпусу. Тако сазнајемо, на пример, да се термин *лингвистика* почео употребљавати 1888. године, а *језикословије* 1843.

Ауторка кроз анализу истиче разне лингвистичке специфичности појединих термина. На пример, скреће пажњу на бројне и интересантне сложенице са дериватолошког аспекта (стр. 79). Ради се о сложеницама чија је прва компонента лексема *језик*: *језикоиспитатељ*, *језикоградитељ*, *језикоправитељ*, *језикочиститељ*, *језикозналац*, *језикописац*, *језикопознавалац* и *језикоправитељ*. Такође, с правом примећује и то да је дискутабилно да ли су лексеме *језикоочиститељ*, *језикоправитељ* и *језикоградитељ* заиста термини, с обзиром на контекст у коме су употребљене. Даље, интересантна је, на пример, еволуција термина којима се именовао *акцент* у 19. веку, приказана на Табели 16 (стр. 173): *удареније гласа* хронолошки касније постало је *ударање гласа*, а потом *удар гласа*; термин *пригласило* касније је "прерастао" у *пригласица*; *гласоудареније* је еволуирало у *гласоударење*, а потом у *гласоудар* и *гласоударење*. Најкасније се користио термин *наглас*, хронолошки паралелно с термином *нагласак*, док су *наглашавање* и *наглашивање* употребљени крајем овог века (1894). Код синонимних термина за појам *глас* налазимо чак четири деминутивне форме, што је реткост у терминологији: *гласак*, *гласић*, *глашчић* и *звучић* (стр. 134).

Занимљиво је истаћи и податке о семантичком варирању термина (341–349). Оно је заступљено код само 31 термина (од укупно 1092). На пример, термини *граматика* и *етимологија* коришћени су чак у по четири различита значења, термини *слог*, *слово*, *правопис*, *прилог*, *име*, *језик*, *нар(ј)еч(и)је*, *знак* и *гласоудареније* јављали су се у по три различита значења, а остали термини (*азбука*, *акцент*, *апостроф*, *број*, *глас*, *гласник*, *ортографија*, *писме*, *писменица*, *писмо*, *подлог*,

правописаније, правописање, прид(ј)ев, природ, причастије, прозодија, свежа, синтакса, словопроизведеније) су били двозначни.

Изузетно су корисни подаци које је ауторка навела упоређујући језикословне термине 19. века са савременом лингвистичком терминологијом. У табели 48 (стр. 351–352) налазимо све термине који су се користили и у 19. веку, а користе се у науци о језику и сада. Иако је 82,51% анализираних терминологије изашло из употребе, интересантни су подаци које се то терминолошке јединице из 19. века употребљавају у лингвистици и данас. Њих је укупно 191 и разврстане су по језичким нивоима. Како то сама ауторка закључује, преостаје још да се проучи језикословна терминологија других лингвистичких дисциплина као што су творба речи, лексикологија, лексикографија, стилистика, ортографија, дијалектологија и термини који се односе на језичке идиоме.

Рекли бисмо на крају да је дата монографија написана језиком веома приступачним не само за стручњаке и да је грађа представљена, као што је већ наглашавано – изузетно прегледно и јасно. Сваки лингвистички термин прецизно је објашњен, укључујући и оне који нису из грађе, тј. термине савремене лингвистике (потоње је ауторка чинила махом у фуснотама). Као таква, монографија је погодна и као уџбеничка литература, првенствено, али не и искључиво, за предмете терминологија и славеносербски језик. Неће бити претеривање да кажемо да она представља ризницу српског лингвистичког знања 19. века.

Српско језикословље – да завршимо користећи како ауторкин термин тако и њен закључак – овом монографијом добило је извор за стварање речника српске лингвистичке терминологије, свакако најпре оне која је била у оптицају у 19. веку, али и савремене.

Руџица ЛЕВУШКИНА
Ružica LEVUŠKINA

ORCID 0000-0003-3559-1085

DOI 10.51587/2522-980X-2020-004-90-93

TERM_IN

<http://vtk.term-in.net>